

BIBLIOTEKA
SHTETIT

814-32

263

MIHALLAQ
QILLERI

*Robi i malit
të argjendtë*

TREGIME

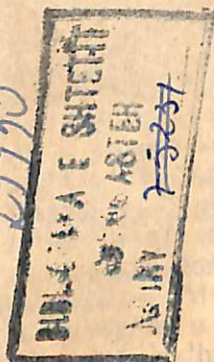
81H-32

2.63

MIHALLAQ
QILLERI

*Robi i malit
të argjendtë*

TREGIME

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

KUR LËVIZIN MALET

Plaka u rrotullua në shtrat dhe u ngrit ndenjur. Nën dritën e një vetëtime të gjatë që përflaku xhamat e dritarës, ajo dalloi atje tej, në këndin tjetër të dhomës, fytyrën e bardhë të plakut që u rrudhos një çast dhe dorën e reshkur të tij që preku murin. Nata mbuloi përsëri gjithçka, kurse andej nga shikonte plaka mbeti vetëm një ravijëzim ngjyrë manushaqe. Ca sekonda më vonë vetëtiu përsëri. Dora e plakut në gjumë ishte po aty, e ngulur pas murit, me gishta të hapur, sikur donte të mbante shtëpinë. Gjëmoi. Plaka hodhi tej jorganin e u ngrit në këmbë. Nuk i pëlqeu ai gjëmim. Nuk u ngjante bubullimave. Diçka e nëndheshme u drodh ngadalë, mbyturazi dhe tjegullat e çatisë kërcitën sikur u ra përsipër një grusht breshër. Shiu reshti papritur. Në qetësinë e mesnatës vazhdonte të dëgjohej uturima e atij gjëmimi të nëndheshëm, që lëkundte muret e shtëpisë. Ajo lëvizi verbtazi nëpër dhomë, iu afrua derës dhe aty zgjati dorën e hapi çelësin e elektrikut. Drita e shqetësoi plakun. Ai hoqi me shpejtësi dorën nga muri dhe tërhoqi jorganin e mbuloi kokën. Plaka gjeti mbi karrige rrobat e saj, hodhi mbi supe një xhaketë të zezë dhe iu afrua ngadalë shtratit ku flinte i shoqi. Nën këmbët e saj, thellë dridhej e uturonte po ajo gjë e nëndheshme, si një bullar i stërmadh kur zgjohet nga gjumi i dimrit. Në çastin kur zgjati dorën të zgjonte plakun, gjëmimi u ndal befasis, ndërsa muret e shtëpisë u lëkundën.

— Tërmet! — thirri ajo e frikësuar dhe gishtërinjtë e trashë u ngulën mbi supet e plakut. — Zgjohu, he, tërmet, dëgjon?

Plaku në çast u ndodh në këmbë. Ashtu përgjumësh, ai mbathi poturet e shajakta mbi benevrekë dhe, duke u penguar herë këtu e herë atje, vrapoi drejt dhomës ku flinte i biri me nusen. Në korridor u mendua një sekondë. Ndërkohë, shtëpia nuk lëkundej më. Jashtë, nëpër luginën e ngushtë, përveç shushurimës monotone të ujërave që banorët brez pas brezi, e kishin në vesh, seç ende një lloj jehone e padëgjuar kurrë... Ai mbëti një çast ashtu dhe u harrua. Kërciti dera e jashtme. Plaku dalloi të shoqen që, me krahët e zinj të hapur, dukej sikur përgatitej të hidhej diku. Ai nxitoi të trokiste në derën e të rinjve, megjithëse një farë keqardhjeje po ia mbështillte gjoksin.

Atë çast një e shtënë pushke çau natën. Lehën ca qen, ndërsa ai dëgjoi qartë se si u thye një degë peme. Nga brinjë të malit përballë po rrokullisej, siç dukej, një gur i madh që, si u pa të nesërmen, kishte shkelur ca pralle e qe ndodhur në shtrat të përroit. Plaku trokiti përsëri, veç kësaj radhe më lehtë. Paniku i kishte fluturuar tej. Vetëm plaka vazhdonte të dridhej ende. Ajo, duarshtirë në prag të derës, s'dallohej në errësirën e natës. Këtë mund ta vije re nga sipërfaqja që rrethonte konturet e saj. Vetëm kur nata jashtë u zbeh disi, mbi supin e plakës plaku mundi të dallonte të ravijëzuar kreshtën e malit përballë. Qentë lehën edhe ca, pastaj pushuan. U ndien dy-tre zëra në katin e sipërm. Djali doli në prag të dhomës i veshur vetëm me pantallonë e kanotierë, u mbështet si e ëma, kra-hëhapur në parvazin e derës.

— C'është? — pyeti i alarmuar duke vështruar rreth e rrotull.

— Zgjo nusen, — i tha plaku. — Vishuni!

— Tërmet, — lebetiti përsëri plaka që atje tej. — Nusen, të kecen! Shpejt, në plevicë!

Mbi supin e djalit u shfaq një kokë me flokë të shpu-puritur e me sy të hapur jashtë mase. Drita e derës përballë i ndriçonte vetëm gjysmën e fytyrës, një sy, vathin e florinjhtë në vesh dhe ca fije flokësh të verdhë.

— Rimë ca në plevicë, — tha plaku.

Dhe u çapit ngadalë drejt derës. Atje vështroi rreth e rrotull. Dy-tri drita të zbehta lëpinë degët e lagura të arrës së madhe në qendër të fshatit dhe u shuan përsëri. Shuhurima e ujit të përroit nisi të ngadalësohej si një zë i mekur që del nga një grykë e mbërthyer keqas.

«Ç'të jetë kjo?» — pyeti plaku veten. Iu duk sikur po shurdhohej. Të kesh një jetë të tërë duke dëgjuar të njëjtën gjë, do të thotë të mësohesh me të, siç mësohet njeriu me zërin e vet. Ishte njëlloj sikur t'i kishin mbërthyer edhe atij fytin. Kjo ishte më lebetitëse sesa vetë ideja e një tërmeti të mundshëm shumëballësh. Ai rrotulloi gishtat nëpër veshë dhe u nder të dëgjonte. Zëra kishte plot, por përroi sikur po jepte shpirt... Pranë tij kaloi nusja, ndërsa në plevicë u ndez një kandil. Qeni i shtëpisë u drodh rreth zinxhirit dhe vajti e fërkoj kurizinin pas fikut të shtrembër. Pas pak u përflakën thuprat që ndërtonin anët e plevicës dhe lopa u shty më në qoshe. Djali kishte qëndruar ca metra larg tij dhe vështronte tutje.

— Dëgjon zhurmë uji ti? — pyeti plaku pa kthyer kokën nga i biri.

— Pak, — tha djali. — Pse?

— Dëgjoke, demek, — përsëriti plaku. — Unë... më duket se u shurdhova. Kërceç Pragui i Zenos?

— Pak, — tha përsëri djali.

— Të gjitha nga pak... — murmuriti plaku.

Djali i pa shtatin e shkurtër, psherëtiu dhe ndjeu një lloj boshllëku. Ktheu kokën nga plevica dhe vuri re se gratë i kishin shtuar zjarrit një krah shkarpa. Nëpër thuprat e rralla ai dalloj trupin e përkulur të së shoqes dhe mendoi se tani zjarri përballë ngrohte barkun e saj dhe... atë genie që ajo kishte ndier t'i lëvizte për herë të parë këto ditë.

— Vemë brenda, — tha djali. — Do të ftohesh.

— Shko ti, shko... — ai heshti një çast, u kthye drejt tij dhe e pyeti: — Si the, shkojmë brenda?

— Po, — tha djali.

— Dëgjokam, atëherë, — nënqeshi plaku. — Seç po

ndodh, — shtoi pastaj duke u nderur përsëri drejt natës. — Nuk është tërmet ky, jo... Ca më shumë...

Ai ndenji gjatë aty duke thithur lagështinë e natës. Njerëzit ishin qetësuar e qenë futur brenda, zjarri në plevicë ishte bërë një xixë, lopa nuk dallohej më, qeni kuiste si për një gjëmë, përroi që tretur nëpër natë; ndërsa ai... ai e ndiente veten si të huaj në prag të shtëpisë së tij.

Atë natë nuk fjeti më. Mbeti me vështrimin ngulur mbi xhamat e dritares. I vinte keq që nata e dhjetorit që bërë tepër e gjatë dhe mëngjeset mezi vinin, aq më tepër pas netve me kohë të keqe. Mjegulla dyndej nga gryka e Gjoshikut e mbushte plot luginën e ngushtë. Dita hapej vonë... Plaku hoqi jastëkun mënjane dhe e la kokën të binte pakëz mbrapsht për të parë më mirë xhamat. Ishte thyer ngadalë e zeza dhe bardhësia po zbehte njollën e shndritshme të llambës elektrike që pikëzohej në xhamin e poshtëm. Ai la shtratin, u vesh, u mbath dhe mbushi çibukun me duhan. Nën përgun e hirit gërmoi me mashë, gjeti një çikë thëngjilli të ndezur, e mori në pëllëmbë dhe e hodhi mbi çibuk. Një shtëllungë tymi mori trarët...

Kishte zbardhur. Një dritë ngjyrë qumështi mbulonte vendin. Shtëpia e plakut që disi lart dhe tani ai mund të shihte detin e mjegullës të dyndej nëpër grykën e Kapralit e të shtrihej drejt jugut. Atje tej përroi bëhej lumë, ndërsa vetë gryka seç pësonte një copëtim gjigant e ndahet në brigje të shkëputura. Të gjitha këto tani po i sulmonte mjegulla. Koha që akoma e turbullt, megjithatë, nga pickimi i thëllimit në faqen e djathtë, ai ndjeu veri. «Do të hapet!», — mendoi. Zhurma e përroit kishte reshtur fare. Ambienti iu duk si i boshatisur. Kishte druajtje të hidhte një hap më tej. Përballë shtëpisë shtrihej kopshti i pjerrët, i tarracuar në tri shkallë e mes për mes tij kalonte shtegu. Plaku zbrifi ngadalë, provoi gurët se mos lëviznin nga vendi duke peshuar mbi ta, hapi trinën e gardhit dhe doli në rrugicë. Nën fletët e kalbura të arrave që mbulonin shtegun, vazhdonin të lëviznin ujërat e vijës së fqinjit. «S'paskan shterur! — mendoi përsëri. — Qenkam shurdhuar unë atëherë», — thujse ngriti zërin ai.

Tani synimi i tij ishte përroi. Vallë e kishin ndier atë

që dëgjoi ai atë natë? Kjo i dukej gjithsesi e gënjeshtërt, më tepër sesa një ëndërr. Në shtëpi i la të gjithë fjetur dhe kjo ia shtoi më shumë mosbesimin. Rruga kalonte nëpër një shpat, linte mënjanë ca gurë të veshur me myshk dhe dilte për nga sheshi i fshatit. Më shumë se shesh ai qe një meandër¹⁾ e vjetër përroi, një shtrat i braktisur nga uji prej shekujsh. Me kohë ai e kishte mbuluar me humus zallin e bardhë. Atje qenë ngritur shkolla, dyqani, furra e bukës. Tri arra të vjetra, të shtrembra lëpinin tjegullat e çatisë së shkollës. Krahu i njërës qe cinguar deri në bërryl kur qe ngritur karabinaja e re.

Befas, plaku dëgjoi biseda njerëzish dhe ngriti kokën të vështronte. Përballë shkollës ishte mbledhur thuajse gjysma e fshatit. Atij iu drodhën leqet e këmbëve dhe qëndroi në vend. Nuk ishte shurdhuar, demek! Një mijë herë pa vesh, sesa ajo që po ndodhte! Ai pështyu, u kollit, dëgjoi e tha: paçka dhe u nis tutje. Që larg dëgjoheshin fjalë të rënda që binin si gurë në shpirtin e tij.

— Vazhdon të rrezohet, — thoshte ai që ndodhej në mes të grumbullit. Ky qe një burrë dyzet e pesë vjeç, thaim, tullac, gojëvogël, symadh, që bënte gërnjë çdo mbrëmje në klubin e fshatit me banakierin e me të tjerët. Plakut nuk i pëlqente ai njeri. Zalo ia thoshin emrin. Qe çoban me punë, por mendjen e kishte në fshat. — Bie, them! — vazhdonte të fliste burri. — Ishim tre-katër vetë që e pamë. Ka zënë gjithë grykën.

— Të lajmërojmë në rreth, — tha dikush tjetër pranë tij.

— I lajmëruam, — iu përgjigj roja, — natën. Mora në telefon dezurnin e komitetit. Më tha se do të vijnë ndaj të gdhirë.

— Ç'ka bërë vaki? — ia behu plaku duke hyrë në mes tyre.

U hap një copë vend. Ai thithi çibukun dhe vështroi njerëzit. Kishte një farë mpirjeje në fytyrat e tyre dhe plaku mendoi se edhe ata qenë gdhirë më këmbë.

1) Bërryl lumi ose përroi.

— Si u gdhive, xha Omar? — thirri dikush ca më tej.

— Mirë! — tha plaku mbytur. — Kush ra? — pyeti pastaj duke ia ngulur sytë Zalos.

— Mali.. — iu përgjigj Zaloja. Nuk i pëlqeu vështrimi i plakut. Mendoi se ky inatçi do të nxirrte ndonj proçkë tani që fati i kishte hapur rrugën.

— Hëm... — murmuriti plaku. — Pastaj?

— Vjen tëhu, — tha edhe një djalë aty në krah të tij.

— Po na rrezikohet fshati.

— Vemi ca më lart, — tha përsëri plaku. Ç'u bë? Ose matanë. Brigje këtu ka sa të duash. Pse merakoseni?

— Kemi katandi, — ia ktheu përsëri Zaloja.

— (Nuk thua shyqyr që ndodhi kështu e shpëtojme njëherë e mirë nga kjo grykë e mallkuar.

— Gryka e' tyt eti! — shau befas plaku. — Mos do Amerikën ti? — pyeti pastaj gjithë kërcënim.

— Të lutem, mbaj gojën, se...

— Se çfarë? — iu kërcënua plaku.

— Të të kisha moshatar, pa ta rregulloja qejfin.

— Ik mor,.. spurdhjak! — pështyu plaku. U rrotullua mbrapsht, iu afrua rojës së natës, një burri pesëdhjetëvjeçar dhe i kapi supin. — Ti e alarmove qeverinë?

— Po, ara! — thirri përsëri roja.

— E pastaj?

— E kemi qeverinë tonë dhe do ta lajmërojmë! — thirri roja. E kam për detyrë. Pse paguhem, kot?

— Zjarri në Stamboll e ti vë lebetinë, — tha plaku. — Ashtu, hë? Shemben gjithmonë shpatet e Gjoshikut, mor derdimen! — shtoi ai, — një herë në dyqind vjet. Po ama, Kapralli nuk ka luajtur kurrë së këndejmi. U qetësove tani?

— Shteti, në këso rastesh,.. — filloi të thoshte Zaloja.

— Hajt! — ia behu plaku. — Po të ishte për ty, Kapralli do të që si çdo grykë mali. Edhe pa u shembur gjëkafshë, ti ke dashur t'i lësh këto gryka. Apo jo, mëre Besho? — pyeti pastaj duke iu drejtuar një burri që në atë kohë hyri në mes të njerëzve. Ishte sekretari i Partisë.

— Pa panik, shokë! — tha ai sapo erdhi. — Tani më lajmëruan se shokët e rrethit kanë lënë makinat në zall e

po ngjiten. Pa panik... Gjëra që ndodhin. I ka natyra këto. Veç, or burra, sot ka ardhur një kohë kur nuk të lë njeri pa strehë. Kujtoni Moglicën. Ç'të them unë? Do të vijnë specialistët e do ta shohin. Ndërkohë, kush i ndien shtëpitë të dobëta, t'i gojë mall e gjë te fqinji e të vështrojë punën.

— Veç Zalos, — tha përsëri plaku. — Ç'do që mbiu këtu, xhanëm? Vështro, o djalë kopenë e mos na merr mendtë me llafe... Hajde, nisu tani!

— Do të të marrim dorën ty! — murmuriti Zaloja.

— Gjidi... ptuuu! — pështyu xha Omari.

Ai çau turmën dhe doli në shesh. Trokiti me shkop, uli kokën, nuhati diçka dhe u nis. Po shkonte ta shihte vetë se ç'kishte ndodhur. Ideja se përroi i qe zënë gryka, i dukej lebetitëse. Në dimrat e vështirë kishte rastisur që shtretërit e varreve zhvendosnin zhavorrin e u shtrembëronin rrjedhën ujërave. Po, kaq. Kalonin dy-tre dimra e përroi drejtohej përsëri si më parë. Edhe gurë të mëdhenj qenë rrëzuar nga shpatet. Kështu ishte krijuar Pragu i Zenos. Ky ishte emri i një djali që ishte mbytur këtu e dyzet vjet më parë në limanin poshtë kataraktit. «Mbytur në një lugë uji», — thoshin kaprallasit për të. — Ndodhi kishte sa të duash. Se mos fusha qëmoti ishte më mirë! Dikur lumenjtë i hipnin edhe asaj përsipër e i shkatërronin tokën e fshatrat. Tani... po! Mirë fusha, po edhe mali... Ku ta lësh këtë farë bukurie! — mendoj plaku. — Keq që kjo punë ndodhi në dimër. Të qe behar, njerëzia do llafoseshin ndryshe. — Ky mendim iu duk i saktë dhe, ngaqë s'kishte ku të kapej gjetiu, nisi të sillte ndër mend verën... — Bleronte ilqja e pralli zverdhej. Sfaka pikonte mjaltë e arrat mbytin vendin me hije. Fërfëllonte thëllënza e kumbonte zilja e bagëtisë. Papo, bukë e veshje kishe sa të doje. «Ç'duan ca Zalo, xhanëm?» — tundi kokën ai.

Përroi qe tharë si kurrë ndonjëherë. Të mos ishin gurët akoma të lagur e ai tis mjegulle i lehtë që vazhdonte të sillej rrotull, mund të mendoje se qe protogusht. Nën shkëmbinj të mëdhenj të rrëzuar aty prej vitësh rridhte ende ndonjë vijë e hollë uji. Plaku u drodh. Nuk ishte vetëm puna e bukurisë së vendit... Tarracat e reja njome-

shin nga këto ujëra... As mulliri nuk mund të punonte më...
As centrali i elektrikut..

Ai ndjeu terr nëpër shtëpitë e fshatit dhe u frikësua. Drita që bërë domosdoshmëri, sa edhe shushurima e përroit. «Do të na lidhin me gjatë! — kapërceu ai edhe këto mendime që i dolën përpara. — Se mos është vetëm centrali ynë i elektrikut!» — buzëqeshi dhe nxitoi ca më tej.

Sa më lart që ngjitej, aq më pak ujë kishte përroi. Po-shtë derdheshin në të edhe rrëkezat e burimeve të fshatit, ndërsa, me sa dukej, shembja duhej të kishte ndodhur nën lugun e Gjoshikut. Rruga vinte me dredha, linte shpatin e i afrohej përroit, linte përroin e ngjitej përsëri. Kjo rrugë kafshësh të shpinte në Gozisht dhe ai e pati bërë me qindra herë në jetën e tij. Vetë Kapralli ndodhej në një luginë të ngushtë, tepër të ngushtë, mes kreshtave të Malit të Burrit e të Bucelës dhe shihte diell vetëm katër orë në ditë. Të dy shpatet qenë të gjelbëruara me pralle, mbrete e panja, një pyll i vërtetë trupshkurtër që, në të kaluarën, bagëtia mezi shponte tutje. Shumë herë, dhen e dhi mbe-teshin pyllit e të copëtuara nga egërsirat, disa ditë më vonë u gjendeshin vetëm kockat. Tani qe krejt ndryshe. Shumë pjesë të shpateve ishin shpyllëzuar e rinia kishte hapur tarraca. Papo, nën kreshtën e Malit të Bucelës, qenë bërë ca vreshta të bukura e midis tyre rriteshin mollët. Shto burimet e ftohta që dilnin aty-këtu, si t'i kishe porositur. Udhëtari a miku gjendej gjithmonë para ca të papriturash të këndshme. Sa niste dhe e mundonte etja e së përpjetës së fortë, kur... ja, para syve i dilte një curril uji që derdhej me zhurmë nëpër gjethet e lofatave. «Sikur të ishte behar! — tha përsëri me vete plaku. — Ku rastisi kjo dreq shembjeje, xhanëm?!»

Ec e mendo, ec e mendo dhe xha Omari i kaloi të përpjetat e forta pa i kuptuar. Kishte kohë pa kaluar këtej dhe tani i vinte mirë që kjo rrugë ishte bërë më e gjerë e mirëmbahej. Befas ai tis i hollë mjegulle u ça, u mblodh në formën e një shtëllunge leshi të stërgjatë e mori qiellin përpjetë. Koha qeshi papritur e dielli lau malet. Prrallet e lagura shkëlqyen si të pikëzuara me argjend. Xha Omarit i qeshi nuri. «Dil, mor i bekuar! — tha për diellin, — kështu

të desha!» Mirëpo, si bëri disa hapa më tej, ndjeu papritur ca lëkundje të forta dhe pas tyre një rrapëllimë e befasishme shtriu kthettrat nëpër luginë. Ai mbajti këmbët. Nën majën e Bucelës u ngrit një lloj tymi i lehtë, ca ilqe të gjata ranë përmbys dhe shpati nisi të ulej si të ishte një grusht rërë e lagur. Kjo ndodhi brenda disa minutash. Mali kishte hequr veshjen e gjelbër e tregoi kockat. Më i shëmtuar nuk bëhej më. Kjo lakuriqësi toke, kjo shkretëtirë gurore u lag befaz nga ca burime të nëndheshme që shpërthyen aty për aty, shkëlqeu nga dielli si një pasqyrë e stërmadhe, që pastaj po aq shpejt u ciflos në disa vende. Shpatet vazhdonin të binin si ca stoli që një dorë e padukshme i shkëpuste nga gusha e malit.

Xha Omari mbuloi sytë. Po në atë kohë ndjeu zëra njerëzish dhe vendosi të nisej drejt tyre. Paksia mbi buri-
met e Gjoshikut, nën një hundë shkëmbore që krijonte nën vetë një shpellë të thellë, qenë mbledhur ndonja shtatë a tetë burra dhe diçka po thoshin duke treguar greminën e llahtarshme që po krijonte mali përballë. Plaku nxitoi për tek ata. Në fillim iu dukën si fshatarë të Gozishtit, kuesh-
tarë që kishin ardhur deri aty por, kur u afrua fare pranë tyre, ai nuk i njohu ata njerëz. Shumica ishin veshur me kapardina. Siç dukej, ata e dalluan së largu dhe u kthyen të gjithë drejt tij. Në ballë të tyre se nga mbiu vetë Beshoja, sekretari i partisë, që thirri:

— Eja, xha Omar, eja!

— Mbërrita... — u përgjigj ai me zë të shuar. E përpj-
ta e kishte lodhur keqas.

Nga rruga kryesore shkëputej një shteg dredhues që të nxirrte mbi shkëmb. Kur arriti sheshin, xha Omari me-
zi merrte frymë. Nxori shaminë nga xhepi, i shkundi thë-
rrimet e duhanit dhe me të fshiu qafën e djersitur. Pas-
taj u takua me ta dhe gjeti një rrëzë shkëmbi ku nuk e
zinte era. Atje u ul në shesh, fshiu edhe një herë fytyrën
me shami, dhe, si mori frymë thellë, nxori kutinë e duha-
nit dhe çibukun. Njerëzit e rrethuan. Flladi i lehtë i erës
së maleve u pre fare.

— Nga i kemi këta djem, mor Besho? — pyeti ai.

— Ca nga rrethi e ca nga Tirana, — u përgjigj sekre-
tari.

— Nga Tirana! Kush është nga Tirana prej tyre?

— Unë, — iu përgjigj një djalë trupshkurtër, flokëka-
currel, që kishte një fytyrë fëmije.

— Ti!? — u habit plaku.

— Ky është edhe më i madhi, xhaxha, — tha një tje-
tër. — Ky merret me shembjet e maleve. Gjeolog, ke dë-
gjuar?

— Ti! — tha dhe një herë plaku. Nënqeshi dhe tundi
kokën. U duk haptazi se nuk besoi.

— E ka dërguar qeveria lart, — tha po ai burrë.

— Ashtu!? — tha përsëri plaku. — Pas malit ishte ti kur
u shemb dheu e mbive këtu? He...he...he... — qesëndisi ai.

— U nisa në mesnatë nga Tirana, — iu përgjigj gjeolo-
gu.

— Me aeroplan? — nënqeshi plaku.

— Me «gaz», — tha ai. — Pse, nuk beson? Rrethi laj-
mëroi qeverinë dhe ata më caktuan mua me këta shokët...

— Hë..., po si të thanë?

Dikush qeshi mbytur. Plakut i mbeti shkrepësja mbi
çibuk.

— Të shoh e të raportoj, — tha gjeologu. — Mbase mban
mend zotrote ka rënë ndonjëherë tjetër ky vend?

— Kaq shumë jo, — tundi kokën plaku. — Më pak...
në çdo dyqind vjet, — ai i nguli sytë luginës. Një mal tje-
tër kishte mbirë midis saj. I qe zënë gryka përroit, dhe,
nga mesnata e deri tani, gati qe krijuar një liqen i vogël
pas kësaj dige vigane... — Po s'na ka hyrë gjemb në këmbë,
— shtoi ai. — Këtë thujaja edhe qeverisë. Do bjerë e do bje-
rë pastaj do ndalet. Ne jemi larg e nuk na arrin. Do gjysmë
orë të shkosh në fshat. Apo jo, Besho?

Sekretari i partisë pohoi me kokë.

— Veç nga ai krafi vazhdon shembja, — tha gjeologu. —
Atë po llafoveshim sa pa ardhur zotrote... Kur të qetëso-
het, do të mundohemi të shkojmë në vend e ta shohim, si
thua ti?

— Jo, në vend, se rrezikoni kokën, — ia ktheu plaku. —
Në e pafshi, mirë do të bëni, po veç mos u nxitoni... Edhe
qeveria do, lajme të vërteta. Mos besoni këdo. Kështu ju
them unë. Në mundçi ta ndalni, ndaleni. Se kjo qeveri,

mor djem, edhe malet i bën zap... Në mos mundçi... — ai mblodhi supet, — mos na prishni fshatin, të paktën...

— Po qe nevoja... — nisi të thoshte gjeologu.

Një rrëke zhavorri mori tatëpjetë kurrizit të sapozhveshur dhe tërhoqi me vete copa gurësh pak më të mëdhenj. Të gjithë kthehen kokën të vështronin andej.

— Është e qartë, — vazhdoi gjeologu pa iu drejtuar më plakut. — Këtu është një prishje e madhe tektonike dhe pasqyra e rrëshiqitjes dobësoi koherencën e grimcave dhe e la njërin krah të lirë... Kryesorja është të saktësojmë se si vazhdon më në jug. Nëse i shmanget Kaprallit, kjo e qetëson punën. Nëse i kalon pranë, atëherë...

— Do të jetë e vështirë ta ndjekim në sipërfaqe, Niko, — iu përgjigj një burrë tjetër. — Më tej vendi është i pyllëzuar dhe...

— Për këtë kemi ardhur, — ia ktheu gjeologu. — Pa sqaruar këtë problem, nuk kemi se si kthehemi. Kjo është jetike për fshatin.

— Për fshatin jetike është Partia! — tha befasi plak, duke i nxjerrë fjalët një nga një e gati me gulçima. Sytë i qenë zmadhuar befasi e vetullat iu bashkuan.

Gjeologu ktheu kokën nga ai dhe e pa me kureshtje. Ky qe një plak trupshkurtër, vetulltrashë, i shëndetshëm, me një hundë të drejtë e të prerë si nga një dru piksi. Mbi gojën e vogël ca mustaqe të zeza pis, të prerë shkurt, i jepnin asaj fytyrë vrazhdësi por edhe vendosmëri. Trupin e kishte të drejtë, të gjerë dhe nga mënyra se si qe ulur, dukej sheshit se aty ai e ndiente veten si në shtëpinë e tij.

— Ashtu është, — tha gjeologu, — por ne e kishim fjalën të shembja. Nuk mund ta ndalojmë.

— Në s'jeni të zotët... mbathjani! — iu përgjigj ashpër plakut. — Ka të tjerë, kjo qeveri... Hëm, — nënqeshi ai. — E kollajtë rruga që zgjodhe, mor djalë. Nga je ti?

Gjeologu i tha emrin e një fshati në bregdet.

— Demek, andej nga s'të hyn strall në këmbë, hë? Ke baba, nënë, vëllezër, motra ti?

— Kam, — tha djali.

— Në fshat i kee?

— Po...

— Pse s'vijjnë në Tiranë me ty ata, hë?
— U pëlqen më mirë në fshat, xhaxha...
— E kanë kabim, — qesëndisi plaku. — Pse s'shkulen?
— Epo...
— Epo... epo, — përsëriti xha Omari, — Së u dhemb toka, ja sepse, — nxitoi të përgjigjej ai. — Tani, zolrote, më shet mua e më thua të lë këtë vend e të shkoj gjetiu se u shembën ca brigje.

— Mund të mos shkojë puna deri atje, — tha gjeologu.
— Kjo është me mend, — vërejtí plaku duke thithur thellë çibukun. — Ndjaj të thashë që e mejtoni mirë këtë punë. Kemi nja dy Zalo ne në fshat që... Beshoja i di. Hë, djem! Mos qorrollepsi qeverinë, mos e harxhoni kot së koti, se pastaj u bëni qejfin Zalove... Vëri vath në vesh këto llafe... — U ngrit në këmbë, mbështeti pëllëmbën pas qylafit të bardhë, u përshëndosh me ta dhe u kthye të zbriste. Njëpër shpirt i endej akoma një mjegull e hirtë që i sëmbeonte gjoksin. Mezi ngopej me ajër.

«Do vdes, — tha me vete. — Do vdes, po ika së këndejmi!»

Rënia e shpateve të Bucelës vazhdoi edhe disa ditë të tjera. Shqetësimi i fshatit, i pushtetit në rreth e i qeverisë nisi të rritej. Grupe të tjera studiuesish përcaktuan regionalitetin e linjës tektonike kryesore dhe dobësimin e kraheve të saj. Dimrat e vështirë, me ujërrjedhat e shumta, lëkundjet e thella të një diapiri gipsor që kishte bërë shtrat nën masivet shkëmbore ku mbështetej Kapralli, i dobësorin lidhjet e blloqeve dhe, për efekt gravitacioni, ato tani linin shpatet e thërrmoheshin grykës së përroit. Qeveria vendosi tërheqjen e fshatit nga lugina dhe ndërtimin e tij, brenda një kohe të shkurtër, në një vend tjetër, më pranë fushës. Toponomistët e përcaktuan kodrinën pranë së cilës do të ngrihej fshati i ri, në një vendbanim të hershëm. Këtë e dëshmonin jo vetëm emrat e ndryshëm, por edhe rrënojat e ca godinave të vjetra e burimet e ujit të sistemuara primitivisht. Përballë gjendej fusha. Malin e kishte pas shpine. Rruga nacionale do t'i kalonte fshatit të ri fare pranë.

Ndërkohë, kaprallasit nisën të lëshonin njëri pas tjet-

rit shtëpitë që ndodheshin në krahun e shembjes dhe të bashkëjetonin përkohësisht me familjet e lagjeve të përtejme. Punët e përditshme vazhdonin të kryheshin si më parë. Gruri mbaroi së mbjelli dhe tokës po i hapeshin kanallet kulluese. Bagëtia u fut në kasolle të reja dhe priteshin pjelljet e para. Vetëm mbrëmjeve shqetësimi rrinte ngritur. Si për ta sfiduar atë, djemtë e vajzat mblidheshin çdo mbrëmje në vatër të kulturës dhe këndonin. Gjatë atyre ditëve u mblodhën nga pleqtë, gjithëka mbahej mend për historinë e fshatit që do të braktisej. Atje ku heshtnin faktet, flisnin këngët. Luftërat rrinin mbi vargje si ditë të bukura dimri mbi male. Dilte kështu që kjo grykë nuk ishte tërhequr kurrë në vetminë e saj. Sundonin këngët partizane... Nuk kishte asnjë të mërguar. Vetëm ca fise të shkëputura kaprallase mund t'i gjeje në fshatrat rreth e rrotull, brenda krahinës. Ngujimi që i thellë, i palëkundur as nga varfëria dhe as nga luftërat. Rrënjët ishte e vëshirë të gjendeshin të gjitha...

Xha Omari e mori vendimin e qeverisë një mbrëmje ndaj të perënduar të diellit. Djali erdhi në shtëpi gjithë gaz. Ditët e fundit, ndodhte po e njëjta gjë. Ai i kërkonte plakut t'i tregonte histori të lashta ose e nxiste të këndonte. Zakonisht xha Omari, që fjalëpak, autoritar, dhe djali, ndonëse tani i martuar, nuk kishte dashur kurrë ta çononte këtë pushtet. Por ditët e fudit çapkënlleku i tij i ra plakut në sy dhe këtë enigmë ai e zgjidhi atë mbrëmje, fare rastësisht, kur plaka i pëshpëriti:

— Nusja është e ngarkuar dhe...

— Hëmi! — murrëti plakut...

— Do të na lindë në fshat të ri...

Xha Omari u murrëti në fytyrë.

— Ashtu, demek! — tha dhe psherëtiu.

Kaloi një javë, dy dhe shembjet e malit u prenë. Janari hyri me ca ditë të kthjellëta, por të ftohta. Turbinës së hidrocentralit iu ngadalësua rrjedha e ujit, dhe, një mbrëmje dritat nëpër shtëpitë u mekën, shkëlqyen përsëri fort, e pas pak u shuan. Një kandil i vjetër që varur në plevicë, por edhe ai nuk u shërbeu se ishte i boshatisur, pa vajguri. Dyqani ishte mbyllur. Ishte nata e parë që fshati

fjeti në errësirë të plotë... Plakun nuk e mbante vendi. Sipas tij të gjitha këto vinin nga pakujdesitë. Njerëzit tani e kishin mendjen gjetkë dhe po i bënin varoshin fshatit pa vdekur akoma. Do të nisej vetë në qeveri ta bisedonte këtë punë. Kishte një shok atje, që i dëgjohej fjala shumë. Bashkë kishin qenë partizanë, i lidhte një krushqi, që vendas nga ajo krahinë dhe do t'ia kuptonte hallin. Kishte aq kujtime të përbashkëta nga kjo luginë, që duhej të braktisej tani, sa xha Omari besonte se ai nuk duhej ta kishte ditur vendimin e qeverisë, se ndryshe do ta kishte kundërshtuar. Po... po, me siguri!

Ditën ai bëhej i heshtur, grindëj për hijgjë dhe vetëm në mbrëmje qetësohej disi. Interesimi i jashtëzakonshëm i të birit për historitë e vjetra të fshatit e të krahinës ia zbrëthenin shpirtin dhe... çelej. As që e merrte dot me mend se ky interesim ishte i lidhur me braktisjen e fshatit. Ndryshe nuk do të tregonte. Përkundrazi. Duke folur aq shumë për Kaprallin, ai mendonte se po përgatiste tek i biri një kundërshtar tjetër lidhur me zhvendosjen e fshatit. Historitë për qëndresën e burrave në shekuj, bukuritë e rralla të fshatit, varret e të vrarëve e të vdekurve, dielli që shkrepëte nga Mali i Burrit, të gjitha këto ndoshta do t'u mbushnin mendjen njerëzisë për të mos hequr dorë nga fshati. Mirëpo një mëngjes takoi papritur Beshon, sekretarin e partisë, që i tha:

— E mëre vesh vendin ku do të ngrihet fshati i ri, xha Omar?

Plaku rrahu tokën me shkop.

— Thonë që edhe atje ka qenë një fshat tjetër, shumë kohë më parë. Ka fushë, ka burime, ka hije...

— Po varre ka? — pyeti befas plaku.

Beshoja u ndodh ngushtë.

— Nuk e di... — tha. — Ndoshta edhe ka.

— Po të kujt do të jenë vallë?

— Ku ta dish!

— Ato këcka nuk janë të vëllait tënd dëshmor, Besho djali, e aq më pak të babait tim, që vdiq nga plagët e andartëve më 14-tën. Ne jse... Unë për vete s'tundem nga Kapralli. Do vete edhe lart në qeveri për këtë punë. Bën mi-

rë të vish edhe ti... Këto që të thashë ty do të them edhe atje. Nesër nisem.

— Po këtë punë e vendosi vetë qeveria, xhaxha!

— Jo të gjithë, — ia ktheu plaku. — Do të ketë ndonjë që nuk duhet ta ketë ditur. Dhe nuk është i vogël, jo: Në s'iu dhimbs edhe atij Kapralli, atëherë, o bir, më mirë të nxiten malet të lëvizin nga vendi e të na i sjellin pranë fshatit të ri...

Të nesërmen veshi rrobat e reja, këmishën e festen e bardhë dhe u nis për udhë.

Në korridorin e madh, xha Omari nuk u hütua fare dhe menjëherë mendoi se ajo koce që rrinte pas xhamave duhej ta mësonte se si ta takonte Mevlan Gurin. Dhe ndodhi ashtu siç mendonte ai. Plaku i tha nga vintë, nxori pasaportën, e ia tregoi duke parandier në të njëjtën kohë një lloj zhgënjimi, shtoi shpejt e shpejt:

— Mos më thuaj se nuk është këtu, hë, çupë!

— Jo, — tha vajza duke buzëqeshur. — Këtu është. Ajo nisi të plotësonte një fletushkë, pushoi diku, ngrihti tri-katër herë kokën të vështronte plakun, pastaj pyeti:

— Ç'punë kemi me të?

— E kam mik, — tha plaku. — Kam mall ta takoj.

Vajza shënoi diçka në fletëhyrjen, e la mbi tryezë, dhe doli që prapa xhamave dhe e futi plakun në dhomën e pritjes. Ai gjeti atje një grua që rrinte e menduar dhe që e shikoi me një ndjenjë miqësore. Plaku futi padashur duart në xhepa të nxirrte çibukun por aty për aty u pendua. Ndoshta Mevlani mund ta thërriste atë çast dhe ai nuk do të dinte se kur të shkundte çibukun e ndezur. E vështroi edhe ai gruan.

— Me shokun Mevlan ke punë edhe ti? — e pyeti.

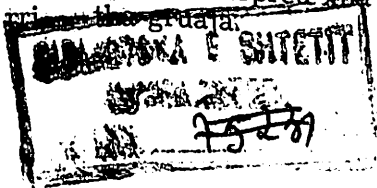
— Jo, — tha gruaja. — Me dikë tjetër. Po zotrote ç'hall ke?

— S'kam ndonjë hall, — ia ktheu plaku.

— Eh... — gruaja psherëtiu befasi. — Të vetmin djalë ma kanë çaktuar të punojë në ca fshatra të thella nga Veriu dhe...

— Nga të kemi ty — e ndërpreu xha Omari.

— Këtu rri... — gruaja.

— Denbabaden?
— Të ardhur nga fshatrat e Përmetit. Po im bir ka lindur këtu. Mbaroi Universitetin, doli profesor dhe tani...

— Kemi edhe ne ca profesorë në fshatin tënë, — tha plaku. — Nuk i ka ngrënë ujku. Janë shëndoshë e mirë dhe fëmijët na i bëjnë më të zgjuar...

Gruaja u kthye të shikonte gjetkë.
Pas kësaj, xha Omarit iu çua hunda për duhan dhe mbushi çibukun: «Edepsëze! — tha me vete. — Ç'na quan në ti?»

Në ato dyer ai nuk kishte trokitur kurrë, as në rreth. Ndonjë hall edhe e kishte pasur. Po kjo ardhja e tanishme këtu i ishte dukur si rruga më e shkurtër e më e shpejtë. Qëmoti, të uritur e të shitur, kishte ndonjë që vinte të qahej deri në qeveri, por zëri i humbiste si në mes të grykave... Ai preku mustaqet dhe mbërtheu dorën pas gojës për të fshehur një buzëqeshje që i mbiu në buzë aty për aty...

«...Më 1937 ai që djalë i ri, ndonja tridhjetë vjeç dhe ruante kopetë e Sulejman Gozishtit në malet e Kaprallit. Kryetar, ndjestë pastë, ishte xha Ymer Skëndua, burrë katërqind dërhëm, i pashëm e shakaxhi sa s'bëhej. Një mesditë korriku, panë të binte në stan të vet Sulejman Gozishtin me një të panjohur kapadai dhe një turmë të tërë xhandarësh nga pas. Nga që i njohu, xha Ymeri nuk u foli qenve, por i la të lehnin. Pikërisht në atë kohë ai... kapadai u foli çobanëve:

— Mblidhi qentë, more çoban, se na hëngrën kërcinjtë!

— Mblidhi, Ymer Skëndua! — thirri pas tij edhe Sulejman Gozishti.

— Po përshëndesin të zotin, — u që përgjigjur xha Ymeri. — Mos kini frikë, mos kini frikë... — u fërshëlleu qenve dhe të lehurat pushuan.

I huaji na paskësh qenë vetë Zenel Lupi, deputet në parlamentin e mbretërisë që, siç u shpreh xha Ymeri, kishte dalë të beharonte staneve dhe të përkëdhelte sedrën e Sulejman Gozishtit. Atë natë u therën dy milore e rakia përvëloi ca gurmaze. Zenel Lupi, çakërrqejf, zbrazi tri-katër herë koburen, tre-

mbi qentë, që nisën të lehnin përsëri, dhe, aty nga mesnata, si qe bërë xurxull, i kishte thënë xha Ymerit:

— Qenke burrë i mirë, o Ymer Skëndua, megjithë romuzet e zgjuara që the. Kur të kesh ndonjë hall, eja tek unë në Tiranë dhe... do të ta zgjidh. More, po do përmbys qeverinë për ty!

Dhe halli i trokiti në derë Ymer Skëndos shumë shpejt. Një natë dimri lukunia e ujve sulmoi kopenë dhe e dëmtoi keqas. Sulejman Gozishti nguli këmbë që ja t'i paguanin dëmin, ja ndryshe do t'i hidhte në gjyq çobanët. Rrahën fjalë e u mëduan gjatë çobanët dhe arritën në përfundimin se do të ishte mirë të përfitonin nga miqësia e dikurshme që u kishte ofruar deputeti. Dhe vendosën të nisnin xha Ymerin për në Tiranë.

Ky mbërriti para Ministrisë së Botores një mëngjes herët. I ulur në trotuar, priste të vinte Zenel Lupi. Po vajti mesdita e deputeti nuk u duk. Më së fundi xha Ymeri kuturisi t'i afrohej rojës e ta pyeste. Brenda është! — t'i tha roja në mënyrë konspirative.

Më lër ta takoj, se e kam mik, — qe lutur Ymer Skëndua. Kaprallasi vendosi të futej brenda pa një pa dy.

Por ndodhi që atë çast ndali para ministrisë një veturë e zezë dhe roja mori drejtqëndrim. Ymer Skëndua përfitoi nga ky çast solemn dhe u sul brenda. Në korridor e takoi dikush dhe pa ia zgjatur e urdhëroi të dilte përjashta. Plaku u tërhoq mbrapsht ca hapa, pa nëpunësin që u fut diku dhe përsëri u sul drejt shkallëve. Shumë vetë i zunë rrugën atë ditë, po ai diti t'u dredhonte të gjithëve. Asnjëri nuk i tha një fjalë të mirë. Vetëm e mundonte një gjë: Ku e kishte kuwinë Zenel Lupi?... Tek mendohej kështu, ndjeu befasi ta mbërthenin dy krahë të shëndoshë. Kur ktheu kokën, pa rojën që mudohej t'i përdridhte duart.

— Ik, more jeziti! — shfryu plaku me sa kishte në kokë.

U bë një katrahurë aty e madhe, sa shumë nëpunës dolën nga zyrat, e midis tyre vetë Zenel Lupi. Plaku, sa e pa deputetin iu çel fytyra dhe sulmoi drejt

tij për të mos e humbur nga sytë, me gjithë shtrëngimin e rojës.

— Si je, zoti Zenel! — thirri që atje tej, — Jam unë, Ymer Skëndua nga Kapralli, mban mend?

Fytyra e deputetit nuk lëvizi fare. Ndërkohë ndjeu ta tërhiqnin zvarrë së andejmi dhe, kur pa që deputeti nuk kishte dashur ta njihje, thirri sa i hëngri zëri:

— Mblidhi qentë, mor zoti Zenel, se më hëngrën kërcinjtë, nuk i shikon?

Sakaq, dikush e shtyu drejt shkallëve dhe ai mezi mundi të shpëtonte kokën.

Xha Omari nënqeshi përsëri dhe, kur ngriti kokën, pa se gruaja nuk qe më aty. Dhoma e pritjes, e shtruar me një qilim në ngjyra të çelura, iu duk më e ngrohtë sesa kur hyri. Ca minuta më vonë në derë u shfaq po ajo vajzë që e kishte futur aty dhe i tha:

— Eja, xhaxha. Shoku Mevlan po të pret...

Tek ngjiste shkallët, plakun e kapiti malli. Ata ishin gati moshatarë me Mevlanin, bile Omari ca më i madh.

Mevlan Guri, gjatë Luftës kishte qenë komandant batalioni. Plaku, që e lidhte miqësinë e tij me këtë njeri që nga koha e Luftës, nuk mund ta mendonte ndryshe.

Këtu, — tha vajza duke i treguar një derë. — Hyr! Plaku uli dorezën dhe, e shtyu derën ngadalë. Me shpinë pas dritares, para një tryeze të madhe ishte ulur një burrë i plakur, nofullgjerë, i thinjur krejt. Ai ngriti sytë, puliti një palë qepalla të rrudhosur u çel krejt në fytyrë, hovi në këmbë dhe i doli përpara:

— Mirë, se ar dhe, Omar miku! Eja, more, se më thave sytë... Si je?

Një dorë e butë, gjithë damarë blu u zgjat drejt plakut, ndërsa tjetra i preku qafën dhe i tërhoqi kokën.

— Mirë... Mevlan Guri, — tha plaku, si u përtyp disi: — Si i ke kalamakët?

— Shëndoshë. Po ti?

— Edhe unë mirë i kam.

— Gëzohem! — tha Mevlani.

Ky shoqëtim, xha Omarit i ngrohu zemrën.

— Erdha për Kaprallin, — ia nisi plaku pas pak. — Ndoshta s'keq dëgjuar gjë se ç'ka ndodhur... Ranë ca brigje dhe ja... njerëzve u është ngritur mendja të lënë trojet e të shkojnë gjetkë...

— E di, — tha Mevlan Guri. — Hë, po a u dëmtuat?

— Hiç, — iu përgjigj plaku. — Frika është e madhe.

— Më thanë se rreziku mbetet, veç...

— Shkojmë ca më lart, — tha xha Omari, — ç'u bë? Jo ama në fund të dynjasë, siç flitet. Në ke gisht edhe ti në këtë punë, ta them unë se e ke gabim, o mik!

— Pse, xhanëm? Ndryshe, do të jeni, domosdo.

— Kush tha se kemi qenë keq? Se nuk kemi qenë mirë, na hiqni, apo meqë ra mali?

Mevlan Guri e shikoi gjatë.

— Po e mira nuk ka fund, more Omar, miku. T're di...

— Po e mira ngrihet në vendin e saj, — ia ktheu plaku.

— Dhe ne, e kemi ngritur. Nuk i ka mbetur asgjë Kaprallit të vjetër që njihnim u e ti. Ç'të të them më? Si të gjithë, xhanëm! Ngritëm shtëpi e shkollë, veshëm malin dhe e bëmë të mos rritë vetëm pralle, por edhe rrush e mollë, grurë e misër. S'bie të fletë fëmija i uritur, por i ngopur e... sheh, ca ëndrra që... Papo. Likua i Brahos de, që t'i e njej, bleu televizor. Ç'do më? Më parë edhe më i kamuri e kishte mendjen të shtonte bagëtinë a të blinte mushka. He... he. Dhe thua ca më mirë... Ku?

Pyetja e plakut mbeti një cast pezull në ajrin e ngroh-të të zyrës.

— Përpara! — iu përgjigj Mevlan Guri. — Si thoshin atëherë?

— Aty të desha, — ia ktheu plaku. — Përpara, veç pa lëshuar asnjë pëllëmbë nga trojet. Tani na dilka ndryshe. A e di, Mevlan miku, se, kur betohem për atë tokë, unë për vete kam në sy të vdekur e të gjallë; atë brinjë që jep pralle e grurë, atë grykë që jep zëra e pjell jehona? S'kam në sy tokë tjetër, unë...

— Por...

— Edhe kur them «për atë diell», kam në sy atë që del nga maja e Malit të Burrit e jo atë që del në Myzeqe ose gjetkë.

— Dale, more Omar, ta marrim shtruar. Ç'të keqe ka, xhanëm? Mirë ishte të gjendeshit aty ku jeni por, ç't'i bësh natyrës! Nuk rregullohet kjo punë...

— Ka brigje më lart, — tha plaku.

— Ku?

— Ti i di. Sipër, mbi konakët e Xhelos.

— Po s'ka tokë, more Omar! Duan të punojnë njerëzia...

— Mos kishte Kapralli! Dikur as mua e as ty s'na e merrte mendja se ato brigje do ta bënin misrin sa një krah burri. Thoshim se qe vend i mirë vetëm për bagëti e sidomos për dhi. Ashtu do t'i bëjmë edhe konakët e Xhelos. Po ne e patëm llafin gjetkë... Përpara, the ti, komandant... A të kujtohet?

Mevlan Guri nënqeshi pas një tymi të lehtë që u ngrit nga çibuku i plakut.

— Më kujtohet, — tha ngadalë dhe tymi i çibukut të Omarit sikur mori përpjesëtimet e tymrave të Luftës... Gryka e Kaprallit qe një mrekulli strategjike. Fal udhëkryqit të vetëm që të nxirrte sipër në Kurvelesh, asnjë pushtues nuk kishte nga t'ia mbante gjetiu. Veç të kalonte me aeroplan. U hap një shteg në mendimet e Mevlan Gurit dhe përfytyrimi i tij çau përmes e u ndal mbi një buzë shkëmbi...

Kolonë e pafund me ushtarë italianë, mushka të ngarkuara me mortaja e municion... topa të lehtë që pengohehin nëpër kthesat e rrugëve dredharake të luginës së Kaprallit, heshtja e fshatit që kishte ngritur kurthe mbi buriemet e Gjoshikut... dhe: «Para partizanë!»

Gryka kishte gëlltitur gjithçka të gjelbër që nuk i shkante për shtat, që nuk ishte në natyrën e vet, ndërsa përroi i rrëmbyer do të stivoste ca ditë më pas në pragjet e poshtme kufoma, helmata, batanije të qullura, arka jeshile, kuti konservash...

Xha Omari sikur ia mpiu vështrimin Mevlanit. «Aty të desha! — tha përsëri me vete. — Jep një urdhër të ndryshohet ky plan, o mik!»

— Eh... — psherëtiu befas Mevlan Guri. — Të kuptoj, o Omar, të kuptoj. Po.. prapë tonat janë, mos u nxito... Si-

për është Gozishti, ca më poshtë Vanica, Zhuli. E zëmë atë grykë kur të duash. Tani të shohim edhe jetën. Gjersa na rrezikohet ajo, duhet ruajtur. Ndryshe.. pse luftuam? Si do të luftojmë po të jetë nevoja?

Plaku uli vështrimin poshtë. Sikur t'i bënte një lëshim tjetër?

— Janë ca vende të mira aty ku hapet përroi, — tha përsëri. — Ishte tërhequr vetëm dy kilometra nga fshati.

— Një herë zgjidhet vendi, de, edhe ti, Omar! Më thanë se aty ku do të ngulet Kapralli i ri ka një fushë të bukur përpara...

— E shoh që e paski vendosur, — rënkoi plaku. — Ç'ta zgjatim! Gjersa thua edhe ti kështu.

— Nuk është puna aty...

— Kam një nusen e djalit që lind pas ca muajsh dhe do të desha që im nip ta kishte të shkruar në kartë të kokës emrin e Kaprallit... Po, nejtse... Do të lindin të tjerë...

Mevlan Guri buzëqeshi lehtë, përdrodhi midis gishtërinjve një stilograf dhe i tha xha Omarit:

— Sot eja nga shtëpia të llafosemi. Kushedi, ndoshta më japin edhe mua leje e vij ca ditë nga Kapralli. Më ka marrë malli, ç'është e vërteta.

— Edhe mua, — tha plaku, — ndonëse kam vetëm dy ditë që jam larguar. Po u shkulëm përjetë... ndofta do të vdes udhës. Po ka të tjerë. Im bir po mëson historitë e Kaprallit...

U ngrit e doli. Mevlan Guri e përcolli deri te dera e jashtme dhe e kujtoi përsëri se e prishte për darkë.

Qe ditë e ngrohtë dhe njerëzit shëtitnin...

MISIONI I SERXHIO PULIÇI

«Të huajt kishin pushkë, për ne thirrëm malet në ndihmë...»

(Nga pisedat, në stane.)

Më 9 qershor, 1917 nga Qafëbletaj po zbrisnin përmbi Vërmik një grup njerëzish të armatosur. Në ecjen e tyre kishte një shkujdesje të atillë, sa dukeshin sikur ktheheshin në shtëpitë e tyre nga një gjah i mbarë. Ata ishin gjashtë vetë dhe kishin vënë në mes dy mushka të ngarkuara me plackë. Në pjerrësinë e këtyre rrugëve vetëm ato kafshë mund të zbrisnin e të ngjiteshin shëndoshë e mirë, bile edhe ato të mbathura dy ditë më parë. Serxhio Pulçi, shtatë lartë, blond e sykaltër ecte pas kafshëve dhe herë pas here ndiente se si i ngjetej mishi kur këmbët e tyre të para shkisin nëpër zhavorrin e trashë të rrugës. Ishte dita e dytë që po ecnin. Të pesë ushtarët ishin lodhur e rraskapitur aq shumë, sa ai jo fare pa shkak i kishte vënë përpara kafshëve. Edhe kolonel Serxhioja trembej nga kjo rrugë ku kishin hyrë. Nga i gjithë udhëtimi i tij dyditor nëpër këto vise, kjo copë rrugë ishte më e vështira. Poshtë gurgullonin ujërat e harlisura të një përroi të ngushtë, ndërsa nga e djathta ngriheshin të frikshme shpatet e Mureve.

Ecnin pa folur që prej dy orësh. Nga Progonati në Llu-fë rruga kishte qenë e drejtë dhe ata kishin kënduar e qeshur sipas qejfit. Kolonel Serxhioja dukej sheshit që nuk ishte prerë për ushtarak, sepse shpesh i harronte rregullat

e u tregonte qyfyre ushtarëve. Në Gusmar kaluan natën e parë dhe, pas gjashtë orë gjumi prej njerëzish të rras-kapitur, ishin nisur përsëri për udhë. Në majat e maleve zbardhonte akoma dëborë me një pastërti verbuese, duke ndarë kaltërsinë e qiellit. Për Serxhio Pulicin ky ishte i pari udhëtim në vende të huaja. Në ashpërsinë e këtyre maleve sikur kishte diçka të ngjashme me primitivitetin e burrave vendas, veshur me sherqe të trasha dhe grave që mbanin xhamadanë nga lëkurët e bagëtive të therura. Pukëvili¹⁾ me siguri duhej ta kishte pasur shumë më pisk se ai, afro një shekull më parë, kur udhëtonte nëpër këto shtigje, majë, ndonjë mushkësi ajo që ecte tani para kolonelit. . . Këtë, Pukëvilin kishte ditë që nuk e hiqte nga goja. Aq sa, një natë më parë, Mario Ferraro, njëri nga ushtarët e kishte quajtur para kolonelit si një magjistar që bën për vete shpirtat e buta. Të kujtoje gjithnjë të njëjtën gjë në këtë vend të ashpër e të huaj ishte një torturë e vërtetë. Për herë të parë ky emër ishte shfaqur sheshit në Gjirokastër; mbas ditën e 3 qershorit, kur Serxhio Pulici kishte veçuar nga shpura që shoqëronte gjeneral Xhiançinton, këtë pesë ushtarë që udhëtonin tani me të. . . Veçimi kishte qenë i papritur për fakti që Serxhio Pulici njihej në të gjithë ushtrinë si më shpirtbuti oficer, u kishte mbledhur ushtarëve zemrën. Gjeneral Xhiançintoja që takuar me kolonelin vetëm tri minuta kokë më kokë. Pas-taj ai ishte zhdukur nëpër rrugët e ngushta të atij qyteti të çuditshëm ku, griat e gurëve, çatëve dhe ë qiellit, kishin depërtuar deri në qelizat e lëkurës së njerëzve, bile kishin ngjyrosur edhe sytë e tyre. Akti i shpalljes së pavarësisë²⁾ nën mbrojtjen e Mbretërisë Italiane ishte kryer në mes të një sheshi të vogël dhe gjeneral Xhiançintoja megjithëse e lexonte vetë këtë proklamata, mbante përpara vetes një

1) historian i shekullit XIX. Konsull francez pranë Ali Pashë Tepelenës.

2) Më 3 maj 1917, pushtuesit italianë, nën maskën e mbrojtjes së interesave kombëtarë, shpallën në Gjirokastër të ashtuquajturën «pavarësi» të Shqipërisë.

ushtar të armatosur deri në dhëmbë, për të shpëtuar lëkurën nga ndonjë plumb. Ky ushtar ishte pikërisht Mario Ferarro.

Se sa ngushtë e pati ndier veten ky njeri në ato çaste të leximit të proklamatës, e tregonte vazhdimisht gjatë këtij udhëtimi të vështirë. Rreshtimi i udhëtarëve ishte i plotë, si në një arrest të vërtetë. Përpara katër ushtarë të armatosur e prapa dy agjentë-mushka dhe kolonel Serxhi-oja me kobure në dorë. Ky Pukëvili duhet ta kishte fajin. Ndryshe nuk kishte se si të shpjegohej udhëtimi i tyre i papritur... Nga Vlora për në Gjirokastër ata ishin nisur një javë më parë. Gjeneral Xhiançintoja kishte premtuar një festë të vërtetë në këtë qytet të lashtë për të gjithë ushtarët, në qoftë se misioni i tyre do të shkonte mbarë. Marinoja e kishte si tani parasysh këtë misionar. Koka e tij e zbehtë, me flokë të shpupuritur ishte ulur në gjoks dhe lëkundej së bashku me lëvizjet e kokës së kalit. Në sheshin e vogël ishin mbledhur fare pak njerëz e, megjithatë, duke sheshit se gjenerali trembej edhe nga frëngjijtë e kalasë që e vështronte nga lart.

Rruga vinte me kthesa të dendura. Sa më shumë që zbrisnin, aq më tepër ndihej gurgullima e ujërave të përroit, ndërsa në fushën e pakët, sa një gjuhë lope, nisën të dalloheshin kasolle të veçuara. Ato ishin shpërndarë nëpër ngastra toke të shkëputura nga kodrat, shumë larg njëra-tjetrës, qarkuar me gjerde të larta. Vendi rreth e rrotull ishte i bukur. Në të djathtë ashpërsi e në të majtë butësi. Këto dy kontraste i ndante përroi. Nuk ndihej frymë njeriu.

Në mesditë qëndruan. Ishte një shesh i vogël që krijohej në fund të pjerrësisë së rrezikshme. Në buzën jugore të sheshit ngrihej një shkëmb i madh dhe pas tij, gremina binte thikë mbi përrua. Më poshtë kaltëronin tri buronja të vogla që dilnin nga barku i shkëmbit. Koloneli i lejoi ushtarët të uleshin dhe nxori nga çanta ushtarake hartën topografike. E shtriu përtokë dhe u përkul mbi të. Herë pas here ngrinte kokën dhe vështronte rreth e rrotull. Kjo punë zgjati afro gjysmë ore. Befas ai u ngrit, zgjidhi rripin e mesit dhe thirri:

— E, Mario, ju të tjerët, shkarkoni kafshët!

Gjithëcka u krye shpejt dhe në heshtje. Çadrat u ngri-
tën po aty. Gjithsej dy. Njëra për kolonelin dhe tjetra për
të pesë ushtarët. Vendin e rrihte një erë e lehtë. Nga perë-
ndimi, pas kurrizit të malit përballë po ngrihej në qiell një
grumbull i bardhë resh.

Kolonel Serxhioja hyri në çadër dhe u shtri. Këmbët
i dhimbnin nga lodhja. Një copë rrugë e kishte bërë mbi
mushkë. Sa kohë që kishte qenë rruga e drejtë, kafsha e
kishte mbajtur mirë. Kur kishin filluar të zbrisnin, ai ki-
shte vënë re se si i ishin dridhur këmbët mushkës në pje-
rrësinë e rrezikshme dhe pati zbritur prej saj. Kështu ki-
shte ecur gjashtë orë të mira. Nga çadra tjetër dëgjohe-
shin të qeshura. Ai mendonte se ushtari ishte një genie e
çuditshme që rezistonte sa edhe djalli vetë. Rrugës, ata të
pesë ankoheshin se këmbët u ishin bërë plagë dhe, sa të
mbërrinin në vend, do të binin në gjumë si të vdekur. Por
nuk po ndodhte aspak ashtu... Ja, tani qeshnin sikur të mos
kishin bërë dy ditë rrugë, po sikur të ktheheshin nga një
shëtitje. Zgjati dorën dhe mori çantën. Mbi një arkë të
gjelbër, e cila dikur mbante predha, shtriu hartën topo-
grafike dhe vuri re se kuadrati i kuq, që kishte caktuar
së bashku me gjeneral Xhiançinton në Gjirrokastër, ndër-
pritej diagonalisht me një vijë gjarpëruese ngjyrë blu. Ish-
te pa dyshim ky përrua që zhumonte tani disa metra më
tej. Ai nguli majën e lapsit dhe caktoi me dy pika në har-
të çadrat e sapongritura... Pukëvili nuk jepte asnjë lloj
koordinate. Të dhënat e tij për një lloj minerali që gjend-
dej pikërisht në këto anë (cituar sipas disa autorëve ro-
makë) ishin shumë skematike. Pukëvili e kishin ndih-
muar shumë emrat e maleve dhe Serxhioja, u bind shpejt
se ky francez interesohet para çdo gjëje, për toponomasti-
kën e vendeve ku kalonte. Të vërtetoje këto të dhëna, du-
hej pyetur shumë. Vetëm vendasit mund të të ndihmonin.
Gjithë-gjithë, kuadrati me vijë të kuqe kishte vetëm katër
emra, duke përfshirë edhe përroin. Tri të tjerat ishin emër-
timet e majave. Nëpër kryqet e qafave nuk kishte asnjë
fjalë të shkruar. Vendasit! Ku t'i gjeje ata? Vetëm tani po

e kuptonte konkretisht këshillën e gjeneralit për të marrë me vete ata pesë ushtarë të armatosur.

Ai ndjeu një ftohtësi të befashme. Shtrëngoi krahët me njëri-tjetrin dhe u mundua të tkurrte trupin. Por të ftohtët pushtoi gjithë çadrën dhe, menjëherë pas kësaj, u duk sikur vendi ngriu. U ngrit në këmbë dhe vështroi jashtë. Mali i Çipinit, që dukej aq konik nga ai vend ku qëndronte ai, kishte shtrirë papritur hijen e vet në luginë. Lart, shumë lart, kishte akoma diell, por aty në buzë të përroit freskia e mbështites malore i drithëroi trupin. Befas, në majë të shkëmbit, jo shumë larg çadrës, i zunë sytë një njeri që ishte ulur këmbëkryq dhe po mbushte një çibuk me duhan. Serxhios i shkëlqyen sytë. «Eja, mor i bekuar! — donte të thërriste me zë. U mbërthye shpejt e shpejt dhe nxitoi të dilte. Mirëpo, që në hyrje të çadrës, ndonja pesëdhjetë metra larg, dalloi edhe katër vendas të tjerë. Trupat e tyre shfaqeshin përgjysmë pas prallevë të dendura dhe ai s'u dallonte veç kokat e mbuluara me qelleshë të bardha. Vështroi rreth e rrotull. Në të djathtë pa edhe tre fëmijë që ishin kacavarur majë një guri të bardhë dhe po vështronin drejt tij gati si të ngrirë. Ç'ishte ky rrethim vallë? Shpejtoi të dilte prapa çadrës dhe u thirri ushtarëve:

— Vendasit!

Në çadër u bë rrëmujë. Pas disa minutash ata dolën jashtë me pushkë nëpër duar. Kokat pas prallevë u zhdukën. Fëmijët shpejtuan edhe ata të fshiheshin pas gurit të bardhë. Vetëm plaku vazhdonte të qëndronte këmbëkryq mbi shkëmb, pakëz i përkulur përpara, duke ngjeshur me gishtin e madh duhanin në çibuk. Njeri nga ushtarët i drejtoi pushkën dhe e kërcënoi:

— Ej, ti atje!

Plaku nuk e ngriti kokën fare. Sikur të mos kishte dëgjuar gjë. Ai dukej sikur kishte qenë gjithë jetën aty, majë shkëmbit dhe ata nuk e kishin vënë re më parë.

— Mos është shurdhmec? — pyeti ai që e quanin Mario.

— Shurdhi i satëme! — murmuriti plaku. Gjyhen e këtyre të huajve e dinte mirë. Ndaj kishte mbledhur fsha-

tin' t' u dilte përpara sa i dalloi të zbrisnin Qafën e Bletajve. Deri atëherë ata mbaheshin në Vlorë e në Bregdet dhe këmba e tyre nuk kishte shkelur ende në këto anë. Garnizoni i tyre i fundit ishte në Gjorm, jo shumë larg së andejmi. «Ja, u dukën edhe këtu! — mendoj ai atë mbasdite. — Sa iku turku, erdhën këta. Edhe greku pati depërtuar ca kohë më parë deri përmbi Golem, por këtu, as ai nuk kishte guxuar të futej...»

Kolonel Serxhioja futi duart në xhepa. Ky njeri ishte krejt i paarmatosur dhe prej tij nuk kishin sepse të friksoheshin. Përkundrazi. Ai mund t' u hynte në punë sikur me të vërtetë të mos ishte shurdhmemec.

— Eja, amico, vieni qua!¹⁾ — i foli duke buzëqeshur Serxhioja.

Plaku përsëri nuk lëvizi. Vuri llullën në gojë dhe nxori nga xhepi i jelekut masatin dhe eshkën. Koloneli vendosi t' i afrohej. Qëndroi vetëm dy metra larg tij. Plaku shkrepri eshkën. Ishte një goditje e fuqishme mbi strall dhe çikat u shpërdanë me forcë. Ai fryu eshkën që të ndizej më mirë dhe pastaj e vendosi mbi çibuk. Thithi tymin e duhanit me gjithë mushkëri, një herë, dy, tri dhe, si e shkëputi nga buzët, mbështeti bërrylin pas kupës së gjurit dhe ia nguli sytë në fytyrë oficerit italian.

— Ç'kërkoni këtu, more? — tha befasi me një italish-te të pastër, sa Serxhio Pulçi ngriu në këmbë.

— Oo, sa mirë! — thirri pas pak duke ulur pranë plakut. — Ja një banor që mund të merresh vesh kaq mirë... Po ku e keni mësuar italishten?

— Kam qenë shërbëtor te një italian në Vlorë! — ia ktheu plaku pa ia ndarë sytë. — Po ti nuk më dhe përgjigje. Pse ke ardhur këtu?

— Vij nga Gjirokastra! — iu përgjigj Serxhioja. Fytyra e tij ndriti befasi. Pse të mos ia thoshte këtij fshatari atë që kishte ndodhur në Gjirokastër, e kështu ndoshta fitonte kohë për punët e tij?

— E pastaj? — pyeti plaku.

1) Eja, mik, eja këtu!

— Ne shpallëm atje pavarësinë e Shqipërisë nën mbrojtjen e Mbretërisë sonë! — tha ai duke i vënë duart në sup. — E di?

— Pavarësinë?! — plakut iu ngjeth mishi. — Ç'është kjo pavarësi, more?

— Këtej e tutje askush nuk ka të drejtë të çënojë kufijtë e Shqipërisë! — thirri Serxhio Pulici. — Kush do të guxojë, ka të bëjë me Italinë e madhe...

Plaku u mendua përsëri. Thithi thellë çibukun. Kujt ia hedh ky këto doktrina?

— Po atë që shpalli Ismail Qemali më 12-tën? — pyeti pa ngritur kokën. — Ç'ishte ajo, nuk ishte... liri?

— Ja, si ajo! — shpejtoi ta sqaronte Serxhioja. — Edhe një herë më mirë akoma. Edhe në Shkodër austriakët shpallën autonominë, në janar, kurse ne... E kupton?

Atij i kaluan vetëtimthi nëpër mend masakrat e të huajve më 1914: djegia e Borshit, shkatërrimi i Golemit, bastisja në masë e kurveleshasve, arratia e muhaxhirëve drejt ullishtave të Vlorës me djepet e fëmijëve në kurriz të grave, masakrimi i burrave, vdekjet e mëdha në dimrin e atij viti. Lypsarë në vatanin tënd! — tha dhe hoqi me shpirt.

— Hë! Po ju? — pyeti gati duke rënkuar.

— Ne jemi miq!

— Miq! — plaku u hodhi sytë vetëtimthi të pesë ushtarëve që rrinin në këmbë me pushkët nëpër duar. Buzëqeshi. — Miq me pushkë — shtoi me qesëndi.

Italiani ia kuptoi djallëzinë. I ngriu në buzë e qeshura dhe mbeti dhëmbëjashtë, si një çakall i uritur. E pushtoi një frikë e pakuptuar ndaj këtij njeriu, fjalëpak e pasiv, të plakur e të drobitur, ngulur mbi shkëmb si të ishte pjesë organike e tij.

— E thashë se në ju mbrojmë nga të huajt! — përsëriti ai pa pikë force.

Plaku thithi thellë çibukun. Kishte një çorientim në shpirt, sidomos pas ikjes nga Vlora të Ismail Qemalit. Qeveritë nuk rrinin dot as nga pesë-gjashtë muaj. Të huaj, të huaj, të huaj! Kaq e pafuqishme kjo Shqipëri, xhanëm, sa të bëhej han me dhjetë porta, vazhdoi të mendon-

te ai duke qëndruar këmbëkryq mbi shkëmb.

— Po këtu ne nuk kemi të huaj! — thirri së fundi duke e parë oficerin në fytyrë. — Pse keni ardhur?

Serxhio Pulicët i erdhi përsëri zemra në vend. Së fundi biseda, si hija e një shpendi grabitqar, kishte shtrirë kthetrat aty ku donte ai.

— A e di, — tha duke u ngritur në këmbë. — Aty në çadër unë kam një libër. Para njëqind vjetësh këtej ka kaluar një udhëtar i huaj dhe ka shënuar se në këto male fshihet një madem i çmuar. Tani që u bëmë miq, ne do t'i gjejmë të mirat e këtij vendi dhe do t'i gëzojmë së bashku.

Plaku sikur e kuptoi.

— Minierë? — pyeti. — Si në Selenicë?

— Po, po! — hovi Serxhio Pulicët. — Tamam!

— E pastaj?

— Ja, a e di ti se cilit vend i thonë këtu Qafa e Bozhit?

— Si nuk e di! Kur e ditke zotrote, ç'mbetet për mua? Ha-ha!

— Ku është?

— Atje lart, — tha plaku duke treguar majën e Tartarit.

— Po shkëmbi i Pashos, kujt i thonë?

Plaku buzëqeshi.

— E shoh që je fare i huaj dhe nuk ke shkelur kurrë këtej, gjersa je ulur mbi të dhe nuk i di emrin!

— Këtu!? Ashtu!? Mirë... mirë... Çao!

Koloneli u kthye befaz, la plakun mbi shkëmb të Pashos dhe u fut në çadër. Kaq i interesonte. Ai le të mbetej atje, gjithë jetën po të donte. Fundja edhe ai duhej... Kishte rënë pikërisht në zonën e cituar nga Pukëvili.

Të nesërmen që në mëngjes ai la te çadrat tre nga ushtarët, ndërsa dy të tjerët i mori me vete. Njëpër shpatin verior zbriste një përrua i thellë dhe ai vendosi që të ndiqte pikërisht atë rrugë. Aty shkëmbinjtë dilnin në sipërfaqe si një plagë e stërmadhe në trupin kockëdalë të malit. Retë ishin shpërndarë nëpër qiell si një cipë e hollë qepe, e megjithatë dielli digjte si në zonat tropikale. Ishte një kër-

kim rraskapitës, sidomos për ushtarët që u ngjiteshin praqeve të thepisura të përroit me të gjitha pajimet veshur. Vetë Serxhioja dëshironte ta kënaqte gjeneral Xhiançinton me një sihariq, në kohën kur ai shpresonte shumë jo vetëm në strategjinë e Vlorës, por edhe në pasuritë që mund të kishte ajo krahinë. Njoftimin e Pukëvilit, Serxhio Pulici, ia bëri të njohur gjeneralit Xhiançinto, komandantit të përgjithshëm të forcave të pushtimit, dy ditë para se të niseshin për në Gjirokastrë. Xhiançintoja shtoi nga ana e tij se politika elastike e Italisë ndaj luftës botërore kishte synime interesante, e megjithatë, forcimi ushtarak i saj ishte një domosdoshmëri që varej nga investimi i kapitaleve. Koloneli e kishte kuptuar plotësisht. Jo më kot atë e kishin veshur ushtarak dy vjet më parë dhe shpejtuan ta caktonin në Shqipëri. Nga pjerrësia e malit shikonte tani atë tokë të sflitur keqas nga erozioni dhe mendonte se shkretëtirat nuk do të ishin më të mira po të mos i bënin aq të çmuara shtrësat naftëmbajtëse.

Aty nga dreka Sherxhio Pulici arriti ta gjente shtresën e çmuar. Ishte një brez i gjatë që ndërpriste përroin kryq dhe pastaj zhdukej nën deluvionet e shpatit të malit. Ai çokiti disa herë dhe nxori bllokun të shkruante. Lodhja i iku fare dhe vapën e duronte me vendosmëri. Lart, aty ke përroi niste rrugën, që ngjante më shumë si një gërvishtje në shpinë të malit, më larg se një e shtënë pushke, ai dalloi një kope delesh të shpërndara nëpër pjerrësinë e shpatit. Në majën më të lartë dallohej një njollë e zezë, e palëvizshme, e vogël në dukje, dhe nga vendi jo i zakonshëm ku kishte mbirë dukej sikur i shtohej fuqia midis qiellit e tokës. Ky vegim e drithëroi. Ai shkroi edhe ca, mbylli bllokun dhe urdhëroi ushtarët të zbrisnin. Rrugës e ktheu kokën tri-katër herë të shikonte nëse kishte lëvizur ajo njollë. Jo! Vazhonte të qëndronte atje në pikën më të lartë. Qëndroi në vend. Befas njolla u zmadhua dyfish dhe ai dalloi një hapësirë qiellore të ngushtë afër fundit të saj. Ishte drita midis këmbëve të një njeriu. Stoicizmi i kësaj qenieje mbi atë piedestal të bardhë, i kujtoi paluajtshmërinë e plakut vendas mbi shkëmbin e Pashos një mbrëmje më parë. «Këto male mund të pjellin qenie që t'u shëmbëllej-

në vetëm atyre. . . » — i shkoi në mend si rrufe ky mendim. U kthye të zbriste.

Në mbasditen e po asaj dite, rrethimi i fshatarëve u dyfishua. Tashmë, mbi shkëmbin e bardhë, si një kasketë e vjetër laramane ishin ulur mbi njëzet fëmijë, kurse para sheshit të vogël, fare pranë çadrave ndodheshin shumë burra. Në krahun jugor, mbi shkëmbin e Pashës, ashtu si një ditë më parë, ishte ngulur po ai plak i çuditshëm. Pozicioni i tij, si edhe çibuku akoma i pandezur që mbante nëpër duar, të bënin të mendoje se ai nuk kishte luajtur asnjë çast nga vendi. Ky njeri vlente më shumë se e gjithë turma. Serxhio Pulçi e kuptoi se vendasit e kishin zgjedhur si të parin e tyre, falë gjuhës që zotëronte. Po ç'kërkonin të gjithë ata vallë? Në lëvizjet e pakta të tyre, në fytyrat e sidomos në qëndrimin e plakut, ndihej një mospërfillje që të torturonte. Me gjithë lodhjen e asaj dite, as ai e as ushtarët nuk u shtrinë në çadra. Pushkët i mbanin mbushur. Të mblidheshin vallë vetëm si kureshtarë? Mos kërkonin lëmoshë! Por, siç dukej, as njëra dhe as tjetra. Kolonelin e habiste sidomos ndarja e kryetarit nga turma. Qëndrimi i tij këmbëkryq mbi shkëmb, heshtja, ai çibuk i djegur, që mbante midis dhëmbëve, mjekra e thinjur dhe e rritur jashtë mase, festja e bardhë përmbi rrethin e ballit, varfëria, pleqëria e prapëseprapë ai ishte ankoruar atje si me një spirancë të thellë, fundi i së cilës nuk mund të përcaktohej dot. Nuk ngriti sytë asnjëherë ta shikonte kolonelin atë mbrëmje. Vetëm heshtte. Serxhio Pulçit iu kujtua se si një mbrëmje më parë atij i kishin shkëlqyer sytë kur i kishte përmendur mademin. T'ia thoshte se e gjetti atë mineral? Po ç'kuptim mund të kishte kjo? Fundja, pse duhej të trembej nga këta fshatarë të rreckosur, me gjithë rrethimin e tyre? U kthye befas dhe u fut në çadrën e ushtarëve.

Férraro, Daniele, ju të tjerët! Dilni jashtë dhe shtini me pushkë në ajër! Mbase qerohen këto kufomal. Doli me të shpejtë së andejmi dhe, kokulur, pa i hedhur sytë gjëkund, u fut në çadrën e tij. Dy minuta më vonë plasën batarëtë e pushkëve. Ai nuk doli më të shikonte efektin e krismave. Po binte nata.

Ajo natë kaloi tepër e shqetësuar. Roja u përforcua. Serxhio Pulici fjeti me gjithë rroba, ndërsa pistoletën e mbajti poshtë jastëkut. Pa gdhirë mirë, ai hyri në çadrën e ushtarëve, i zgjoi nga gjumi, ata që flinin, dhe u tha këto fjalë:

— Dy prej jush do të nisen për në Vlorë me një letër për gjeneral Xhiançinton. Rruga do të kalojë nëpër një shteg të verbër që të nxjerr së pari në Gjorm. Atje do të lajmëroni se, për të kryer punën time, më nevojitet një skuadër pushkatarësh. Duhet të vijmë që sot! Ndërkohë, ata që do të nisen, duhet të mbërrijnë në Vlorë të shumtën nesër në mëngjes. Atje do të presin urdhrat e gjeneralit.

Toni i tij ishte i ashpër si asnjëherë tjetër. Dukej shesht që nuk kishte vënë gjumë në sy gjithë natën. Në çadrë bënte ftohtë. Ushtarët e dëgjonin në këmbë, akoma të paveshur plotësisht. Megjithëse rrugë e largët, ata luteshin në heshtje që të caktoheshin për t'u larguar së këndejmi. Nga fleta e hapur e çadrës mund të shikoje se si jashtë e ndriçonte tokën monedha e stërmadhe e hënës. Ai i dha dritë fenerit më shumë dhe shtroi në shesh hartën për të treguar shtegun e verbër. Hija e një koke të zezë prekte paksa kuadratin jeshil të hartës.

Gjithë atë ditë nuk doli jashtë. Endej nëpër çadrë si një i bungosur. Në bllokun e tij sistemoi ato pak vrojtme gjeologjike që kishte bërë një ditë më parë, duke shtuar dhe disa rreshta të tjerë për qëndrimin e vendasve. «Pavarësia e shpallur në Gjirokastër, ishte për ta një nocion përbuzës, që lidhej me primitivitetin ku jetonin. Në këto vende, — shkroi ai, — këta njerëz kanë qenë gjithmonë të pavarur, me gjithë ushtritë e huaja që kanë kaluar. Është e pamundur të zbatohen represionet ndëshkimore për shkak të relievit dhe plotëfuqishmërisë së tyre mbi të. Një skuadër apo një batalion pushkatarësh mund të të ndihmojnë vetëm sa për të kënaqur kërkesën e sinjor Xhiançintos. Nuk jam në gjendje të mendoj se këta njerëz mund të futen një ditë në vathën e minierës së ardhshme. Ky do të ishte vetëburgimi i tyre...»

Aty nga mbasditja pritja e tij u kthye në ankth. Më pas, ankthi në tmerr. Po errej. Vendi po rrethohej nga tur-

ma e fshatarëve, ndërsa skuadra e pritur nga Gjormi nuk po dukej gjëkund. Ushtarët silleshin rreth e qark, me pushkët gati, ndërsa ai vazhdonte të endej nëpër çadër me pistoletë. në dorë. Tre ushtarë nuk përbënin më asnjë rrezik për vendasit. Ajo turmë mund të sakrifikonte dhjetë syresh për t'i mbytur të gjallë... Iu rrëqeth trupi. Po sikur të mundohej të blinte kryetarin e tyre «Taktikë e vjetër, — mendoj. — Paratë këtu nuk vlejné fare». Megjithëse edhe vetë nuk kishte ndonjë shumë kushedi sa. Hapi kapakun e dritares së jugut dhe vështroi plakun që rrinte mbi shkëmbin e Pashos. Ishte po ai qëndrim i shkujdesur e tallës, që tashmë e njihte mirë. Uli dorën me të cilën mbante pistoletën dhe afroi fytyrën në dritare.

— Buonasera!¹⁾ — përshëndeti me zë të lartë.

Plaku ngriti kokën dhe i buzëqeshi. Fytyra e oficerit italian iu duk si një kokërr ftua e ndarë më katërsh nga kryqi prej bezeje jeshile që ishte qepur në dritare.

— A e gjetët mademin, kolonel? — pyeti me zë të ulët.

— Po, — iu përgjigj Serxhioja pakëz i hutuar nga kjo pyetje.

— Nesër do të ikni?

— Jo... po... Pse?

— Më mirë ikni! — vijoi plaku. — Fshati është egër-suar shumë dhe mendon se ju nuk duhet të qëndroni këtu...

— Po ne... nuk po i bëjmë gjë fshatit! — thirri Serxhioja.

— Ju po i bëni varrin vendit! — ia ktheu plaku. — Ne e dimë.

— Ne do të hapim punë për ju...

— Nuk jemi pa punë, — ia ktheu plaku. — Punët i hapim vetë.

Befas, plaku u ngrit në këmbë. Ishte trupgjatë, pakëz i kërrusur dhe koloneli vetëm tani mendoj se ai shtat mund të shikohej aq larg, si trupi që kishte parë një ditë më parë në majë të malit... Pra nuk ishin të rrethuar vetëm në mbrëmje, por gjithë ditën, ndoshta edhe natën... Ndoshta... edhe ushtarët e tij kanë rënë në kurthet e tyre, mendoj befas dhe u largua dy hapa nga dritarja.

1) Mirëmbërëma!

Mirëpo, jo! Nuk kishte ndodhur ashtu. Skuadra mbërriti në mesnatë e udhëhequr nga Mario Ferarro. Për në Vlorë ishte nisur vetëm tjetri. Komandanti i Gjormit i kishte dhënë edhe atij katër ushtarë për ta shoqëruar. Dukej qartë se të gjithë kërkonin të përfitonin nga sihariqi që dërgonte Serxhio Pulici. Gjeneral Xhiançinto kishte lidhje të ngushta me qarqet më të larta të Romës. Koloneli u doli vetë përpara. Nëpër errësirë ai dalloi siluetat e lodhura dhe mendoi me trishtim se ata ishin pak, fare pak, për të përballuar një sulm të mundshëm të fshatarëve. Megjithatë nuk e dha veten. U tha ushtarëve se ata do të bënin disa gjurmime të vogla, për sa kohë që vendasit nuk do të pranonin të merrnin pjesë në to. Kaq! Caktoi si roje tre nga ushtarët e tij dhe i dha leje skuadrës të flinte deri në orën gjashtë të mëngjesit. Natën fryu erë dhe çadrat u kapitën së përplasuri flatrat. Kunjat e hekurt i tërhiqnin drejt tokës...

Në mëngjes sundonte një qetësi e thellë, po të përjash-tonim këtu gurgullimën e vazhdueshme të përroit. Ashtu si edhe ditën e parë të mbërritjes së tyre, nuk ndihej frymë gjallese. Ata u nisën njëshkolonë drejt përroit të thellë, duke mbajtur mbi supe, përveç armëve, edhe kasma e lopata. Në të dyja anët e sipërme të përroit, kolonën e shoqëronin katër ushtarë që ecnin dhe shikonin rreth e rrotull. Në mes të përroit Serxhio Pulici e ndiente veten si në një transhe të thellë. Kjo ishte një mbrojtje e mrekullueshme natyrale. Vetëm ushtarët që ecnin lart, u jepnin mundësi vendasve të vrojtonin lëvizjen e skuadrës.

Puna mbi shtresën e mineralit filloi pas një pushimi të shkurtër. Fillimisht, të gjithë punuan në të njëjtin vend. Por kjo nuk u jepte mundësi të shpejtonin. Duheshin ndarë foreat. Tridhjetë metra në krah të djathtë të përroit koloneli caktoi gjurmimin e dytë. Nga rezultati i tij përcaktohej vazhdimësia e mëtejshme e kësaj shtrese. Ushtarët punonin me pushkët krahaqafë. Ky ishte urdhër. Kondakët e gjatë të pushkëve u përplaseshin pas kofshëve, ndër-sa tytat u goditnin kokat. Ishte një torturë e vërtetë të punoje kështu. Megjithatë koloneli nuk e ndryshoi urdhrin. Për vete nisi të vrojtonte gurët e nxjerrë nga gjurmimet:

dhe, herë pas here, shënonte diçka në bllokum e tij. Mario Ferarro, që e pati ndier veten komandant një natë më parë, ecte pas kolonelit dhe fuste nëpër trasta copat e kampio-neve që diktonte ai.

Ajo që pritej ndodhi në mesditë. Ushtarët ishin dërr-muar nga lodhja e vapa. Djersët u kishin mbuluar trupin. Qafa u ishte skuqur. Në pjerrësinë e malit u dëgjua një zhurmë e befasishme, si një tërmet i nëndheshëm. Serxhio Pulici zuri kokën me duar dhe u shtri përdhe. Copa të më-dha shkëmbinjsh u vërsulën nga maja e malit me fuqinë e katastrofave vullkanike dhe u drejtuan mbi atë skuadër që punonte në diell. Pushkët ishin fare të pafuqishme. Gu-rët kërcenin rreth e rrotull si të magnetizuar e derdheshin deri poshtë, ku ishin vendosur çadrat. Nëpër llahtarën e britmave, u dëgjua befas një zë i shkoqur:

— Në përrua!

Kjo ishte një fjalë goje. Nga përroi mund të dilje me kujdes e rregull të plotë, ndërsa për të hyrë në të duhej akoma më shumë kohë. Kështu që grupi u ndodh në udhë-kryq. Kërcimi në përrua ishte vetëvrasje, qëndrimi në diell, asgjësim i plotë. Gurët vazhdonin të vinin si një shi i he-t kurt. Ata copëtoheshin rrugës, duke u përplasur pas shkë- mbinjve dhe ktheheshin në dhjetëra predha. Nga maja e malit dëgjoheshin thirrje: I pari që guxoi të hidhej në pë- rrua u gjend i copëtuar. Skuadra ia dha vrapit në drejtim të çadrave. Zbritja e atij shpati me vrap ishte një mara- tonë e pashpresë. Trupat rrokulliseshin, gjymtoheshin e mбетeshin të mbështetur në rrëzë të shkëmbinjve. Serxhio Pulici u zvarrit për një farë kohe në kurriz. Më pas gjeti shtegun për të hyrë në përrua dhe u fsheh atje pas një gu- ri të lartë. Poshtë nga çadrat u dëgjuan britma. Më pas, një tym i zi u ngrit në ajër. E kuptoi. Pukëvili po digjej në arkën e gjelbër që dikur mbante predha...

SE ME ARMIQ JEMI

Nëpër rrafshinën e pjerrët e gjithë gurë, murlani i maleve solli me vete një ciklon dëbore të ngarkuar gjithë lagështi. Mjegulla dyndej nga të katër anët, ndërsa horizontet qenë mbyllur. Ndjesia e lartësisë së madhe humbiste kështu nga kufizimi i të parit dhe, po të mos kishe mendjen, fare lehtë mund ta ndieje veten të shkëputur nga toka. Nën këpucët tona gurët qenë bërë të lëmuar nga lagështia dhe tabanet e opingave të holluara mezi gjenin mbështetje. Vijëzimet e thella, të përdredhura e gjithë zigzage të kopertonave të dikurshëm ishin rrafshuar edhe ato. Bato Labi më pati thënë një herë me shaka se shollët e tij duhej të qenë prerë nga ndonjë gomë makine zyrtari sepse, të thelluarat ishin fare të freskëta, ngaqë automobili nuk duhej të kishte bërë shumë udhë të vështira. Beshoja ia pati kundërshtuar mendimin duke dyshuar jo më në makinën e zyrtarit, po në privilegjet e shoferit të tij për t'i ndërruar gomat sa herë t'i donte qejfi dhe t'i çonte në rikupero. Këto shaka m'u kujtuan pikërisht në çastin kur pashë xha Baton të shkiste nga një copë gur dhe u bëra gati t'i kujtoja automobilin e zyrtarit, por heshta. Atë që s'kishin mundur ta bënin kopertonat e dikurshëm, e kishin bërë këmbët e atij njeriu fjalëpak, truprëndë. Ndërsa unë e Beshoja kishim ulur kokat për ta përballuar furinë e vrundullit të dëborës, Bato Labi nuk lëvizte as qerpikët. Fshikullima e erës dhe pufkëzat e dëborës ia kishin skuqur

majën e hundës eshtake, ndërsa në sy se ç'i sillej rrotull një shtrëngatë tjetër. Para nesh ecnin ndonja njëzet kokë pëlla që mezi çanin përpara, ndërsa fijet e leshit të dendur hapeshin nga era dhe ato u shëmbëllenin ca qenieve të çuditshme. Aty-këtu mjegulla zbriste e ngjitej, duke na shuar udhën e malit, ndërsa ideja e hapësirës mbetej e turbullt.

Qemë nisur për një kësoll¹⁾ të vërtetë. Fatkeqësia kishte tronditur malet. Me atë mendjen time prej djali akoma të pamësuar me jetën e çobanit, në fillim nuk më kishte bërë shumë përshtypje kjo fatkeqësi. Ishte e para herë që vjeshtoja në male dhe, sa më shumë keqësohej koha, aq më tepër mendja më vinte shpesh e më shpesh poshtë, në vërri. Tre muaj më parë kisha filluar stazhin e veterinerit në kopetë e kooperativës sonë që gjendeshin në malet e Gribës. Shtatori e tetori kishin bërë behar dhe unë i gëzohesha kohës si ndonjë fëmijë kopshti që ka dalë shëtitje me edukatoren për dore. Vërtet që Bato Labi nuk më përkëdheli hiç, po që të nesërmen e mbërritjes si me në stan më çoi natën me bagëti. Të themi të drejtën, u fyeva ça. Mendoja se ishte tjetër gjë puna ime e tjetër gjë puna e çobanëve. Unë duhej të rrija në kasolle e të vështroja ndonjë rast sëmundjeje të bagëtive, ndonjë helmim nga barërat e egra, ndonjë frakturë ndër këmbë. Po që të shkoja të ruaja bagëtinë natën — kjo nuk më shkante ndër mend. Beshoja që në fillim kishte nisur të më vinte në lojë. Sa herë rrija e mendohesha, ai më kujtonte mbrëmjet e vallëzimit në shkollën e mesme, dritat që vezullojnë fshatrave përballë, ndërsa të shtunave, më tetë e gjysmë, psherëtinte e thoshte se poshtë televizori sapo kishte filluar koncertin variete... Nejse, të gjitha këto tani kishin kaluar dhe unë dija ta kaloja kohën e lirë që më mbetej. Rashë përmbys mbi libra dhe nga romanet nisa të lexoja libra të profesionit tim. Xha Batoja mbështillej me shank aty afër meje dhe herë pas here më nxiste t'i lexoja ndonjë pjesë të pjekur nga ato të librit veç ama, të mos ishte fort

1) mort.

e ngatërruar, se e zinte gjumi... Shkurt, kështu kishin kaluar ato dy muajt e parë në malë. Në nëntor koha u keqësua së tepërmi. Vetëm një çoban e di se ç'do të thotë të bjerë e të fryjë. Aëgjë nuk më nervozonte më shumë sesa mjegulla. Shiu bëhej i mërzitshëm. Vija re Bato Labin që mbështillej me sharkun, fuste kokën brenda dhe, ashtu kutullaç, shtrihej mbi prrallet e lagura, ndonëse mbi të gjëmonin rrëketë e ujërave. Bagëtia kulloste zakonisht natën, e sidomos mëngjeseve. Në shtatën e gjerë të Gribës kullosnin atë verë afro dymbëdhjetë kope, me nga pesëqind kokë secila. Pesë nga ato ishin të kooperativës sonë. Tri qenë të një kooperative të largët të një rrethi fqinj, ndërsa katër të tjera ishin të një ferme shtetërore. Me ata të kooperativës tjetër ishte edhe një djalë çoban, vërsnik me mua dhe, ngaqë burimi i vetëm që më pranë kasolleve tona, sa herë sillnin bagëtinë për ujë, më rastiste të shihesha më të e të këmbëja ndonjë fjalë. Më pas atyre u qenë gremisur nja dy dele nga shkëmbi e, ngaqë e dinin se unë isha gjysmëveteriner, demek, veteriner i mesmë, erdhën e më morën një mbrëmje me mushkë. Bato Labi, sa më pat'i hipja kafshës së fqinjve, më vështroi vëngër dhe ma plasi:

— Hajde, more, hidhur në shesh, se... e di si më dukesh? Si doktor Kalivari njëherë e një vakt, që dontë mushkën te të ndenjurat, pa të shkonte të shëronte njerëzinë. Hajde, zbrit poshtë e hipua këmbëve!

Pikërisht tek ato kope po shkonin edhe atë mbasdite. Tri ditë më parë kishte nisur një stuhi e paparë dhe moti ishte egërsuar së tepërmi. Xha Batoja thoshte se si ai kiamet nuk kishte parë gjithë jetën e tij në malë. Pikërisht atë ditë, ngaqë më kishin lënë në kasolle, unë u gjenda trim dhe vendosa të provoja shtrëngatën. Mbështolla trupin me shark, dola nga kasollja dhe u nisa për te bagëtia. Frynte e binte aq shumë, sa udha mund të çahet vetëm duke ecur zvarrë. Diku m'u duk se m'u sos fryma, u mblodha kutullaç me shark dhe u gremisa mbi një shtrat prrallesh, ashtu siç bënte Bato Labi. Për çudi, e ndjeva veten ngrohtë e mirë. Sharkun e kisha fare të ri. Kryetari ma kishte dorëzuar me një lloj ceremonie dhe, i mbështjellë ashtu, ve-

tëm atëherë e kuptova gjithë solemnitetin e ngjarjes. Një shark është si një shtëpi e lehtë që e merr me vete. Ndjënjë aq ngrohtë, sa gati më kapiti gjumi. Dhe do të kisha fjetur me siguri, aty në mes të shtrëngatës e dubullimavë, sikur të mos ndieja befaz një dorë të më tërhiqte fijet e gjata të leshit të sharkut dhe që përpiquej të më zbulonte fytyrën. Mezi munda të ngrihesha në këmbë dhe përmes litarëve të shiut ndjeva fare pranë fytyrën e xha Batos.

— Lanet! — më shau duke më ngjeshur hundën e tij fare pranë simes. — Ç'bën këtu, fle?

— Jo..., po, — murmurita. — Ishë nisur për te ju...

— Kthehu! — më thirri edhe një herë xha Batoja. — Ka ndodhur një gjëmë... Tek ata të Koshicës... Rrufeja seç u ka bërë dëm të madh... Kthehu!

Ai fliste sikur të kishin vdekur njerëz e jo bagëti. Rrëketë e shiut i mbushnin brazdat e rrudhave të fytyrës dhe i kullonin në mjekër. Edhe qepallat i pikonin. Nën mustaqet e shkurtër gjuha seç lëvizi tri-katër herë përmbi buzë e u zhduk përsëri brenda gojës. Kaç pashë. Ai më ktheu kurrizin dhe më udhëhoqi. Vazhdonte të shfrynte shtrëngatën. Tani, në të zbritur e pas kurrizit të tij, sikur e ndieja veten disi më të lehtësuar, ndonëse ai sapo më kishte folur për një fatkeqësi të vërtetë.

Te burimi më prishte vërsniku im me mushkën pa samar, me një mëgojë të sajuar aty për aty më një copë litar. E mora me mend se në kohën e gjëmës edhe kafshë duhej të ishte lëshuar azat dhe ai mezi duhej ta kishte zënë. Djali më vështrroi drejt në sy pa më përsëndetur dhe befaz vura re se ata i kishte të mbushur me lot. U mundova të thosha diçka po zëri m'u mëk. Ktheva kokën dhe vështrova Bato Labin. Me atë shikim më tepër doja të pyesja nëse duhej t'i hipja mushkës apo jo. Por ai më ktheu kurrizin, u fut në kasolle dhe pas pak doli së ardejmë me një çantë në dorë. E njoha. Ishte çanta ku mbaja zakonisht ca mjete të thjeshta për operacione të lehta.

— Po këtë... nuk e do? — më tha.

Ja mora nga dora dhe u nisë për udhë. Djali fqinj ecte para meje me mushkën gjithmonë për dore. Xha Batoja vinte pas, kokulur, si asnjëherë tjetër. Ishte një rrugë e gje-

rë, që përdridhej kurrizit të qafës së malit dhe i dilte atij nga e majta. E kisha bërë kushedi sa herë atë udhë. Veç, kurrë me kohë të fillë. Ecja pas kafshës dhe shikoja shpinën e lagur të djalit. Do të doja ta pyesja për sa u kishte ndodhur, por ato çaste mushka sikur qe bërë një pengesë e vërtetë. Ndieja nga pas frymëmarrjen e xha Batos dhe më dukej sikur po shkoja vërtet në një vdekje të madhe.

Në stanin e Koshicës mbërritëm pas një ore dhe atje u pa qartë nga të gjithë se unë e çanta ime me veglat për operacione nuk vlenin më asgjë. Rrufeja kishte goditur një pjesë të kopesë dhe kishte shkru mbuar tridhjetë e shtatë kokë. Ishte një përvëlím i vërtetë. Akoma vinte erë djegësirë nga leshi i zhuritur. Bagëtia qenë nxirë si të kishin rënë në një gropë me katran. Çobanët i kishin mbledhur pranë njëra-tjetrës dhe rrinin e i vështronin aty, në mes të shiut, kokëzbuluar, me sy përtokë. I kalova delet një për një nëpër duar dhe i gjeta të gjitha të ngordhura. Nuk m'u mbajtën lotët as mua. Ishte një fatkeqësi e madhe e që s'mund të shmangej kurrësi. Atë mbrëmje unë e xha Batoja qëndruam aty. Ata pinin cigare pas cigaresh si në një kësoll të vërtetë. Më hodhën edhe mua një cigare. Vështrova xha Baton për t'i marrë lejë dhe ai, në vend të përgjigjes, më hodhi çakmakun ta ndizja.

Kështu qenë punët në stanin fqinj. Të nesërmen, unë, xha Batoja dhe Beshoja, tek qëndronim para kasolles sonë, hapëm fjalën për fatkeqësinë që u kishte ndodhur atyre të Koshicës. Shikonim bagëtinë tonë dhe... sesi na dukej. Xha Batoja rrinte i menduar. Ne me Beshon vështronim përtokë dhe herë pas here kundronim fytyrën e çobanit të vjetër. Befas, xha Batoja ngriti kokën dhe tha:

— Po sikur ta ndanim përgjysmë gjëmën me ata të Koshicës?

Nuk e kuptova.

Ai lidhi duart pas gjunjëve dhe picërroi sytë.

— Hidhesh ti deri në fshat e t'u thuash atyre të kryesisë sonë që t'u falim ndonja njëzet kokë atyre?

— Delet tona? — pyeti Beshoja.

— E, more, e, tonat! — u duk sikur qesëndisi xha Batoja. — Tonat, po të kujt? — shtoi pastaj.

— Punë që s'bëhet, — tha Beshoja.

— Bëhet! — nguli këmbë xha Batoja. — Si thua ti, në të hamë me lugë të argjendtë e ca të tjerë me lugë të drunjtë, hë?

— Jo... po...

— Shko, xhan! — më tha pastaj mua. — I-thuaj kryetarit se xha Batoja i çon fjalë për ta ndarë së bashku gjëmën me ata të Koshicës. E në s'është dakord ai, do të zbres vetë në fshat e do t'i mbledh shtëpi më shtëpi. Po... shko ti njëherë. — Ai tundi pakëz kokën. — Shko! Ç'i duam llafet! Me shokë kalohen këto punë. S'dihet... Shko djalë!

Dhe unë u nisa qysh atë mbrëmje.

Domosdo që kjo punë arriti deri te Partia në fshat dhe u bë siç duhej bërë. Vetëm shefi i llogarisë mendoi se gjithçka duhej kryer me dokumentacion të rregullt e procesverbal. Si futa në xhep njërën nga të pesë kopjet e tij, u ktheva në stan me një mal gëzimi në zemër. Xha Batoja, sikur ta dinte se kur do të vija, ato orë kishte lënë kopënë në duart e Beshos e rrinte dhe më priste. Më pa gëzimin në sy dhe, në vend që të më pyeste për të, më tha:

— Ulu, djalë! Si i kishe nga shtëpia?

— Mirë... — murmurita unë dhe nxora nga xhepi vendimin për t'i falur kopesë fqinje njëzet kokë pëlla nga tonat.

Xha Batoja e mori në dorë, e lexoi, shkoi pëllëmbën pas flokëve të dendur, kapsiti sytë, lëvizi një gur nga vendi i tij, më vuri dorën në sup dhe pëshpëriti aq ngadalë, sikur të më thoshte ndonjë sekret:

— E mori vesh Myrtoja këtë meselë?

Myrtoja ishte sekretari ynë i partisë dhe vëllai më i vogël i xha Batos.

— Domosdo, — i thashë, — vetë e mblodhi Partinë.

— Hëm... çlodhu ca, e, kur të vijë bagëtia, futu në nomë e zgjidhi kokë më kokë. Më të mirat, ama.

E vështrova në sy dhe u përpoqa të dalloja në sytë e tij ndonjë shkëndijë qesëndie, por qe e kotë. Vështrimi i tij u përpi përsëri pas procesverbalit që kisha sjellë me vete, duke më dhënë të kuptoja se tanimë unë duhej të vështroja punën time.

Kështu kishte ndodhur që ne, të nesërmen që pa gdhirë, ndonëse koha që me stuhi, vumë bagëtinë përpara dhe u nisëm për të çobanët e Koshicës.

Vazhonte të frynte erë e të binte dëborë. Aty nga qafa e Bozhikut stuhia na ra papritmas në ballë dhe ishte e pamundur të bëje këmbë më tutje. Bagëtia erdhën e u mblodhën kruspull pas njëra-tjetrës, ndërsa mua m'u duk sikur më goditën me gur në gjoks. Për fat, mu mbi qafë hapeshin ca transhe të vjetra, të thella mbi dy metra, me mure shkëmborë breza-breza, që zgjateshin përreth majës së Tartarit dhe humbisnin tutje... E vërteta është se, pjesë-pjesë ato transhe qenë mbushur nga gurët e malit po kishte vende ku njeriut nuk i dukej as koka në sipërfaqe. U kthyem me shpejtësi aty, futëm bagëtinë njëren pas tjetrës si në shtrungë, më tepër duke i zvarritur prej fijeve të leshit. Pas pak murlanit të maleve sikur iu pre koka. Aty dëgjoheshin vetëm ca fërshëllima të mbytura, të çjerra, gjithë dëshpërim, ndërsa kokrrizat e ciklonit, të dëborës, vijëzonin ambientin gri në mijëra vija paralele. Beshoja kishte hyrë i pari atje, në mes ishin bagëtia, ndërsa pranë meje qëndronte xha Batoja. Xha Batoja zbuloi kokën nga llabania dhe shtriu shikimin përgjatë transhesë së madhe. Isha vetëm disa centimetra larg tij dhe munda të dalloja një lloj vështrimi që nuk ia kisha vënë re kurrë. Diçka shkrepiti në ata sy, diçka e egër shoqëruar me një lëngëzim të bebëzave, sa që unë u drodha. Ç'donte të thoshte ashtu? Ktheva kokën me shpejtësi nga Beshoja, sepse mendova mos kishte gjë me të. Por jo. Vështrimi i xha Batos synonte diçka më të largët. Pas pak ai psherëtiu dhe i uli sytë në tokë. Dy sekonda më vonë nxori nga nënsharku kutinë e cigares dhe e drodhi një aty, në mes të kokërrizave të dëborës.

Duke udhëtuar për te stani fqinj, ky vështrim i xha Batos më mbeti në mendje. Aq egërsi nuk kisha vërejtur kurrë tek ai. Ai që përgjithësisht një burrë tepër i përmbajtur, i shtë, por jo i egër. Që çoban gjithë jetën, por ndryshe nga shumë çobanë të tjerë të fshatit, fytyra e tij nuk harrohej kurrë. Që fëmijë, unë e mbaja mend atë fytyrë me të gjitha hollësitë, si të ishte fytyra e një të afër-

mi. Besoja se kjo vinte ngaqë, kur kthehej ai për dimërim në fshatin tonë të vogël, në krye të kopesë, nuk e di sepse diçka gjallërohej, diçka shndriste, diçka zmadhohej tej kontureve të zakonshme të jetës. Ai hynte në fshat ndryshe nga të tjerët... Edhe këmborët e bagëtive të kopesë së tij sikur qenë më ndryshe... Tani, tek shkoni për te fqinjët, nisën të më kujtoheshin të gjitha. Ai vështrim që shtrihej përgjatë transeve të thella të hapura që në kohën e Luftës Italo-Greke, kishte një dëshpërim, një dhimbje, një klimë që sa s'të ngrinte qimet e kokës përpjetë. Mendova shumë për këtë, derisa arritëm.

Stani fqinj që ngritur në anën e përtejme të Gribës, në faqen që shikon Vjosën e Lopsin, bile vështrimi të përfshin afro të gjithë Mallakastrën e, në kohë të kthjellët, deri edhe majat e mprehta të Ostrovicës së Korçës. Poshtë shpatit, shkallë-shkallë hapeshin terraca të sheshta me një tokë të kuqe në kafe, të punuara vitet e fundit, gjithë gurë e copa stralli, por që, falë plehrave, kishin nisur të prodhonin goxha grurë. Stani që struktur në një luginëz të ngushtë pa ujë, me lëpushka gjethemëdha sa një çadër shiu, që tani u kishte mbetur vetëm skeleti, një skelet i brishtë, me rremba si të një dore vigane të parë në radiografi. Nga behari nuk kishte mbetur më asgjë. As ajo panoramë e pamasë nuk hapej më. Grindeshin mjegullat e bën-te ftohtë. Mua, që gjatë rrugës kisha një gëzim në zemër, meqë çonim bagëtinë te fqinjët, pas qafës së Bozhikut, kur kapa vështrimin e xha Batos, gjithçka më ishte errësuar. Vetëm qentë që lehën sa na ndien të afroheshim, sikur më gjallëruan. U hodha të futja bagëtinë në anën tjetër të përroit, ndërsa Beshoja sëç u foli qenve.

Cobanët fqinjë gjendeshin të gjithë në kasolle, sepse bagëtia atë ditë nuk kishte se ku kulloste. Bënte kiamet. Kështu që na dolën të gjithë përpara. U dukën pakëz të habitur kur na panë kështu, të lagur, e të skuqur nga thëllimi me ndoca kokë bagëti të pakta përpara.

— Hajde, bujrim! — thirri kryetari i kopesë, një burrë rreth të dyzetave, trupshkurtër, fytyrëgjërë, me këmbë di-si të shtrembra por që rrinte shumë drejt. Ai, siç dukej kishte dalë me ngut nga kasollja, sepse ishte zhveshur nga të

trashat e në trup i spikaste një jelek shajaku nga i cili dukeshin mëngët e këmishës së bardhë. Era e fortë ia shpupuriti flokët e dendur e gjithsesi të thinjur e të ashpër. Në sytë e tij pati një farë hutimi që rrëshqiti shpejt e shpejt dhe i mori ballin. Aty u shumuan rrudhat dhe befas lëkura iu tendos e balli sikur iu zgjerua më shumë.

— Bujrëm! — thirri edhe një herë ai.

Xha Batoja i zgjati dorën i pari, pastaj Beshoja e më pas unë. Doli edhe çobani tjetër, pastaj djali, vërsniku im, faqendëzur nga zjarri që duhej të bubullonte brenda. Kashta e kasolles lëshonte anash ca fjolla të shtrembra tymi që murlani i maleve i treste aty për aty.

Pa hyrë akoma, ndjeva xha Baton të më shtrëngonte krahun dhe të më pëshpëriste:

— Futi diku...

E kishte fjalën për delet që çuam me vete dhe unë ngurorova një çast. A duhej t'i përzieja me kopenë e Koshicës, apo t'i mbaja mënjatë? Kësaj hamendjeje i dhashë fund aty për aty. Hapa derën e nomës fqinje dhe i shtyva delet brenda. U dëgjuan ca zile e këmborë e bagëtitë, të trembura e të mardhura u ngritën në këmbë nga sheshi gjithë pleh ku qenë shtrirë.

Në kasollen e fqinjve vërtet kishte një zjarr të bukur që më hoqi gjithë lodhjen. U zbatha dhe qëndrova poshtë, afër këmbëve të xha Batos, që kishte zënë qoshen e majtë. Përshëndetjet siç dukej kishin mbaruar në kohën kur unë kisha futur delet në nomë, andaj kur u ula dëgjova xha Baton të thoshte:

— Me këto që na u ndodhën... T'i dimëroni gëzuar!

— U muarrtë vesh me fshanë? — pyeti papritur kryetari i kopesë fqinje, duke këputur cepat e letrës së cigares që po dridhte.

— Domosdo, — ia ktheu xha Beshoja. — Puna e Partisë kjo, mor ti; Hate vëllai. Tani, kështu bëjnë të gjithë. Ku lihet shoku në fatkeqësi!

Tjetri shkoi gjuhën nën cipën e hollë të letrës së cigares, i shtypi majat dhe e mbajti një copë herë në dorë pa e vënë në buzë. Kishte qëndruar këmbëkryq, pakëz i përkulur përpara dhe vështronte zjarrin.

— Ku di unë..., — tha pastaj. Tundi kokën, u mendua përsëri dhe shtoi: — Po si t'ua shpërblejmë, xhanëm?

— Përse? — ngriti vetullat çark xha Batoja. — Asgjë, mor shok. Ç'janë për ne njëzet kokë? Asgjë. Kooperativën e kemi të fortë dhe vetëm me pjelljet e sivjetme mund t'i vëmë në vend, sikur të mos i kishim pasur kurrë.

— Na vutë në hall.. — tha përsëri Hatja. — Domosdo, kështu bëjnë të gjithë, por... në si do të bëjmë?

— E lëmë këtë muhabet tani, — tha Batoja. Ngriti njërin gju përpjetë, kryqëzoi tjetrin nën të dhe, duke zgjatuar duart drejt zjarrit, vendosi të ndërronte bisedë. — Dimër, hë...

— Të përlan era, — ia ushqeu muhabetin e ri Beshoja. — Të mos qenë transhetë në qafë, për nder, në të ngrysur do të sosnim te ju.

Xha Batoja rënkoi befaz. Ishte një rënkim i thellë, i mbytur, sa nuk i gjendej fundi. E pashë përsëri drejt në sy. Zbërtheu kopsën e sipërme të këmishës, futi dorën në gjoks, sikur të nxirrte diçka së andejmi dhe u përtyp. Pastaj, siç dukej, ngaqë e ndjeu se i kishte shpëtuar diçka jo e zalkonshme e të gjithë sa qemë aty rreth e rrotull i kishim ngulur sytë, kafshoi bishtin e cigares, ngriti kokën dhe i tha Hates:

— Do ti, në ditë të tilla si e sotmja unë e ndiej veten si të sëmurë... Nuk e di sepse... më rritet diçka brenda vetes. Një zhabë më futet në gushë dhe dua të qaj. Turp është, do të thuash, po hajde mbaje veten. Qafa e Bozhikut më përcëllon tabanët e këmbëve dhe, sa herë ndodhem vetëm e heq bagëtinë së andejmi. Nejse... Këto i thashë se e shoh që më vështruat të gjithë në sy. Këta, djemuria, — shtoi duke treguar nga unë, — kushedi ç'pandehin kur më shikojnë kështu, e mua më vjen të zhdukem tutje. Punë lufte...

Beshoja u përtyp, u shty ca më shumë pranë zjarrit dhe zgjati dorën në vatrë të merrte një copë thëngjill në pëllëmbë.

— I është vrarë vëllai në transhetë e qafës, — i tha befaz Hates:

Unë u mpiva nga ky zbulim. E dija se xha Batoja ki-

shte një vëlla dëshmor, Sejmen Labin, emrin e të cilit e mbante shkollë e fshatit tonë por, që ky dëshmor të ishte vrarë pikërisht në transhetë e qafës së Bozhikut, këtë nuk e kisha menduar kurrë.

— Ashtu! — tha befas Hatja. — Po si ndodhi?

— Punë shoku! — iu përgjigj xha Batoja. — Qe një djalë nga bregdeti që u ishte afruar pozicioneve në qafë për marrëzi të vet e të shokëve. Luan nga shpirti, po... ç'ë do! I krisur! Tha t'u vinte minat gjermanëve që kishin zënë transhetë e qafës e s'linin batalionin të kaptonte në këtë anë të malit. Unë isha vetë i pestë, me tim vëlla, pak më poshtë majës së Tartarit. Të tjerët i kishim pas shpine. Prisnim të binte riata e të sulmonim qafën. Ky bregdetasi na kishte qenë minator në kurbet, në Francë me duket, dhe ua dinte mirë anën minave. Nja dy herë e kisha parë të zbërthente granatat e dorës... Nejse... Na mbantë një çantë me rripa e zava, që një drej e dinte se ç'kishte aty brenda... Më pas e morëm vesh të vërtetën. Si nguli këmbë tri-katër herë t'u shkonte pas shpine gjermanëve e t'i digjte në transhë e, si nuk e lamë ne, na ikën fshehurazi, që thoni ju dhe, papo kur e pamë të zbriste shpatin duke pasur edhe çantën me vete. Im vëlla, Sejmeni e kam të gjallë si tani, u ngrit në këmbë sa e pa dhe nisi t'i bërtiste të kthehej pas. Mirëpo ai, hiç. Po na ikte shoku kot së koti dhe me vendosëm t'u tërhiqnim vëmendjen gjermanëve e ai mbas shpëtonte. Hapëm zjarr kot nga ana e Lopsit dhe pas pak vërtet që nisi të grinte gurët e mali një «Shars». Nuk kaluan as disa minuta kur gjermanët e diktuan befas bregdetasin e iu qepën me automatikë. Shpati qe i zhveshur, ata po të fortifikuar mirë dhe e vranë pa një pa dy djalin e gjorë. E pari se si u rrokullis një copë herë nëpër gurë, ndërsa çanta i mbeti aty ku e kapi plumbi së pari. Im vëlla e kishte shok e shkuar shokut dhe e dinte se në atë çantë ai kishte dinamit, që ua hiqte minave kundërtanke dhe e mbante gjithmonë me vete. Ndaj edhe flinte veç, qëndronte veç, kaq sa ne shpesh ia merrnim për të keq. Si e pa që iu vra shoku, im vëlla u sul të rrëmbente çantën e tij e të bënte atë që nuk mundi ta bënte bregdetasi. Pas tij vrapova dhe unë me gjithë shokë. Ramë në brinjën

tjetër, këtu matanë nomesë së vjetër të Harun beut, dhe nisëm të shtinim në drejtim të transheve. Po që punë e kotë. Plumbat fërshëllenin në ajër dhe s'bënin dëm. Sot, kur hymë atje, furtuna e dëborës ma kujtoi atë ndodhi. Ashtu si atëherë plumbat tanë, edhe kokirizat e borës nuk na gjenin dot në transhenë e thellë. Befas, im vëlla, si e arriti çantën me dinamit, munda të qasej fare pranë transhesë e ta vërtiste brenda të ndezur. U bë një katrahurë që shkuli malin. Veç... edhe ai mbeti i vrrarë. Kështu punë e tij...

Kjo histori për luftën na mbajti me muhabete gjithë atë natë të çobanët fqinjë. Vetëm Beshoja kishte ikur të bagëtia jonë, ndërsa unë e xhâ Batoja ramë të flinim aty. Në mëngjes, koha ishte qartësuar e në u ngritëm të iknim pa lindur dielli.

Tri ditë më vonë ndodhi një ngjarje e çuditshme. Kisha lënë bagëtinë të kulloste në kufi të kullotave tona dhe i gëzohesha diellit që kishte rënë befas mbi mal. Toka lëvrinte nga rrëshqitja e pikave të ujit që po avullonte dhe bymehej si bukëvale e përsheshur. Fijet e barit gëlonin poshtë sfakave të thara, ndërsa maja e Tartarit shndriste nga dëbora. Kopeja e fqinjve ishte nja pesëqind metra larg e, megjithatë, unë mundohesha të dalloja, natyrisht punë e kotë delet tona që u shpunë atje sepse Beshoja, që i kishte parë një ditë më parë, më kishte treguar se ata, për t'i mbajtur mend, u kishin ngjyrosur leshin me bojë të kuqe.

Papritmas vura re se në transhetë e qafës së Bozhikut diçka po lëvizte. U përqëndrova disi më shumë dhe, për habinë time, dallova të punonte dikush në to. Gurët e mëdhenj flakeshin jashtë, ndërsa dherat e buta pastroheshin me lopatë. Lashë vendin ku isha ulur dhe zbrita drejt transheve. Aty pashë Hatën. me djalin, vërsnikun tim, që, të mbytur në djersë, po pastronin fundin e transheve të thella, rregullonin pozicionet e zjarrit me mur gurësh dhe shkullonin barishtet e egra që kishin mbirë anash.

— Mirëmëngjesi! — i përshëndeta duke ngulur duart në mes. — Punë e mbarë! Po, përse këtu?

PËLLUMBAT

Pas gardhit qe stivosur një brez balte e tharë dhe vendi vinte pakëz i pjerrët. Kisha mbështetur duart mbi një copë shinë të ndryshkur, të holluar e të gërryer nga kripa dhe, i ulur në gjunjë, siç isha, po vështroja në thellësi të kopshtit. Telli, ndryshe nga unë, qe shtrirë mbi këtë lloj barriere të pjerrët dhe po mudohej të hapte një vend midis angjinareve e kallamave të tharë. Nëpër natë po sillej një zë i vetmuar bulkthi, ndërsa hëna e plotë zverdhonte ujërat. Qetësia më dukej tepër e rëndë, ndërsa zorrët më gurgullonin. Duart, me të cilat kisha mbërthyer shinën e ndryshkur, sa vinin e më këputeshin. Në kishte fuqi që më mbante akoma të tendosur, qe pikërisht pozicioni dhe vëmendja e Tellit. Kishim afro një orë që po rrinim aty dhe, përveç zërit të bulkthit, nga kopshti nuk ndihej asnjë zë tjetër. Dalngadalë, Telli kishte mundur të fuste kokën midis kallamave dhe tani qafa e tij e hollë ishte shtrënguar midis këtyre lloj shufrave të verdha. Zgjati dorën dhe kapi diçka në thellësi. Pastaj e tërhoqi përsëri mbrapsht dhe u afrua pranë meje.

— E po? Lëvizi, — murmuriti me atë zë të trashë, pakëz të ngjirur, për të cilin unë besoja se ia kishte marrë hua të atit.

— Jo, — ia ktheva duke liruuar ngadalë dorën nga shina. Ngrita supet. Në fakt, mendjen nuk e kisha më te pëllumbi. Shpendi i çmuar po më kushtonte shtrënjtë; çdo

darkë do të më qortonin ashpër, bile, në nja dy raste pata ngrënë edhe ca shpulla fytyrës nga nëna.

— Qeni! — tha befaz Telli, duke shtrënguar gishtërinjtë pas baltës. — As për dy kallëpe tutkalli nuk e shiti. T'i themi nesër për tre?

— Ku t'i gjemë lekët? — pyeta po me zë të ulët, ndonëse u mundova ta trashja edhe unë disi. Kjo e bëri Tellin të qeshte ngadalë, më përkëdheli kokën dhe tha se diçka mund të bënim po të mendoheshim. Pastaj ai u hoq zvarrë përsëri, shkoi deri te vendi i tij, hapë kallamat dhe futi kokën brenda. Nëpër natë tani që shtuar një kuisje e largët qeni, një kuisje e thellë sikur vinte nga zhukat buzë detit ku, besoja, kishte çakej që kapërcenin gjirin me nat e vinin deri në anët tona. Edhe vetë deti dukej sikur rënkonte.

Pas pak hëna la një brez hijeje mbi murin e pasmë të shtëpisë së Bullafiqit dhe, si vezulluan xhamat e dritares, doli, në shesh kafazi prej hekuri, ku ishte futur pëllumbi. Drita e hënës duhej ta kishte trembur shumë shpendin e ngratë, sepse ne e pamë që nisi të lëvizte nga të gjitha anët, bile të guiste tri-katër herë. Guisjet, siç duket ia këputën shpirtin Tellit, sepse m'u afrua përsëri dhe, duke sharë nëpër dhëmbë, tha:

Dhe i ka bërë një folezë të tillë!... Unë do t'i falja këtë shpendi një dhomë të tërë, ku të bridhte gjithë ditën, bile, po t'i pëlqente, mund edhe të fluturonte... E di, dhomën sipër...

E dija. Dhoma sipër që një karakatinë, ndërtuar me dërrasa të holla e çatma kallami, që rëndonte mbi shtëpinë e Tellit, që i kishte rënë suvaja krejt. Për t'u ngjitur atje ne përdornim një palë shkallë shkatarraqe, që kërcitnin si mos më keq, me shkallare të rralluara, si dhëmbët e babait të Tellit, të kalbura, sa mezi mbaheshin në gozhdët. Zakonisht vetë Telli nuk i përdorte fare këto shkallë dhe gjendej në tremenë e sipërme duke u kacavarur pas një litari të trashë, ndërsa mua dhe vetë prindërve pleq të Tellit na dridheshin këmbët sa herë merrnim atë rrugë. Dhoma sipër për mëgjithëse që vendi ku hapësira e gjerë e fushës pranë bregdetit ishte në pëllëmbë të dorës, atje ku kishim bërë eksperimentet më të lavdishme, që nga maskat prej baltë

për karnavalet e deri te çiftja me fishekë të vërtetë e mekanizëm prej llastiku e gozhdë, për të vrarë pulëbardhat në dimër. Të sakrifikoje dhomën sipër që një vetëmohim, i paparë dhe unë, u drodha kur Telli premtoi këtë kafaz gjigant për një shpend që na kishte torturuar, siç që pëllumbi i Bullafiqit. Vetëm fakti që ne kishim një muaj të tërë që përgjonim çdo natë pas atij gardhi të mallkuar, mendoja, nuk ia vlente të sakrifikonim aq shumë.

Qëndruam aty edhe ndonjë orë të mirë akoma. Hija e strehës së çatisë mbi mur nisi të zmadhohej, derisa mbështolli dhe kafazin e vogël jashtë dritares. Edhe zogu nuk u ndje më. U ngritëm të iknim kokukur, buzëvarur, zorrëtharë. Nata m'u duk disi më e ftohtë, ndërsa Telli futi duart në xhepa dhe murmuriti:

— Natën e mirë! Nesër... përsëri këtu. Pafsh ëndrra të bukura!

Ëndrra nuk pashë fare por, i shtirë në dyshek, në krah të gjyshes, që shfrynte me tërsëllëm frymën nga buzët e mbledhura, kujtoja Bullafiqin e pashpirt dhe pëllumbin e burgosur.

Ky djalë që ndonja katërmbëdhjetë vjeç, një vit më i madh se unë, një pëllëmbë më i gjatë se Telli, kokëbardhë, thithte ende gishtin e madh fare haptazi nesh. Ishte djalë i vetëm dhe e ëma e ndiqte gjithë ditën e ditës me pjatë në dorë për ta ushqyer. Papo atë matë m'u kujtua se si një pasdite Telli i kishte rrëmbyer nga dora një varg me arra të qëruara Bullafiqit të hutuar aq shumë, sa që nuk kishte vënë re pulat që po ia çokitnin. Bota që ndarë ters dhe ai dinte të bënte tregti si di ati, kur nuk pranonte të na shiste pëllumbin për dy kallëpe tutkalli. Shpendi që pronë e tij e, megjithatë, ai e mbante të burgosur. Aty pranë gjyshes mendja më shkonte se si duhej të gjenim ca parà të shkreta për ta shtuar çmimin që të lironim pëllumbin, sepse ai shpend kishte kohë që ishte bërë gjithëkrah për ne. Në qoftë se Tellin e nxiste mendimi për ta liruar, unë këtë e kisha dëshiruar shumë kohë më parë, bile kisha derdhur gjak për t'ia arritur kësaj. Po, po, gjak! Po e tregoj, sepse atë natë u rrotullova sa nga njëri krah në tjetrin dhe i solla ndër mend kushedi sa herë ato ngjarje.

Ça muaj më parë, në të hyrë të pranverës, pëllumbi i Bullafiqit kishte ikur nga kafazi dhe ishte ngulur mbi tjegullat e shtëpisë sonë. Po vinte një mbrëmje e rënduar, gjithë vetëtimja e gjëmime, megjithatë shpendi sikur nuk donte më të kthehej në kafaz. Më baj mend që babai nuk qe kthyer akoma në shtëpi, kurse unë e nëna rrinim pranë vatrës dhe numëronim vetëtimat që shfaqeshin pas karnatave të plasaritura të dritares. Atë kohë dëgjuam një zhurmë mbi tjegulla e më pas, gurë të binin mbi to. U ngrita me nxitim dhe hapa dritaren. Para oborrit tonë kishte qëndruar Bullafiqi me duar të mbushura gjithë guriçka; Sa më pa më thirri:

— Hajde, hip mbi çati dhe ndiqe pëllumbin tim që andej!

I qesha me ironi dhe bëra të mbyllja kanatet, kur breshëria e gurëve gjëmoi përsëri mbi tjegullat tona. Nëná tha se duhej të qenë thyer nja pesë a gjashtë prej tyre dhe vrápoi të dilte edhe ajo në dritare e t'i lutej Bullafiqit të mos gjuante më. Pëllumbi nuk tundej nga shtëpia jonë, mirëpo as Bullafiqi nuk shkulej nga oborri. Vetëm nata që po binte me shpejtësi e detyroi shpendin e ngratë të kthehej në strehën e ngushtë të djalit shpirtkeq.

Të nesërmen e kësaj ngjarjeje qe përsëri kohë me erë dhe unë, qysh në mëngjes, sajova një balon gjashtë-qoshës të madh, aq sa besoja se ai do të fluturonte përmbi kambanoren e fshatit. Në vend të spangos, mbloodha me durim ca leckë të holla nga një këmishë e vjetër imja gjithë arna dhe bëra kështu një litar të gjatë. Vërtet, era e fortë e garbinos e ngjiti balonin tim lart e më lart. Ndieja një tendosje marramendëse tek vija re që baloni po u afrohej majave të kambanores. Pikërisht në këtë vetmi fushë e qielli, përtej një fshati të nemitur, që e prishte shiun i mbyllur brenda mureve të tij të shtrembëra, ndjeva se dikush më preku supin. Kur ktheva kokën, dallova Bullafiqin.

— Imi do të qëndrojë më gjatë, — tha duke më treguar një balon tjetër po aq të madh.

I pashë në dorë një rrotë të tërë me fill dhe e pata zili që me atë pé aq të gjatë, baloni i tij muínd ta kalonte dy-

fish kabanoren. Megjithatë nuk doja ta lëshoja veten dhe mburrjes së tij u përgjigja me këto fjalë:

— Litari prej leckë është më i fortë. Ty do të të këputet.

— Vemë bast — ma ktheu.

— Vemë!

— Me se?

— Po u këput imi, do të të fal një libër nga të babait, kurse po të këputet yti, do të më japësh pëllumbin.

— Jo, more!

— Po deshe!

— Mirë, — pranoi pas pak Bullafiqi, — pëllumbin.

Era sa vinte e shtoej. Tej nga Karaburuni gjemonte dhe vetëtimat, si ca gjarpërinj të mëdhenj me shumë kokë, si në përrallat e frikshme të gjyshes, të verbonin sytë. Baloni i Bullafiqit shpejt u ngrit lart e më lart, kapërceu ballonin tim dhe dukej sikur synonte të arrinte vetëtimat. Imi, më shtatshkurtër, sillej rrotull kabanores dhe qëndronte pakëz pjerrët përballë garbinos së fuqishme. Mbi fushë gjithçka po errej, jo nga nata po nga vrazhdësia e qiellit. Disa cullufe të gjata më përplaseshin pas syve, megjithatë nuk doja ta hiqja vështrimin nga balonat. Pas pak nisën të binin ca pika të mëdha shiu që pushuan sakaq. Vetëtimat shkarkonin nga të gjitha anët dhe më futnin në trup drithërima. Le të frynte erë, le të binin vetëtima! Vetëm shiu nuk doja të fillonte. Bullafiqi e mbante perin e hollë me të dyja duart dhe ngazëllehej nga fluturimi i balonit të tij. Nuk i besoja fare atij peri të hollë, ndonëse më vinte zili për lartësinë që kishte arritur. Katrori i tij i bardhë sikur donte të fjalosej me vetëtimat, ndërsa imi sillej më pranë tokës.

Befas ndodhi ajo që nuk pritej. U tund dheu nga një bubullimë e fuqishme dhe më pas gjarpërinjtë e vetëtimave sulmuan qiellin nga të katër anët. Në sy më qëndronte vazhdimisht një njollë e verdhë dhe tani, ngutesha të mos e hiqja vështrimin nga pehllivanllëqet e balonit të Bullafiqit. Atë çast shkarkoi një krah vetëtime dhe në mes të errësirës së qiellit u shfaq një njollë zjarri që u ngrit vertikalisht përpjetë, u zvogëlua, u hap anash dhe pastaj u shua.

Kërceva përpjetë nga gëzimi. Baloni im vazhdonte t'i qëndronte shtrëngatës së qiellit e sillej afër kambanorës. Ktheva kokën dhe pashë fytyrën e verdhë të Bullafiqit që përpiquej të mblihdite perin, ndërsa tej, në thellësi të hapësirës, dalloheshin copat e djegura që binin në tokë nga baloni i shkatërruar.

M'u bë zemra mal dhe, në kohën kur mendoja gjithë gëzim se së fundi pëllumbi do të ishte imi, ndjeva pas shpine copa gurësh. Qëllonte Bullafiqi për të rrëzuar balonin tim. Mirëpo kjo ishte punë që s'arrihej dhe copat e gurëve vazhdonin të binin rreth meje si breshëri. U ula në tokë, zura kokën me duar, nisa të bërtisja, por pa dobi. Befas njëri nga gurët më ra me fuqi në kokë dhe unë u platita sa gjatë-gjerë në mes të fushës që po qullej. Gjaku më mbuloi fytyrën, por litarin prej lecke nuk e lëshova nga dorra. Erdhën e më morën gati pa ndjenja. Kur hapa sytë, mbi fytyrën e nënës pashë atë të Tellit dhe në vështrimin e tij sepse ndjeva ngrohtësi. Më pas, si iku mamaja një çast dhe unë i tregova për bastin, ai shau diçka nëpër dhëmbë dhe më detyroi të betohesha se pëllumbi do të ishte yni pa tjetër.

Kështu qenë punët. Çdo natë ne gjurmonim pëllumbin e burgosur por, me kalimin e ditëve, dëshira për ta grabitur nisi të zëvendësohej me diçka tjetër: Ne donim ta çlironim pëllumbin tonë, domosdo, aq më tepër tani që kisha fituar dhe bastin.

Me këto mendime më zuri gjumi.

Kaluan ditë dhe çdo natë ne ruanim pëllumbin. Qenia pranë strehës së shtëpisë së Bullafiqit ishte një burgim i perkohshëm për të. Një ditë ne mundëm të depërtonim deri në thellësi të kopshtit, por, kur arritëm pranë murit, u dëshpëruam pa masë. Kafazi nuk arrihej dot pa shkallë. Ndryshe nga shtëpitë tona të ulëta e me gurë të dalë, ku mund të ngjiteshë lehtësisht deri në dritare, shtëpia e Bullafiqit që e suvatuar nga jashtë, e lartë mbi shtatë-tetë metra, ndërsa kafazi qëndronte në krah të dritares. Ramë në dëshpërim. Shumë mbremje ne vërtet vazhduam të qëndronim në buzë të ledhit, bile disa herë u futëm edhe në kopsht, por kafazin nuk mundëm ta arrinim dot.

Kur ja, një ditë ndodhi diçka tjetër. Bullafiqi kishte dalë në dritare dhe, i mbajtur pas parvazit, ishte nderë i tëri drejt kafazit për t'i shtënë ushqim pëllumbit. Deriçka e kafazit ishte e hapur dhe ne, që vazhdonim të përgjonim pas gardhit, vumë re kokën e vogël të shpendit dhe sytë që i rrotullonte ngadalë. Gati me mosbesim, ai herë zgjaste njëren këmbë përpara e herë tjetren dhe mendohej të kapte me sqep ndonjë thërrime ushqimi. Po binte mbrëmja dhe si lëvizjet e pëllumbit ashtu edhe të Bullafiqit nuk po i dallonim dot qartë. Rreth e rrotull kishte rënë një qetësi e thellë, e frikshme, ndërsa qielli atë mbrëmje ishte i pastër. Nuk kishte as të lehura çakejsh, bile edhe brigjet e detit sikur nuk rënkonin më. Papritmas u dëgjua një breshëri automatiku dhe krisma të tjera më të rralla, fare afër nesh. U hutuam disi nga kjo befasi dhe bëmë të ngriheshim nga vendi. Kur befasi fërshëllimat e plumbave e trembën pëllumbin dhe ai, si doli me shpejtësi nga kafazi, sulmoi drejt qiellit. Së bashku më urratë e fuqishme të partizanëve, që atë natë sulmuan ballistët në fshat, shpërthyen edhe brohoritë tona për lirinë e pëllumbit. Nuk vumë re se ç'ndodhi. U hodhëm përpjetë nga gëzimi dhe nisëm të vraponim nëpër fushën e gjerë duke ndjekur me sy fluturimin e shpendit. Krismat i ndienim fare afër po nuk trembeshim më prej tyre. Ato qenë shpëtimtare për ankthin tonë dhe na përkëdhelin sedit.

Po afronte dimri i vitit 1943. Partizanët vinin e iknin. Krismat e luftimeve të shkurtra neve na kujtonin gjithmonë pëllumbin e lirë. Shtëpia e Bullafiqit sa vinte e pë zymtohej. Kopshti u shkretua, kallamat e gardhit u kalbën, angjinalet u thanë, ndërsa në anë të dritares vazhdonte të qëndronte kafazi i boshatisur. Ky kafaz më sillte shpesh ndër mend ditën e vetëtimit dhe dëshira për të pasur tani një pëllumb vazhdonte të rritej tek unë e Telli, sa më shumë shtoheshin krismat. Kur ja, një të diel, si kishim shitur ndonja pesë kile ullinj, të mbledhur kokërr më kokërr në mullqet e pafundme të fshatit, fituam aq para, sa besuam se mund të blinin atë shpend që na pëlqente. Na thanë se një shtëpi në qytet kishte aq shumë pëllumba, sa atje mund të blinin një të tillë. Dhe shkuam. Shtëpia me pëllumba i

ngjante vërtet një kafazi gjigant, e lyer gjithkund me gëlqere, me dhomëza katrore të mbuluara me tarraca e të vendosura mbi njëra-tjetrën si kuti shkrepësesh. Telli mori guximin dhe trokiti i pari. Për fat, derën na e hapi një djallë dymbëdhjetë-trembëdhjetë vjeç, që na shikoi disi i vrenjtur. Fytyra e tij qukëse, me sy gështenjë, m'u duk e trembur, megjithëqë u afrua aq tepër pranë Tellit, sa mendova se do të kapërtheheshin me njëri-tjetrin si dy gjela.

— Duam të blejmë një pëllumb, — tha Telli pa iu trembur syri. — E shet?

Djali u mendua një hop, kroi kofshën me thonj, u përtyp dhe, pa dhënë asnjë përgjigje, u fut brenda. Unë u dëshpërova shumë, ndërsa Telli, duke më treguar derën gjysmë të hapur, më pëshpëriti se ai do të kthehej me siguri. Dhe vërtet, nuk kaloi shumë kohë e ai doli me duart prapa.

— Sa? — i tha Tellit duke iu afruar përsëri hundë më hundë.

— Këto të gjitha, — i tha Telli dhe i tregoi kartëmonedhat e mbledhura shuk në pëllëmbë.

— Mos më gënjesht?

— Për kokë të babait! — tha Telli.

— Për kokë të babait! — u betova edhe unë.

Atëherë ai, nxori nga prapa kurrizit një pëllumb të tulatur, krejtësisht të bardhë, që na vështroi me sy gjysmë të mbyllur.

— Me një dorë më jep lekët, me tjetrën merr pëllumbin, — tha djali.

Lëvizjet e duarve u bën aq të shpejta, sa dukej e pabesueshme të ishte këmbyer diçka. Telli po me atë shpejtësi hapi kopsat e këmishës dhe e futi shpendin në gjoks. E mbërtheu përsëri, i buzëqeshi lehtë djalit dhe i ktheu kurrizin.

Tek po bëja të ikja edhe unë, djali që na shiti pëllumbin më kapi nga mënga dhe më pëshpëriti me intimitet:

— Dëgjo, nuk ju kam bërë hile. E quajnë Pompeu. I shkulli pendët e krahëve derisa të mësohet. Ndryshe, ai nesër do të vijë prapë tek unë.

Rrugën nga qyteti në fshat e bëmë gati me vrap. Koha nxinte gjithkund, ndërsa dëgët e ullinjve rënkonin nga

era. Nuk ishim të sigurt nëse pëllumbi ynë i hante kokrrat e ullinjve, megjithatë ne mbushëm dy xhepa plot duke bërë shumë rrugë. Sa mbërritëm në shtëpinë e Tellit u kacavarëm nëpër shtyllat e kalbura që mbanin tremenë e sipërme. Unë atë ditë tregova një guxim të parrëfyer, sepse ishte e para herë që guxoja të ngjitesha pa shkallë sipër.

Dhoma sipër, siç e kam përmendur, që një kthinë ndonja tre me tre, me dysheme të kalbur, pa tavan, e mbushur me glasa pulash të cilat, sa herë i zinte shiu mbi çatinë e vërtetë të Tellit, futeshin nga dritarja brenda. Kjo dhomë që disi e shkëputur nga e gjithë shtëpia dhe, ngaqë ishte e shkatërruar jashtë e brenda, asnjëri nuk besonte se ajo mund të vrente për ndonjë gjë. Por për ne, dhoma sipër që vendi më i qetë në botë, ku mund të tregonim përralla të pafundme, ku mbanim kallëpet prej balte të maskave për karnavalet, bile një herë të dy me Tellin kishim pirë cigare që ai kishte marrë nga paketa e të atit. Shkurt, kjo dhomë që një mrekulli, sidomos në dimër, kur në shtëpinë e Tellit nuk mund të qëndroje fare pranë oxhakut, sepse garbinoja e kthente të gjithë tymin brenda e të pëlcitnin sytë nga lotët. Atje vërtet bënte ftohtë, por, të harruar pas lodrave tona, stuhitë e dimrit kalonin pa u ndier.

Këtu pra do ta kishte kafazin këtej e tutje «Pompeu» ynë. Qysh atë mbrëmje u kujdesëm të sillnim ca kokrra gruri që i mblodhëm një për një nëpër pluçurat e mullirit, si edhe një kapak gavetë të alumintë që e mbushëm me ujë. Me shumë dhimbje i shkulëm zogut të gjorë pendët e krahëve dhe i fshehëm nën një tjegull gjithë myshk. Tri ditë me radhë pëllumbi as hëngri e as piu. U dëshpëruam shumë. Shpesh dëlnim nga dhoma dhe e vështronim nga vrima e derës nëse afrohej pranë kokrrave të grurit. Ai puliste sytë, ulej në dysheme, dukej sikur do të jepte shpirt dhe ne me gjak të ngrirë nxitonim të hynim në dhomë e ta merrnim në dorë. Një herë lëvizim nëpër dhomë, shkoi deri të kapaku i gavetës, piu një gllënjë ujë dhe e përmbysi me këmbë. Dëshpërimi ynë arriti kulmin. Isha gati t'ia shkrepja të qarit. Telli shkoi e mbushi përsëri kapakun me ujë dhe, si mbylli derën, më tha:

— Hajde ikim. Siç duket, e di që ne e shikojmë. Ai ha
krahë ne ikim, osë natën.

— Ky arsytim më ngushëlloi disi, megjithëse nuk para
e besova.

— Ditët kalonin njëra pas tjetrës. Ne besonim se pëllum-
bin e fshehur në dhomën sipër nuk e dinte njeri dhe vazh-
donim të ngjiteshim e të zbrisnim së andejmi pa rënë në sy
të askujt. Me radhë, herë njëri e herë tjetri, shkonim e kër-
konim ushqim për pëllumbin, bile i rregulluam në qoshe të
dhomës edhe një fole me bar të thatë. Shqetësimi ynë më
i madh ishin krahët e tij dhe, gati çdo ditë i shikonim pe-
ndët se sa i rriteshin.

— Mirëpo një ditë ndodhi diçka tjetër. Unë e Telli patëm
vendosur ta nxirrnim shëtitje pëllumbin tonë, duke e li-
dhur me spango pas këmbë e ta linim të lirë mbi tjegullat
e shtëpisë. Ishim duke e lidhur shpendin, kur befas Telli
dalloi mbi fole calthërrime buke të misërt dhe më vësh-
troi gjatë në sy.

— Ti i ke sjellë? — më pyeti duke treguar thërrimet.

— Jo, — i thashë.

— As unë, — tha Telli.

— Drithërimat më pushtuan shtatin. Mendja më vajti me
njëherë të Bullafiqi, sepse e dija që ai mund të na kishte
gjurmuar dhe tani donte të hakmerrej me ne. Vramë me-
ndjen për shumë kohë. Përsëri Telli më qetësoi kur më tha
se Bullafiqi jo vetëm që nuk ishte i zoti të ngjiste tremenë
pa shkallë, por në shtëpinë e tij nuk hanin kurrë bukë mis-
ri, por bukë gruri safi. Arsyetimi i fundit më bindi. Nuk
i kisha parë kurrë në dorë bukë misri. Bile, në më të shu-
mtat e herëve e ëma, një grua thatanike, me ca vathë flo-
riri, që dukeshin si monedha turke, i sajonte ca kulaçë të
bardhë, të lyer përsipër me vezë, siç na mburrej Bullafi-
qi. Kushedi sa herë i kisha lakmuar ata kulaçë, por nëna
ime nuk pati kurrë mundësi të më bënte prej tyre, ndo-
nëse më premtonte shpesh. Kur kujtova këto, ndjeva uri
dhe isha gati të mbledhja thërrimet e misërta e t'i futja në
gojë, sikur të mos e doja aq fort «Pompeun» tonë.

— Një ditë tjetër gjatëmi ca kokrra misri, të nesërmen
bërthama ullinjsh të shtypura e kështu me radhë. Paniku

ynë sa vinte e rritej. Vendosëm të bënim rojë dhe ta diktonim këtë bamirës që kujdesej për pëllumbin tonë. Pas dhomës sipër, që një lloj boshllëku i thellë që lidhej me katoin e shtëpisë, mes për mes të cilit kalonin dy trarë të nxirë, ku mund të qëndroje lirisht. Aty u caktua edhe vendroja. Herë unë e herë Telli, qëndronim aty deri në të ngritur, sepse më vonë nuk mund të rrinim më shumë. Përveç që aty ndieje frikë, nënat zinin e na kërkonin me të thirrura e pastaj mund të na rrimin. Kështu që, me afërimin e natës, shërbimi ynë merrte fund dhe, kur e kisha unë radhën e rojës, Telli dilte fshehurazi nga shtëpia e tij, hidhte një copë gur në tjegulla dhe më lajmëronte se duhej të zbritja.

Një nga këto mbrëmje, më së fundi, e diktova atë që hynte në dhomën e pëllumbit. Isha ulur kaluar mbi njërin nga trarët dhe po vështroja errësirën, kur në mes të saj u shfaq një dritë e vetmuar dhe më pas ca hapa të lehtë që po afroheshin. U ngrita vërtik nga vendi dhe u mbështeta pas çatmasë së boshllëkut. Pashë që mbi trarin tjetër u mbështetën një palë shkallë dhe nga katoi dallova të ngjitej nëpër to vetë babai i Tellit. Në dorë mbante një leckë të bardhë ku kishte mbështjellë diçka, ndërsa fytyra e tij e zeshkët kishte përsipër njollën e dritës së qiririt. Ai hipi me kujdes, pa më diktuar fare, kaloi gjithë korridorin dhe nisi të zgjidhte telin e derës së dhomës së pëllumbit. Pas pak u dëgjua një «tërr... tërr... tërr» dhe ai, si zbrazi dy grushte me grurë, u kthye e zbriti përsëri shkallët.

Ky zbulim m'u duk i habitshëm. Ndryshe nga babai im, që ishte më i afrueshëm, babai i Tellit që një burrë truplartë, zeshkan, me një zë të trashë, që të kalte frikën. Nuk na kishte përkëdhelur kurrë, nuk na kishte treguar kurrë një përrallë, bile disa herë e kishte rrahur Tellin keqas. Ai ishte pa punë prej shumë kohësh dhe ditët i kalonte duke zënë ngjala nëpër kanalet rreth fshatit. Tani, ky kujdes për pëllumbin tonë m'u duk fare i pakuptueshëm dhe gjithë atë natë mua nuk më zuri gjumi nga mendimet. Të nesërmen ia tregova Tellit. Në fillim nuk më besoi, bile më tha se duhej të kisha parë ëndërr, por po atë natë ai u bind vetë. Në shtëpinë e tij kishte ditë që zotëronte gjithë

kund një qetësi e thellë. Tri motrat e martuara, të cilat shpesh vinin orë e pa orë dhe sillnin gjithmonë diçka përfund përparëseve të tyre. — Telli besonte se ato sillnin ushqime fshehurazi burrave të tyre — edhe ato nuk u dukën më për ditë të tëra. Babai i Tellit sikur qe bërë më i butë, bile një ditë na fali një kallam me grep për të peshkuar. E drejtë është se unë u gënjeva nga ky kallam, ndërsa Telli më tha më pas se ky ishte një shkak për të na larguar na shtëpia. Ai vinte re se tek ata po përgatiteshin të prisnin dikë dhe kjo gjë, siç dukej, u ishte njoftuar edhe të motrave.

Ndërkohë krahët e pëllumbit tonë, po rriteshin ngadalë dhe ngazëllimi ynë më i madh qe atëherë kur ai fluturoi një herë dhe qëndroi mbi njërin nga trarët e dhomës. Dritaren e mbyllëm mirë që të mos na ikte fshehurazi, megjithëse Pompeu qe mësuar tani aq shumë me ne, sa vinte e na çukiste ushqimin në pëllëmbë të dorës. Ne hoqëm dorë nga roja natën dhe tani flinim më të qetë, sepse besonim se kishim përkrahjen edhe të një njeriu të rritur.

Kështu kalonin ditët, kur një mbrëmje të lagësht shkurti, me qiell të nxirë tejmbanë, me shi që binte qetë e mërziqshëm, dëgjua papritmas ca goditje të lehta që vinin nga katoi i shtëpisë. Vështrua njëri-tjetrin në sy dhe Telli, duke vënë gishtin në buzë, më detyroi të heshtja. Pastaj hapi ngadalë derën e dhomës e në majat e gishtërinjve kaloi korridorin dhe u fut në boshllëkun prej çatmaje, dhe, gati si një mace, u kap pas trarëve, u lëkund një copë herë dhe ra në shesh. Dëgjova befas një klithmë të lehtë dhe më pas ra qetësia. Guxova t'i afrohesha boshllëkut dhe së andejmi nëpër errësirën e katoit sikur më zunë sytë një vetull drite. Qëndrova aty disa minuta të mira, dhe, ngaqë u frikësova, thirra me zë të ulët:

— Telli..., o Telli!

Pas pak, përfund këmbëve të mia, pashë papritmas fytyrën e Tellit tek më buzëqeshte. Ai po më bënte shenjë të hidhesha. Ngurrova pak, pastaj kërcëva poshtë. Telli më ngriti nga toka, më dha dorën dhe, si bëmë ca metra nëpër errësirë, pashë papritmas të mbështetur pas murit

një njeri të panjohur, të ulur në shesh. Përreth tij kishte copa dërrasash, një çekiç, gozhdë, ndërsa këmbët e hapura anash i dukeshin si të ngulura në tokë. Poshtë tij qe shtruar një deng bari i thatë, ndërsa mbi të shtrihej një pushkë e gjatë. Ai më buzëqeshi që atje, tej, më bëri me gisht që t'i afrohesha, bile zgjati krahët të më përqafonte. Ngurova disi, pastaj bëra ato pak hapa që më ndanin. E njo-ha. Ishte një partizan.

— Vdekje fashizmit! — më përshëndeti me grusht.

— Vdekje! — thirra dhe unë i hutuar pakëz.

— Toke! — më thirri duke më zgjatur duart. — Eja, mos ki frikë. A e di, — tha duke marrë nga toka çekiçin, — po bëj një kafaz të bukur për pëllumbin tuaj. Kam qenë marangoz dhe do ta shihni se sa i mirë do të dalë. Iu rritën krahët? — pyeti pastaj për Pompeun tonë.

— Nga e di ti? — e pyeti papritmas Telli.

— Më ka thënë babai yt, — tha partizani.

— Vështruam njëri-tjetrin në sy. Prania e këtij njeriu sepse më kujtonte diçka që kishte lidhje me pëllumbat. Edhe fjalët që tha: «... po bëj një kafaz për pëllumbin» nuk i kisha të domosdoshme. Vrava mendjen të kuptoja se nga më vinte e gjithë kjo siguri dhe befas e kuptova. Pushka e shtrirë aty fare pranë tij më kujtoi krismat e shumta atë mbrëmje, kur i iku pëllumbi Bullafiqit. Pardashur preka kokën me dorë dhe plaga m'u duk e shëruar plotësisht. Nuk kisha parë kurrë pushkë të vërtetë, përveç një çiftje të vjetër, që na kishte shërbyer si model për të ndërtuar çiftin tonë me shul llastiku.

Partizani nisi të punonte përsëri për kafazin, ndërsa ne ia kishim ngulur sytë mbi duar dhe shikonim si ngulte ai gozhdët. Nuk e di se sa kohë ndjenjëm ashtu, kur papritmas u dha në derë të katoit babai i Tellit. Ndryshe nga mijëra herë të tjera, m'u duk i çiltër dhe i afrueshëm. Mua më shpupuriti flokët dhe, në kohën kur unë pritja të na qortonte që kishim depërtuar deri aty, ai tha qetësisht:

— Si po ju duket kafazi?

Pohova se na pëlqente shumë.

— Ky është një kafaz për të genë, — vazhdoi ai bu-

zagaz. — Atje lart, në dhomën sipër, do të rrijë ky xhaxhi partizani, ndërsa për pëllumbin po ndërtojmë këtë folenë tjetër. Si thoni?

— Prandaj e ushqeje pëllumbin ti? — tha befaz Telli.

— Që t'i rriteshin krahët sa më parë, — iu përgjigj ai me atë zë të trashë, që mua më kalli përsëri frikën. — Një pëllumb dëshiron të jetë i lirë, ndërsa ju e burgosët...

Fytyra e partizanit shkëlqeu nga gëzimi. Unë preka përsëri pushkën me dorë. Ai e kapi këtë dëshirë të fuqishme dhe më tha:

— Merre, — por mos ia hiq këmbëzën. Është plot.

Ndërkohë ai lëvizi diçka që Telli më pas do ta quante sigurecë, dhe ma zgjati. Ishte tepër e rëndë.

Të nesërmen në darkë partizani zuri vend në dhomën e pëllumbit, ndërsa kafazi i tij u vu mbi çati. Mezi e lëvizëm partizanin, sepse këmbët i kishte si të ngrira. Ndjeva një afërsi të çuditshme me këtë njeri, sidomos kur më hodhi dorën në qafë që të mbështetej edhe tek unë. Ne të dy qemë plagosur nga të njëjtët njerëz, sepse kërkonim lirinë e të gjithëve, duke përfshirë edhe pëllumbat.

Sa për Pompeun, besoja se atë ditë edhe ai e ndiente veten tepër të lumtur. Ne e lamë të mësohej ca orë në shtëpinë e re, pastaj i hapëm portën. Ai zbriti ngadalë mbi tjegullat e zeza, çokiti diçka, pastaj hapi krahët, dhe fluturoi. Ishte një qiell i pastër, i kthjellët dimri, aq i kaltër, sa bardhësia e Pompeut në atë sfond na verboi sytë. Pëllumbi u sul si shigjetë nëpër lartësi, kaloi kambanoren, u rrotullua mbi selvitë e thara dhe erdhi përsëri të qëndronte mbi çati.

SHTRENGATA

Ndeshja e grimcave të mjegullës me dritën që sapo çelte zhvillohej në metrat e parë të hyrjes së galerisë dhe i ngjante një furre të fikur, ku ngrihet një shtëllungë e zbehtë hiri. Kapërthimi i mjegullës mezi binte në sy, ndërsa horizonti qe zhdukur. Deri në dhjetë metra depërtonte cikna, që jashtë kishte mbuluar ilqet, gjembaçët e tharë e të thyer, ndërsa dyshemeja e galerisë nxinte nga lagështia.

Nëpër thellësinë e galerisë shtriheshin me radhë pesë krevate portative me njerëz që flinin akoma dhe Shaban Bushi zgjati dorën në dysheme e lëvizi lehtë një copë të shkurtër baromine që e mbante poshtë krevatit të tij. Shumica flinin të mbuluar deri në kokë e mbi ta thyhej ngadalë errësira nga ajo dritë e pakët që po lindte jashtë e u zgjonte shkëlqimin rrëqeve të holla të ujërave që lëpinin armaturat. Shaban Bushi u mbështet me bërryl mbi jastëk dhe vështroi krevatin më të afërt. Këmbët e Idrizit me gishta të mëdhenj, me shputa gjithë damarë, kishin dalë jashtë batanijeve dhe shtriheshin qetësisht mbi hekurin e fündit të krevatit. Idrizi ishte njëzet e shtatë vjeç. Kishte dy fëmijë. Djem që të dy. Për ta fliste si për dy kukulla. Shaban Bushi qeshi me vete dhe solli ndër mend zgjimin e këtij djali trupgjatë, fytyrëngushtë, me duar të mëdha që, kur i mblidhte grusht, ato dukeshin si vareja e madhe. Zakonisht ai hidhte tej me vërtik batanijet e

leshta, ulte këmbët në tokë, shtrinte krahët dhe, pa he-
dhur vështrimin e përgjumur gjëkund, thoshte:

— E mori e mira, e mori! Sot Zanit tim i ra një pikë
bojë në fletoren e detyrave!

Gati përnatë ai shikonte në ëndërr fëmijët, njëri shta-
të e tjetri katër vjeç. Ai na fliste për ta duke mos mbajtur
asgjë përbrenda.

Zgjati krahun dhe e mori përsëri në dorë hekurin e
shkurtër. Pas ëndrrave me fëmijët e Idrizit, ai ndjeu atë
qetësi të plogët që do të shoqëronte zgjimin e shokëve të
tij. Nuk kishte shtylla për armatim. Tri ditë e tri net me
radhë dëbora i kishte prerë të gjitha udhët dhe ajo briga-
dë prej gjashtë vetësh kishte harxhuar edhe thërrimet e
fundit. E peshoi copën e çeliktë në dorë dhe e përplasi lehtë
pas shinës.

«Tram, tram, tram!»

Ky ishte sinjali për zgjim. Shaban Bushi, zakonisht e
dinte se pas këtyre tri goditjeve gjumit vetëm sa i shkak-
toheshin ca krisje të lehta. Ai do të donte që kjo të mos
ishte muzikë e ëmbël por, ama, as trumbetë e vrazhdë.
Pas kësaj ai rrinte e vështronte efektin e tingujve. Dikush
u kthye në krahun tjetër. Shaban Bushi u ngrit nga kre-
vati, u vesh dhe doli në prag të galerisë. Horizontet qenë
mbyllur. Mbi kurrizin e vagonit të përmbysur me sterilin
e fundit, kishte rënë një shtresë e trashë dëbore. Ai shkeli
mbi këtë qilim të shkrifët dhe nguli krahun në dëborë. Tra-
shësia e saj e kalonte pëllëmbën. Ai sollë ndër mend diçka
nga nata që sapo kaloi, u kthye brenda me hapa të më-
dhenj e pakëz i kërrusur, rrëmbeu edhe një herë copën e
barominës dhe e përplasi me forcë pas shinës.

«Bram!»

Ky urdhër nuk donte më kundërshtime. Tingulli i fu-
ndit u soll dy-tri sekonda nëpër udhën e nëndheshme, de-
riza vendin e tij e zunë tinguj të tjerë. Kërcitën krevatet
portative dhe Idrizi u ngrit i pari. Fërkoj një copë herë sy-
të, pa mundur të dallonte Shaban Bushin që i kishte ngu-
lur shikimin mbi buzë e priste të thoshte diçka për fëmi-
jët që kishte parë në ëndërr. Por ai nuk tha asgjë. Lëvizi

shpatullat, hodhi krahëve peliçen, u mbath e doli jashtë. Pas tij u gritën me radhë të tjerët.

Në prag të galerisë Shabani pa Idrizin që kishte ngulur vështrimin diku përmes mjegullës. Pak metra në të djathtë, mbi një vend të sheshtë dallohej një barakë e shkatërruar, e mbuluar nga dëbora. Nëpër të, aty-këtu dukeshin ca copa llamarinash të përthyer, të cilat nxinin nga brenda. Konstruksioni i saj kishte humbur format dhe tani i ngjante një cope gërxihi që flinte.

— Mos u çorodit kështu! — thirri Shaban Bushi, — Hajde, ndiz zjarrin në traversë!

Idrizi i ktheu kurrizin dhe u shty në thellësi të galerisë. Aty i harroje të gjitha. S'kishte dimër, s'kishte dëborë, nuk ndieje të ftohtë! Kjo udhë afro dyqind metra e gjatë kishte nisur të hapej aty nga fillimi i prillit që shkoi, sapo qe holluar dëbora e vetme e filizat e sherbelës qenë gjelbëruar.

Shaban Bushi pati qenë zjarrmëtar në katër grykat e poshtme dhe sillej gjithë ditën e ditës me dinamitin në krah. Një darkë i kishte gjetur ata të kryesisë së ekspeditës tek grindeshin me njëri-tjetrin e qe futur midis tyre të zbuste shamatën. Ishte fjala për një galeri që duhej të hapej në kuotën 1500 dhe të avanconte rreth dyqind metra. Gjithçka duhej kryer me vare e barominat e dorës, sepse motokompresorët nuk arrinin dot ta transportonin ajrin për pistoletat aq larg e aq lart. Llogaritë e avancimit bëheshin me arritjet e deriatëhershme dhe dilte kështu që punimi të mbaronte në prillin tjetër. Dimrat e egër do të pengonin furnizimet, kështu që galeria mund të vazhdonte edhe për dy vjet rresht. Kishte të tjerë që thoshin se kjo punë mund të zgjaste më shumë se, aq larg e aq lart nuk çohet më jo ajri, por as vagoni e shinat. Këtyre llafeve Shaban Bushi nuk ua kishte vënë veshin. Shamata qe zbutur vetiu dhe mbledhja kishte mbaruar me një: «Të shohim më vonë. Ta bisedojmë këtë punë edhe me ata të drejtorisë!» Qe prill. Më vonë do të vinte maji. Galeria shtyhej kështu një muaj, ndërsa edhe dimri vinte më shpejt. Në qe për t'u hapur, të hapej një orë e më parë. Ai ishte ulur në mensë e kishte bërë ca hesape më vete. Darka iu ftoh fare,

kur diçka iu çlirua së fundi nga gjoksi i tij. Hyri dhomë më dhomë dhe bisedoi me grupin që mendonte të merrte me vete. Zgjodhi gjashtë minatorë të fortë e, midis tyre, Id-rizin, që ata muaj bënte stazhin e kandidatit të Partisë. I bëri të gjithë bashkë, e pleqëruan këtë punë dhe vajtën e ia thanë kryetarit. Ky qe një burrë tridhjetë vjeç, flokë-rënë, disi i dobët, por shpuzë nga goja.

— Fillojmë nesër! — i kishte dhënë karar ai si i kishte dëgjuar.

Më vështirë e patën me vagonin. Ndonëse koshi e shasia u ndanë nga njëri-tjetri, transportimi i tyre qe punë me rrëke djerse. Mali nuk kishte as rrugë e as shtigje. E vetmja udhë kafshësh shkonte deri diku e ndërpritej në një stan vjeshte.

Edhe për të banuar ata të gjashtë vendosën të flinin aty. Hapën me dinamit një copë shesh në krah të grykës së galerisë e ngritën çadrën e madhe. Ushqimet, dinamiti e shtyllat vinin nga poshtë me kafshë. Shinat e gjata përgjysmoheshin e transportoheshin me krahë një herë në javë. Ata u bënë dy e dy e u ndanë në tri turne. Papo kishte raste kur ky rregull prishej, sepse të çlodhurit ngriheshin nga çadra e shkonin t'u ndihmonim atyre që punonin. Hiq orët kur galeria mbushej me tymin e dinamitit, pastaj e gjithë koha tjetër kalonte me punë. Në maj e qershor siguruan çajin për vete, për shtëpinë dhe për mensën e poshtme të ekspeditës. Çatia e çadrës herë gjelbëronte e herë zverdhonte nga tufat erëkëndshme të çajit. Dëngjet e thara i merrte kafshari për poshtë në të kthyer. Në samarin e mushkës, në mes të shtyllave vinin nga poshtë librat e shokut Enver, romane, bile edhe fletore vizatimi. Idrizi pikturonte me lapsa panoramën mahnitëse që shtrihet drejt veriut deri në brigjet e detit.

Kështu qenë punët deri në të hyrë të nëntorit. Koha u ftoh, dalngadalë ranë gjethet e ilqeve dhe një pyll i vetmuar në shpatin e përtejme u zverdh, u rrallua dhe së fundi u bë i tejdukshëm. Cikna e parë filloi më 10 nëntor fare pa pritur, kur ata të turnit të tretë kishin arritur thellësinë njëqind e pesëdhjetë metra. Pastaj ranë shira të dendura, që vazhduan një javë rresht. Mjegulla nisi të

zvarritej përçark çadrës, ndërsa në grykë të galerisë dëbohej nga ngrohtësia e nëntokës. Netët u ftohën tepër dhe Shabani i dërgoi kryetarit një copë letër me anën e së cilës kërkonte llamarina e shtylla të gjata për të ndërtuar një barakë të vogël. Dy ditë me radhë nuk erdhi asnjë përgjigje. Të tretën ditë, kafshari mbiu, për çudi, me këmbë në shkallare të mushkës, vetëm me një bidon qumësht në anë të samarit. Shaban Bushi, që e kishte parë të ngjitej një orë larg, kur iu afrua pranë, kafsha e kafshari iu dukën të shpërfytyruar, disi të ngrirë, ndonëse nga gojët e tyre dilnin shtëllunga avulli. Shtatë muaj me radhë i kishte parë të sillnin diçka e të merrnin diçka. Ai ndjeu të dridhura. Parandjenja nuk e gënjeu. Nga poshtë urdhëronin mbylljen e galerisë bile, në letrën që dërgonin, kishte edhe një fjalë të pakuptueshme që Shabanit i erdhi të pështirë...» Galeria do të konservohet... deri në pranverën e ardhshme sepse...» Shaban Bushi nënqeshi dhe përfytyroi galerinë e tij, njëqind e pesëdhjetë metra të gjatë të futur në një kuti sardelesh e të lënë në mëshirën e dimrave të malit të Gribës. Ngaqë s'dinte se kujt t'i hakërohej, iu zbraz kafsharit aq keq, sa e ktheu mbrapsht pa i dhënë asnjë përgjigje. Po atë darkë zbriti vetë deri në ekspeditë, bëri llafe me inxhinierin dhe i tha se galeria nuk ishte sardele, që të qelbej, ndaj ai nuk do ta konservonte kurrë... Kështu u ndërta ajo barakë. Pa marangozë. Turnet që kishin pushim vinin e ngulnin gozhdë në shtyllat e trasha prej lisi. Të ftohët sa vinte e bëhej më i padurueshëm, sidomos mëngjesve. Nën çatinë e barakës ata ngritën përsëri çadrën e madhe dhe krijuan kështu dy shtëpi njëra mbi tjetrën. Ambienti u bë disi më i ngrohtë. Atë ditë që ra dëbora e parë, inxhinieri që ngjitur vetë deri atje dhe kishte sjellë me vetë një sobë llamarine.

«Shaban, ti mos u nxej, mor burrë! Unë sobën jua solla, megjithëqë përsëri po ju them të zbrisni poshtë!»

Të nesërmen, si ilku inxhinieri, ra dëborë e madhe. Fillimisht qielli u nxi nga ana e detit, fryu një puhizë ere që kaloi mbi barakë si parafejmerim e gjysmë ore më vonë u dukën nëpër qiell flokët e mëdhenj të dëborës që shkëputeshin nga retë me përtim. Rrugën e tyre mund ta dalloje

në shumë metra lartësi dhe dyndja e flokëve të bardhë jashtë barkut të resë vigane sa vinte e shtohet. Mbi sfakat e ulëta ato preheshin e treteshin, nxinë tokën, lagën shkëmbinjtë, luftuan kështu ndonjë orë të mirë me ngrohtësinë e dheut e pastaj, si miliona parashutistë, pushtuan të gjithë malin. Natën vonë nisi kërcitja e dërrasave që mbanin të mbërthyera llamarinat e çatisë së barakës dhe Shabani dha alarmin në mes të natës: «Krevatet në galeri!» — Në mëngjes, njëra anë e shtëpisë malore që anuar për nga gremina, ndërsa llamarinat u kishin shpëtuar gozhdëve e qenë palosur më dysh.

Tri ditë e tri net në galeri. Dëborë vazhdonte të trashet. Shkëmbinjtë në ballë të nëntokës kullonin ujë dhe kërkonin shtylla të qëndronin në vend. Ndryshe, ishin gati të shkëputeshin nga njëri-tjetri, të thërrmoheshin, të mbushnin ata metra që qenë hapur me mundim. Turni i tretë nuk punoi më. I dyti kishte bërë një marifet fshehurazi Shabanit: kishte shkukur traversat e shinave, i kishte bashkuar me njëra-tjetrën e kishte krijuar ca armatura të përkohshme sa për të mbajtur frontin dy-tri ditë. Kur kishte shkukur Idrizi, ata mbulonin gropat e dyshemesë e i mbështetnin shinat në dhë. Nga balli zbrisnin ca rrëke ujërash të ndyra, gjithë baltë, që pastaj i përpinte dyshemeja.

Natën kishte rënë përsëri dëborë. Idrizi ndezi zjarrin në traversë, vendosi mbi pirusti tenxheren e çajit dhe shpejt u largua së andejmi. Sa të merrnin drutë mirë, atje bëhej aq tym, sa të pëlctnin sytë. Ai doli jashtë dhe i gjeti të gjithë në këmbë tek rregullonin krevatet. Vetëm Shabani vazhdonte të qëndronte në hyrje të galerisë. Idrizi iu afrua dhe ndenji një copë herë në krah të tij pa folur. Mjegulla kishte nisur të thërrmohej e të lëvizte më shumë. Ai futi krahun e zhveshur në dëborën që kishte mbajtur kurrizi i vagonit dhe tha:

— E pe? Një pëllëmbë e çivsmë. Shto edhe atë që ishte. As për një javë nuk hapet më udha, po nuk ra ndonjë shi i rrëmbyer.

— Hëmm... — murmuriti Shabani. — A e di ç'mendoj? — tha pas pak. — Sikur t'i futeshim atij pylli atje matanë e të nxirrnim ndonja tridhjetë shtylla, si thua?

— Batërdi! — qeshi Idrizi. — Vijnë ata të pyjores e na gjobitin, usta Shaban. Kush ua ka ngenë!

— E mori djalli! — shau Shabani. — Nuk ka udhë tjetër... Kështu keq, ashtu mavri. Ku t'i gjejmë ata të pyjores t'u marrim leje?

— Shkoj unë! — tha befas Idrizi. — Një copë letër e sjell me vete. Bisedoj nëpërmjet inxhinierit, si thua?

— Me rrezik, djalë! — tha Shaban Bushi. — Nuk ecet nëpër gjithë këtë dëborë.

— Në të shkuar, është më lehtë, usta! — tha Idrizi. — Për kokë të Zemit! Ma lër mua këtë punë. Në tç ngjitur, do të bëj si të bëj. Fundja, po nuk ndryshoi koha, marr edhe ndonjë njeri nga poshtë.

— Hëm... do pleqëruar kjo punë, Idriz djali. Ja, ne na rrethoi dëbora, por kjo s'do të thotë se ne duhet t'i japim asaj njeriun tonë. Shaka me zarar këto, mor xhan!

— A kemi thënë se do të punojmë si në rrethim? — e nxiti Idrizi. — Ja, kjo është. Malin e pushtoi dëbora, shokët nuk vijnë në ndihmë, ne s'duhet të hedhim armët. E mori e mira e mori! S'ka rrezik për mua, mor, jo! Mjegulla po çahet dhe, fundja, ditë vjen de, nuk vjen natë. Dy-tri orë udhë janë dhe... ja, mbërrita.

— E dëgjoni ç'thotë ky? — u thirri minatorëve Shaban Bushi, duke u kthyer me fytyrë nga galeria. Dhe nisi t'u shprehte mendimet: Në të vërtetë aty kishte dy rrugë: pylli në brinjë dhe udha e bardhë në shpat. Ai e ndiente se një a dy ditë mund ta «konservonin» galerinë, por më shumë...

— Vete edhe unë me Idrizin, xha Shaban! — thirri një nga ndihmësinatorët. — Dy vetë bëhemi, nuk ka më asnjë rrezik.

— Posi, more! — u nxeh papritur Shaban Bushi. — Çilimillëqe! — Në të vërtetë ndiente një kënaqësi të brendshme kur mendonte se kjo punë e gjeti një zgjidhje. Nuk e kishte zënë gjumi gjithë natën. Në krevat që rrotulluar sa nga një krahë në tjetrin, sikur të ishte shtrirë jo mbi dyshek, por mbi gurë. Edhe mendimi për pyllin i kishte lindur natën. Edhe ligjet e pyjores i dinte. Po kjo ishte një galeri që priste mineralin si shtatëzana fëmijën e parë. Di-

çka duhej bërë patjetër. Nuk mund të mbeteshin kështu, në mëshirën e dëborës. Djalli e mori! Gjersa duhej kjo galeri, atëherë nuk kishte përse të konservohej. Ai ndjeu pështirosje kur iu kujtua përsëri kjo fjalë. «Hajde dëgjo dënglat e ndonjërit, pastaj! — vazhdoi të mendonte. — U thye Shaban Bushi, u ligështua Shaban Bushi!»

I mbloodhi njerëzit kokë më kokë. Për fat, pylli që gati në kuotën e galerisë dhe, një tragë nëpër dëborë, sa për të zvarritur shtyllat e prera, mund të hapej. Vetëm urdhëri duhej. Stacioni i pyjores do të telefononte në rreth, teletat e ngarkuar me dëborë do të ngroheshin nga fjalët e mira dhe... rrethimi mbaronte... «Jo kaq thjesht, jo kaq thjesht! — qortoi veten Shabani. — Ti nis Idrizin dhe, derisa të kthehet ai, mendjen nuk do ta kesh më këtu, por atje...»

Idrizi e ndihmësinatori u nisën aty rreth orës dhjetë. Shaban Bushi u kontrolloi çizmet, shpinat, i vështroi drejt në sy dhe, si u rrahu shpatullat, i lejoi të niseshin. Për të fundit herë ai ngriti copën e barominës së thyer dhe i ra vagonit të përmbysur. Krismat morën malet. Dëborë e natës u copëtua, shkau nga kurrizi i kazanit dhe ra në tokë. Pastaj lëshoi çelikut dhe u mundua të shquante dy njerëzit që po zbrisnin...

Galeria që hapur në të thelluarën e shpatit dhe kjo grykë e cekët zbriste tatëpjetë si një govatë që zgjerohej. Në të dyja anët e saj ngriheshin mure shkëmbore të thepisura, që e vinin luginën në mes. Tani shtrati i saj ishte bërë tepër i lakuar, me një brazdë të stërmadhe në shpinë të malit dhe Idrizi e Veroja, siç e quanin ndihmësinatorin, një copë rrugë e bënë në mesin e kësaj brazde. Nuk kishte asnjë udhë tjetër. Falë trashësisë së dëborës, qenë sheshuar gropëzat midis gurëve, bile edhe prrallet më të larta kishin humbur dy pëllëmbë thellë. Nëpër grykë ndihej një ulërimë ere e vetmuar që fshikullonte shpatet. Atje lart humbën dalngadalë figurat e vockëla të shokëve që i përcollën atypari. Nëpër shpinën e Veros lëkundej një çantë ushtarake me diçka të vogël të lidhur në fund të saj.

Idrizi ecte përpara. Dukej sheshit që, vende-vende, dëborë ishte e butë vetëm në sipërfaqe sepse, megjithëqë

dhe nuk nxinte gjëkund, çizmet nuk fundoseshin plotësisht. Vetëm ndonjëherë thembrat shkëputnin copa të shkrifëta dhe ato depërtonin në qafat e çizmeve për t'u shkrirë nga ngrohtësia e këmbëve. Veroja ecte nëpër këtë tragë që hapej para tij dhe ndiente se si shtrembëroheshin këmbët e Idrizit. Dikur ai u përkul shumë përpara, hapi krahët dhe u duk sikur do të përmbysesh në dëborë. U lëkund kështu disa sekonda, pastaj ra mbrapsht. Veroja u ul me shpejtësi në dëborë, u dha duarve si lopatë dhe shkau në drejtim të tij.

— Ç'pate?

— Më duket se aty ka një gropë, — tha Idrizi duke treguar një pikë mbi dëborë. — Për pak më mbeti çizmja atje.

U ngritën të dy dhe lanë mbi bardhësi një tragë të re në formë gjysmëharku. Këmbët nisën t'u ftoheshin. Ata nxorën fundet e pantallonave mbi qafat e çizmeve dhe i lanë të lagëshin e të ngrinin. Vende-vende, detyroheshin të ecnin këmbadoras nëpër qilimin e bardhë. Mëngët mbusheshin kështu deri afër sqetullës me dëborë dhe lagështia e të ftohtët u thanin kockat.

Pas një ore të tillë, pjerrësia malore u zbut befash dhe brazdat nisën të hapeshin nëpër një shesh të gjerë. Aty frynte aq shumë erë, sa befash mjegulla u shpërnda. Nëpër horizontin që sapo u hap depërtoi një rreze dielli e vetmuar që, vetëm një çast, si vegim zbuloi fragmente kodrash të zeza, shtëpi të vetmuara dhe barakat e ekspeditës. Të gjitha këto, nga një lartësi e tillë dukeshin si ca lodra fëmijësh. Idrizi qëndroi. Nga e djathta u ngrit një shakullim erez aq i fortë, sa gati i përmbysi. Dyndja e mjegullës fshiu gjithçka. Pastaj ajo u ngrit më e dendur, ndonja njëqind metra lart, duke zbuluar gjithë egërsinë e një mali në prag të shtrëngatës. Nga ana e detit gjëmoi. Pastaj ia nisi dëborën. Veroja ra në gjunjë dhe zgjati dorën e mbërtheu këmbën e Idrizit:

— Uluu! — thirri aq fort, sa zëri i tij ushtoi fare i pnatyrshëm.

— E mori e mira, e mori! — shau Idrizi. — Edhe kjo na duhej!

Shtrengoi thembrat e çizimeve në dëborë dhe ra mbrapsht.

— Hajde, mos u çorodit, — i pëshpëriti ai Veros një minutë më vonë, duke kujtuar qortimin e Shaban Bushit atë mëngjes kur ai vështronte barakën e shembur. — I pashë të gjitha, — shtoi. — Tani e dimë nga duhet të ecim, dhe sikur ç'të bëhet. Rimë një çast sa të pushojë...

Veroja hoqi nga shpina çantën dhe e vuri nën vete. Ndjeu që paguri u zhyt në dëborë. Shau diçka nëpër dhëmbë, e hodhi përsëri çantën në shpinë dhe, i ulur në gju-një, siç ishte, u kap pas peliçes së Idrizit. Tani qenë afruar aq pranë, sa i vështronin njëri-tjetrit edhe qerpikët. Për-rreth tyre ulërinte era, ndërsa dëborë i godiste nga të gjitha anët.

— Unë them të nisemi, — tha Veroja. — Kushedi sa zgjat. Do të na mbulojë... Shpejtojmë barkas, sa të gjejmë ndonjë shkëmb.

Idrizi u ngrit në këmbë, fitoi ekuilibër dhe u nis me trupin të përkulur pakëz përpara. Dëborë i fshikullonte fytyrën e vogël. Nofullat, qepallat, mjekra, maja e hundës iu thanë, ngrinë dhe u bënë pjesët më të bezdisshme të trupit. Tej nxiu diçka. Ishte një dru ahu i vetmuar që stuhia po i zhvishte dëborën e vjetër e po stivoste mbi të dëborën e re. Poshtë tij qenë mbështetur pas njëri-tjetrit dy shkëmbinj të mëdhenj, gati si të përqaftuar kokë më kokë, duke krijuar nën vete një farë guve të cekët. Në atë stuhi kjo lloj vrime duhej të qe shpëtimtare. Po kur iu afruan, panë se ajo nuk nxinte dot as një njeri të vetëm. Megjithatë, ata mbështetën shpinat pas shkëmbinjve dhe u qetësuan disi. Aty era sikur dëgjohej më pak, ndërsa degët e ahut, për çudi, pikonin.

— Dëgio, — tha Idrizi. — Më kujtohet një histori e xha Shabanit për Luftën.. Qe në Brigadën VII dhe luftonin diku nëpër Jugosllavi... Dimër e dëborë si tani. Kjo jona nuk është hiçgjë. Mendo të kesh edhe predha mbi shpinë dhe era të jetë stuhi plumbash. Deh, more, deh! Ato ishin vite sakrificash. Tani të nis xha Shabani, si komandantët e Luftës, dhe të thotë t'i sjellësh një copë letër nga pyjorja...

— Edhe kjo është një lloj lufte, — tha Veroja duke hukur duart e mardhura.

— Domosdo, — ia ktheu Idrizi. — Po, për nder, kur njeriu ndihet i sigurt se është në tokë të fortë, e ç'janë këto rrethime, a derëbardhë?! Ca njerëz si unë e si ti, rritur në male gjithë jetën, sjellin jo një copë letër, por një pyll të tërë. Kam vetëm një hall: mos atje në qytet na del ndonjë burokrat e na sjell vërdallë.

— Diç do të bëjë edhe inxhinieri.

— Afër mendsh, po puna është se për tri-katër ditë galerisë nuk i zihet më besë. Ti me Skëndon i hoqët mbrëmë traversat e shinave?

— Ç'të bënim, a derëbardhë! Skëndos i shkoi ndër mend. Shinat e mbajnë vagonin për ca kohë edhe kështu, pa traversa. Po nuk na ikej nga fronti pa bërë plasje...

— Ashtu, vërtet! Hall na gjeti. Po edhe të ikësh nga galeria e ta lësh punën për në pranverë, për nder, nuk bëhet! Gjersa duhet hapur, t'i japim fund një orë e më parë. Le në na dhënshin ata të pyjores ndonja dhjetë metra kub shtylla, — ai hukati duart, — s'do të kemi më qeder. Dinamiti e buka vijnë edhe me krahë. Kaq na duhet.

— Mbase nuk mbarojmë punë sonte, — tha Veroja. — Unë fle në ekspeditë, kurse ti... hidhu e shih fëmijët. Dy orë të tjera janë.

— Llaf është ai! Sigurojmë më parë shtyllat, Vero vëllai, pastaj shohim e bëjmë. Fundja, kur të kthehem ia hedh një fjalë Shaban Bushit për kalamajtë. Pret ajo punë.

Dëbora vazhdonte të binte furishëm. Nëpër guvën midis dy gurëve të përçafuar ulërinte një grahamë ere, si t'i kishin zënë fytin murlanit. Aty dëbora e sheshit shkrifërohej në miliona grimca e çohëj një pëllëmbë mbi dhë. Vërtet ata të dy nuk i zinte më dëbora, por era vazhdonte t'u merrte frymën. Flegrat e hundës u qenë ngushtuar nga kristalet e akullit që, megjithë frymën e ngrohtë nuk donin të shkriheshin.

— Eja ngrihem, — tha Idrizi. — Po të rrimë këtu, s'dihet se ç'ndodh...

Ai i tha këto fjalë me aq ngadalë, megjithatë Veros iu rrëqeth shtati. «Vdes, për nder! Ngrin!» — tha ai me vete.

U çua vërtik nga vendi, mbështeti njëren dorë si strehë mbi sy për të dalluar ndonjë shteg dhe, megjithëqë nuk pa asgjë, u nis drejt një pike të padukshme.

— Më djalhtas! — i thirri Idrizi.

Vorbullat e dëborës së thërmuar të mpinin shtatin. Drithërimat vinin e shkonin mbi lëkurë si pickime të mër-zitshme. Gjurmet tona po i mbulonte dëborë e re dhe mbi shpatin e zhveshur mbeteshin vetëm ca gdhendje mjesh-tërore, vepër e stuhisë. Ecnim njëri pas tjetrit vetëm tre hapa larg. Veroja, në të vërtetë, edhe në këtë distancë kaq të shkurtër, dallonte vetëm një njollë pa formë, pak më të errët se ambineti, thuajse pa konture, që lëvizte nëpër dë-borë. Herë-herë kjo njollë i zhdukej fare nga sytë e herë të tjera i shfaqej aq afër, sa ai zgjaste duart përpara për të mos u penguar në të. Në atë shkretëtirë të bardhë nuk dallohej më asnjë pikëmbështetje. Njerëzit qenë bërë pjesë e stu-hisë, ndonëse mundoheshin të shkonin kundër saj. Njolla e përhimë u duk befaz fare pranë dhe Veroja zgjati duart ta kapte. Mirëpo gishtërinjtë lëvizën në boshllëk, u mpinë një çast, pastaj duart i ranë si të këputura. Një shakullimë e mprehtë, e akullt e goditi në shpinë dhe ai ra përmbys.

«Ç'u bë edhe ky?» — tha me vete.

Me këto mendime ai ndjeu dalngadalë një kapitje të ëmbël. Mënyra se si qe shtrirë në dëborë po i dukej fort e rehatshme. Në të djathtë po rritej me shpejtësi stiva e dë-borës, ndërsa furia e erës sikur po qetësohej. Nëpër rrjetën e dendur të qepallave nisën të shfaqeshin ca njolla të kaltra...

Idrizi shkau diku, rrëshqiti ndonja tre-katër metra po-shtë dhe koka iu zhyt në dëborë. Zgjati duart përpara dhe preku diçka të fortë. Dëborë aty qe fare e cekët dhe gurët e malit gati sa nuk zbuloheshin. U çua vërtik dhe u kthye prapa të dallonte siluetën e Veros. Boshllëku që ndjeu iu duk i tmerrshëm. Por ama, edhe distanca duhej të qe e shkurtër. E ndiente se, që nga çasti kur i shkau këmba, nuk duhej të kishin kaluar veçse disa sekonda. Kjo mund të përballohej. Nguli përsëri duart në dëborë dhe nisi të ngjit-tej.

«Mos vdeksh kurrë, o Shaban Bushi! — tha gati me zë

e duke buzëqeshur. — Ja tek e ndjeva edhe unë rrethimin tënd të dikurshëm. Ndryshe është xhanëm, nuk them! Bën mirë që na i thua ato histori. Humbi Veroja dhe gjeje! S'ka nevojë të bërtasësh, usta Shaba! Do ta gjej... Do ta gjej, more, edhe sikur ta di se vdes për vete! Jepi... Hopa! Kaloi edhe ky prag. Hë, më të lumtë, Idriz djali!... Gjurmë... gjurmë,, gjurmë... Po pusho një sekondë, moj e mallkuar se, për nder, ma more shpirtin! Papo duhen shtylla, Vero, ç'na vonon kështu edhe ti! Veroooo!! Sikur më ngrin edhe zëri, e mori e mira! Të ketë burri zë fëmije, ke parë ti? Ashtu... edhe këtë e kalova. Këtu duhet të jetë tani... Veroooo!?

Diku u pengua. Ajo gjë e zezë që u shfaq atje poshtë qe gati si diçka e shkëlqyer.

— E, more, erdha! — dëgjoji befas një zë të mbytur që po ngushtohet nga thellësia e dëborës.

Idrizi hoqi peliçen dhe e hodhi mbi shokun. Përfund saj pushoi era, dëbora dhe ngrohtësia u derdhën të druajtura mbi atë kokë të përgjumur.

— Ama burrë! — qeshi Idrizi. — Ngrive kot së koti!

— Kush të tha, o? Vetëm se më vinte gjumë...

— Çohu, se arritëm. Duhet të jemi në lagjet e sipërme të fshatit. Njoha pragun e udhës për në galerinë 5. Fundja, kthehemi një copë herë atje. Hajde, çohu!

Ai zhvati një grusht dëborë dhe ia hodhi në fytyrë. Pastaj i veshi edhe peliçen e tij dhe e la të ecte përpara. Mibi shpinën e fryrë të Veros vazhdonte të tundej ajo gjë e vogël e lidhur në fundin e çantës ushtarake. Kishin shpëtuar paq. Mendimi se pragu ku qe rrëzuar qe udha për në galerinë 5, i kishte mbirë aty për aty. Në të vërtetë kjo ishte një fjalë sa për t'i dhënë kurajë Veros. Duhet akoma edhe ndonjë orë që të mbërrishej ekspedita, por më e madhja kishte kaluar. Dendësia e flokëve të dëborës qe rralluar disi dhe mund të shikoje disa metra më tej. Figura e Veros, herë zmadhohej e herë zvogëlohej, sa herë trupi i tij fundosej e shkulej nga dëbora. Një çast ai qëndroi në vend, u kthye mbrapsht dhe pyeti:

— Mos e humbëm përsëri udhën për në galerinë 5?

— Pak më poshtë, — tha Idrizi. — Për dhjetë minuta e arrijmë.

— Mos janë këputur telat e telefonit nga dëborë?

— Për pyjoren? Rregullohet ajo punë, o derëbardhë! I japim zemër edhe inxhinierit. Në mos bëfshin punë telat, dërgojmë makinën.

— Unë dua të fle përsëri, — tha befas Veroja.

Idrizi qëndroi në vend. U mendua një sekondë, mbylli sytë me pëllëmbën e madhe e të mardhur, shtrembëroi buzët dhe e kapi prej supesh:

— Dëgjo: lejen nga pyjorja do ta marrësh ti!

— Unë!?

— Po. Dhe xha Shabani do të thotë: «E dija unë, Vero djali. Idrizi e kishte mendjen te kalamajtë..»

— Do të shkosh në shtëpi ti?!

— Jo, ore, ç'ne! Unë do të të pres. Dakord?

Veroja nuk e kuptoi. Megjithatë plögështia e gjumit sikur i fluturoi. Hodhi një hap diku, pastaj vrapoi. Era ulërinte përreth, ndërsa furia e dëborës po ligështoj. Në përshpatin e zhveshur dukej tani se si po çahet horizonti dhe stuhia e telikosur, e dërrmuar, e zbehtë po i largoj tokës. Në shkatërrimin e saj Idrizi po shihte fundin e rrethimit dhe ndoshta shira të rrëmbyera që do të tretnin dëborën.

BRENGAT E NENËS FALA

Atë ditë prilli një grua me të zeza, me një shkop në njërën dorë e me një bohçe në tjetrën, ecte kërrusur, në udhën që të shpinte nga Vorniku në Nivarë.

Kjo ishte e vetmja udhë e bardhë, ngritur me gurë gipsi mbi moçalishtet dimërore. Së largu po dallohej këmbanorja e përzhitur e Nivarës, sikur kishte mbledhur gjithë blozën e oxhaqeve të fshatit.

Udha ishte e shkretë. Tramundana i shtynte tymrat e Vornikut drejt jugut si lecka të palara, të grisura, të murme. Kjo re e ndiqte gruan nga pas si një tufë korbash që fluturojnë e ulin kokat poshtë për të parë hijen e tyre mbi xhadenë e bardhë. Dielli ishte në kulmin e tij dhe me rrezet e ngrohta të ditëve të pranverës në buzë të detit vakte ëmbël trupin e saj të dobët veshur me të zeza. Në ballin e saj brazdat e rrudhave të shumta pykëzoheshin në tëmtha, nga ku lëshoheshin tatëpjetë fageve ca qime të rralla ngjyrë angjendi. Kishte sy shumë të mëdhenj, të zinj, cepat e të cilëve kishin një hije të dukshme e të lëvizshme, si të ishin mbledhur aty gjithë mjerimet e kohës. Në ecjen e saj sundonte plogështia dhe një farë çorientimi. Dukej sheshit që këmbët mezi u bindeshin mendimeve. Një mpi-rje si një tautazh i shëmtuar i kishte mbetur në çdo lëvizje. Nuk kthehej nga pazari, jo. Dilte nga burgu. Katër vjetët e kishin bërë punën e tyre dhe këtë trup e kishin sflitur

e rjepur, sa mezi të mbushej mendja që mund të gjallërohej përsëri. Një grua që del nga burgu mbart me vete kushedi sa dyshime. Nuk kishte diell që ta ngrohte këtë trup të mjerë. Nata do të qe mijëra herë më e butë, sepse errësira është balsami i mjerimeve. Po ajo kishte një copë shtëpi, ashtu si shumica e qenieve njerëzore; kishte fëmijë, si shumica e nënave, kishte një jetë, si të gjitha jetët.

Një grua që del nga burgu nuk është si një burrë i tillë. Tre fëmijë të rritur, pa baba, një shtëpi të mbetur pa amvisë, një fshat që kishte parë vetëm burra të burgoseshin, por kurrë gra, në një kohë kur vendi sapo ishte pushtuar nga italianët, nuk janë pak për të ngadalësuar a shpejtuar ecjen e një gruaje të vetmuar. Por në mendimet e saj, mbi të gjitha, sundonte një tjetër ndjenjë, që nuk lidhej me asnjë nga këto. Nëpër qelitë e korridoret e burgut kjo ndjenjë ishte fashitur e shtypur nga e përditshmja. Tani, në udhën e fatit të ri, ajo ishte ngritur mbi të gjitha të tjerat, bënte ligjin e mendimeve dhe krijonte aty për aty një mugëtitirë ku, njerëzit, sendet e peisazhi humbisnin ekuilibrin e rrëzoheshin me ankthin e ëndrrave...

«Ishte ajo kohë kur pafajësia burgosej, ndërsa krimi i vërtetë përligjej. Kjo grua u detyrua të hynte shërbëtore në një derë të madhe për të mbajtur gjallë frymën e fëmijëve. Ishin tri gojë të uritura që prisnin nga duart e saj. I shoqi, një peshkatar i vjetër, kishte vdekur nga pulmonet këtu e tetë vjet të shkuar, duke lënë pas këtë grua me fëmijët si dhe një shtëpi që nuk vlente më shumë se ahuri i bagëtisë i zotit Mino. Ky zot na kishte plot dyzet argatë që mblihdnin ullinjë, punonin vreshtat e mbanin bagëtinë. Ishte vërtet njeri i pasur dhe, ndonëse banonte në fshat, në Vornik kishte katër dyqane të mëdha që zinin një rrugë të tërë në qytet. Por zoti Mino, kohët e fundit kishte pasur një fatkeqësi. E vetmja vajzë që priste t'i trashëgonte pasurinë ishte çmendur befas dhe, sikur të mos mjaftonte kjo, një ditë kishte tentuar të vriste veten me një kamë të vjetër. Që atëhere filluan të kërkonin një shërbëtore të zonjën për të çmendurën, sepse çmenduria

duhej përballuar me fuqi dhe durim të jashtëzakonshëm. Vajza ishte plot njëzet e pesë vjeç dhe pati synuar të mar-
tohej në Itali, kur ngjau gjëma. Ditë të tëra ajo shkall-
moi gjithçka gjendej në dhomë të saj dhe, kur më së fun-
di ia hoqën të gjitha, nisi t'u gjente anën dërrasave të dy-
shemesë. Ishte e kuptueshme që, në të tilla rrethana, as-
një grua e varfër të mos e pranonte detyrën e shërbyeses
në këtë shtëpi, bile edhe dy pastruese që menduan t'i cak-
tonin pranë të sëmurës, pëlqyen më mirë ta linin punën.

Ditë të tëra zoti Mino ngrinte në mes të pazarit rro-
gën e shërbyeses që do të pranonte të kujdesej për të bi-
jën. Nuk pinë ujë as kërcënimet ndaj borxhlinjve të shum-
të. Mbi fshat sikur ra gjëma. Borxhet me fajde kërkoheshin
brenda disa ditëve, në rast të kundërt, do t'u konfis-
koheshin ato pak rrënjë ullinj që kishin fshatarët apo ai
copë vresht i mbetur në hije. Shkurt, kërkoheshin jetë nje-
riu! Me sa flitej, gruaja e zotit Mino qëndronte shtrirë
në rroba, me kokë të copëtuar nga një pasqyrë që e bija
ia kishte hedhur nga dritarja. Thoshin se askush nuk gu-
xonte ta shihte. Këshillat për ta mbyllur në një qmendinë
i ishin dukur poshtëruese zotit Mino, edhe sepse, siç e pa-
më, ai nisi të shtonte pasurinë, falë fatkeqësisë të së bijës.

Dhe kur kishte humbur çdo shpresë, befas, një mën-
gjes herët në portën e madhe të kësaj shtëpie trokitën nga-
dalë. Njëri nga argatët e hapi dhe pa në prag të saj nënën
Falà, me duar të kryqëzuara nën gjoks e shaminë e zezë të
kokës të ulur nën sy.

— Desha të llafosesha me zotin Mino, — i tha gruaja
argatit, pa ngritur kokën ta shikonte. — Brenda është?

— Brenda! — iu përgjigj argati një djalë trupmadh,
këmbëzbathur.

— Do t'i flasësh pak?! — iu lut gruaja.

— Po ti hyr brenda, moj nënë! — i hapi derën djali. —
Ja, prite këtu në oborr.

Djali iku dhe nëna Falà mbeti vetëm. Ishte një oborr
i madh, i shtruar me plloça të bardha, ndërsa shtëpia fshi-
hej e fëra nën gjelbërimin e hardhive. Nëna Falà mbajti
vesh. Fshati thoshte se e qmendura bërtiste e sokëllinte sa

dëgjohej në rrugë, kurse atë mëngjes shtëpia ishte fare e qetë.

«Mos e kanë hequr së këndejmi!» — mendoi gruaja. Dhe në trurin e saj nisi të zhvillohej ai dyluftim që ndez sedra me nevojën. Po qe se të sëmuren do ta kishin larguar nga shtëpia, atëherë ajo nuk kishte sepse të priste më aty. Për të ardhur deri këtu i ishin dashur kushedi sa net pa gjumë, kur vazhdimisht zgjaste krahët e rreshkur të mbulonte fëmijët që flinin të uritur. I kishte dëgjuar të gjitha ankimet e fshatit ndaj kapitaleve, që i shtonte e çmendura të atit, i kishte dëgjuar edhe thirrjet e zotit Mino për rrogën e lartë që do t'i jepte shërbyeses. Nga këto dy kurthe, ajo zgjodhi më shpëtimtarin.

Në këto mendime e gjeti zoti Mino. Ishte tulatur në një cep të derës së madhe, e veshur me të zeza, si një hije që shfaqej mes bardhësisë së oborrit të tij. Në fytyrën e këtij pasaniku u dallua haptazi habia.

... — Hë, Falà, — pyeti zoti Mino duke qëndruar një metër larg gruas. — Ç'erë e mirë të solli?

— Po... ja... — gruaja lëvizi duart. Gishtërinjtë e saj të trashë u mbërthyen pas njëri-tjetrit. — Erdha për të shkretën Beta... Ti e di që unë jam fukareshë dhe kam tri gojë për të ushqyer.

— U mendove mirë? — thirri befas zoti Mino, sikur ta kishte kapur ajo punë. — Se unë jam lutur e fshati... Po ti mos më kishe gjë borxh?

— Jo... zot, asnjë qindarkë. Po mora vesh se zotrote jep pesë lekë në ditë, po qe se...

— Katër kam thënë, moj e uruar! — e ktheu aty për aty pasaniku. — Këtë e di gjithë fshati. Një herë thashë tre, po pastaj m'u dhimbs njeriu i perëndisë dhe ja, e ngri-ta në katër.

— Mua më thanë...

— O, edhe ti! Hem qeros, hem fodull! Katër lekë sot nuk janë pak! Fundja ushqimin do ta hash këtu dhe...

— Është sëmundje dhe më dhimbset e mjera! — ngriti kokën gruaja. — Pa të ishte ndryshe, nuk do t'i pranoja gënjeshttrat e tua, zot!

— Mirë, mirë, moj e uruar... mirë! — zoti Minongri-

ti dorën dhe e përplasi pas kofshëve cingël. — Unë e dija me kohë se ti je grua e fortë dhe kalamakët i ke mbajtur gjallë me ato duar.

Kështu e filloi jetën e shërbëtores nëna Falà.

Takimi i parë me të çmendurën ishte i frikshëm. Vajza kishte zbërthyer gjoksin dhe, e shtrirë në dysheme, duke ndier hapa që afroreshin drejt derës së saj, priste me një dërrasë në dorë, të shkukur nga dyshemeja, t'i binte në kokë atij që do të hynte. Për fatin e saj të mirë, nëna Falà, e hapi derën aq ngadalë, sa pati mundësi ta mbyllte menjëherë, sapo dërrasa u përplas me furi drejt saj. Tërbimi i zonjushes Beta u dhjetëfishua dhe përplasjet, ulërimat e dënesat vazhduan gati një orë. Këtë çast priti edhe gruaja, për të hyrë brenda. E gjeti të strukur në një-rën qoshe të dhomës së zhveshur nga të gjitha orënditë dhe vrapoi drejt saj si ta përqafonte. Në fakt ky ishte një instinkt vetëmbrojtjeje, që e lejonte Falanë ta shndërronte aty për aty përkëdheljen në shtrëngim. Ajo ishte një grua shumë e fuqishme. Fshati thoshte se ishte në gjendje të mposhte çdo burrë që do t'i dilte përpara, sado që kjo nuk kishte ndodhur kurrë. Pas shirokës së fortë, vjeshtë-rave, kur ullinjtë thyheshin me tërsëllim, ajo mbartte mbi supe trungje të trasha e i sillte në derë të shtëpisë së saj. Edhe përçafimi me zonjushën Beta mbeti i akullt, tamam sikur të mbërtheje në krah një trung ulliri. E çmendura nuk lëvizi nga vendi. Vetëm një herë nxori gjuhën dhe buzëqeshi. Nëna Falà nuk priste më shumë. Ajo qëndroi një copë herë ulur mbi dysheme dhe i mori vajzës kokën në prehër. Beta u bind.

Për jetën e saj në këtë shtëpi, bota do të thoshte më pas se vetëm halli i një vejushe me tre jetimë mund të të çonte në ato dyer. Katër lekët e zotit Mino mezi dilnin sa për të mbajtur frymën gjallë. Ndër fëmijët, i dyti, Foni ishte më i shkathëti. Ai vinte gati çdo darkë të shikonte të ëmën, bile disa herë kishte kërkuar të shihte edhe budallaqen Beta. Atë kohë ai nuk ishte më shumë se katërmbëdhjetë vjeç dhe, sipas këshillave të së ëmës, futej në shtëpinë e zotit Mino nga porta e pasme, nga hynin argatët. Dhjetë nga të dyzet argatët ishin jabanxhinj dhe pa-

saniku u kishte siguruar një jatak sa për të fjetur, në ahurin e kafshëve. Vendi ku mblihdeshin argatët ishte ndarë nga stalla me një çatma dërrasash të rralla dhe turfullimet e kuajve ndiheshin në anën tjetër, sidomos natën, si t'i kishte në kokë të rrogosit ku flije. Kjo dhomë kishte dy dyer. E para të nxirrte jashtë shtëpisë, ndërsa tjetra lidhej me oborrin e brendshëm. Dhoma e së çmendurës binte mbi këtë derë të dytë. Falaja dilte në dritare dhe, së andejmi ngjiste e zbriste me një copë litar një trastë të vogël që ia mbushte Fonit me krodhe buke të mbetura në tryezën e zotit Mino. Kjo ishte një punë tepër e rrezikshme. Dihej kopracia e pasanikut dhe një krodhe buke mund ta linte Falanë pa punë. Foni e dinte nga e ëma se kur flinte zakonisht budallaqja Beta dhe vinte pikërisht atëherë ta merrte trastën me krodhe. Për këtë qëllim ata përdornin dy trasta. E para, bosh, ishte në duart e djalit, kurse të dytën e lëshonte Falaja nga dritarja.

Në shtëpinë e zotit Mino, i vetmi mik që i bëheshin ndere të mëdha ishte një italian trupgjatë, pakëz i kërrusur, me kasketë lëkure e çizme të lustrosura. Fshati thoshte se këtij lloj dhëndri ia kishte vënë syrin dikur zotëria, ndërsa e bija pati bërë dashuri haptazi me të. Sëmurdja e Betës, megjithatë, nuk i ndaloj vizitat e këtij italiani sepse, sikurse shprehej zoti Mino, lidhjet me të kishin karakter vetëm tregtar. E vërteta është se dyqanet e tregtarit në Vornik mbusheshin me mallra Italie, ndërsa ullinjtë dhe vajin e tij i merrte për hesap të vet i huaji.

Qëkurse pranë së sëmurës u vu një kujdestare, italiani De Monti, sikurse e quanin, pranonte të hynte edhe në dhomën e Betës. Falaja e shikonte që vajza zbutej sa hynte ky i huaj, si një fëmijë grindavec, që qetësohet sapa i japin në dorë një lodër të bukur. Mirëpo tensioni i gruas, ato çaste të vizitës së italianit binte. Nga thirrjet, kacafytjet dhe marrëzitë e përditshme të zonjushes, gruas kishte filuar t'i dhimbte koka. Megjithatë kjo grua kishte një shpirt të pastër. I dinte marrëdhëniet e dikurshme të Betës me italianin, por tani që vajza ishte sëmurë, nuk e kuptonte përse ky De, siç e quante me vete, pa pikë turpi vazhdonte të hynte në dhomën e saj. «Nga e çmendura, —

— u thoshte gruaja ndonjëherë argatëve, — nuk mund të presësh kushedi se çfarë, por kur të shëndoshët marrosen pa qenë sëmurë, si i bëhet hallit?» Një herë i kishte mbyllur derën këtij italiani dhe kjo kishte shërbyer si grindja e parë me zotin Mino.

De Monti i bënte vizitat në këtë shtëpi zakonisht mbrëmjeve. Kaloshina e sillte atë nga Vorniku, sapo perëndonte dielli dhe e merrte përsëri të nesërmen në mëngjes. Kur vinte ai, argatët hapnin portën e madhe dhe kaloshina futej në oborr. Kaloshina ishte mbrehur në një kalë të kuq ngjyrë gjaku, të cilit i shkëlqente qimja, ndërsa rreth njërit sy kishte një njollë të bardhë. Kali godiste me këmbët e para ploçat e oborrit dhe ziente nga padurimi kur ndiente erën e tagjisë që e priste në grazhd. Argatët thoshin në mes tyre se kali i De Montit lidhej gjithë ditën në qytet pranë ndonjë shtylle telefoni e priste i uritur të kthehej i zoti nga punët e tij.

Lidhjet me këtë familje i huaji i kishte të hershme. Që në 16-tën babai i tij kishte gjetur te zoti Mino, aso kohe djalë i ri, një ndër të paktët shqiptarë besnikë ndaj Italisë dhe kjo kishte shërbyer për lidhjet e mëvonshme tregtare.

Atë mbrëmje De Monti erdhi në shtëpi ndaj të ngrysur. Zoti Mino ishte mbyllur në dhomën e tij dhe nuk e dëgjoi mysafirin kur futi kaloshinën në oborr. Falàja po ushqente Betën, por mendjen e kishte te Foni. Ishte ora kur djali, zakonisht, vinte nën dritare të merrte trastën me bukë. Argatët po këndonin një këngë me zë të ulët në dhomën e tyre. Kënga vinte e shtruar në fillim. Falasë i rrëqethej shpirti nga këto këngë dhe, duke ushqyer Betën, i mbetej herë pas here luga e mbushur në dorë, ndërsa e çmendura priste me gojën hapur. Njëri nga jabanxhinjtë ishte nga Janina dhe i kishte në majë të gjuhës këngët e kurbetit. Ato flisnin përgjithësisht për nëna që presin djemtë e tyre t'u kthehen, për gra që presin burrat, për fëmijë jetimë që vështrojnë detet tek përmbysin dallgët, me shpresën e kthimit të mërgimtarëve. Kënga dilte mbi tjegulla e ngjitej deri në dhomën e së çmendurës me të atillë nostalgji, sa nënës Falà i mbusheshin sytë me lot. Si-

domos ky janinioti i dhimbsej shumë, sepse mbahej më keq nga të tjerët.

Kaloshina e De Montit kapërceu derën e madhe të oborrit dhe kënga u ndërpre, sikur të mos kishte ekzistuar kurrë. Falaja la pjatën në dritare dhe nxitoi të hapte një cep të perdes. Italiani mbante në dorë një kamxhik dhe në këmbë, siç ishte, në mes të kaloshinës, u lëkund dy-tri herë nga suspencioni i saj, i hodhi frerët argatit që i doli përpara dhe kërceu në tokë. Trupi i tij i kërrusur përshkoi gjithë gjatësinë e oborrit dhe, për çudi, vajti e qëndroi pranë derës së argatëve. Ishte i ngrysur dhe rrahja e çizmeve me kamxhik fliste qartë për nervozizmin e tij. «Siç duket i mbeti hatri që nuk doli ta priste vetë zoti Mino!» — mendoj gruaja në dritare. Ishte ajo orë e ditës kur jashtë akoma sendet nuk i kishin humbur konturet, ndërsa në dhomë duhej ndezur llamba. U dëgjua bërbelitja e Betës dhe gruaja la menjëherë dritaren e u kthye nga e çmendura.

— De Monti? — pyeti Beta duke u zgërdhirë.

Falaja nuk i dha përgjigje menjëherë. Ndryshe ajo do ta linte ushqimin dhe si fëmijë do të hidhej në dritare.

— Budallaqe! — i tha përsëri Beta Falasë. — Kaloshina e De Montit ka tri rrota, kurse të katërtën e mban ai në kokë. Pse, nuk e di unë?

— Po, — tha gruaja. — Ashtu është. Po na, mbaroje këtë të shkretë pjatë se të erdhi ora të flesh.

— Unë do të bëj dashuri me De Montin! — guisi e çmendura.

— Kur të vijë! — i premtoi shërbëtorja. Budallallëqe të tilla ajo dëgjonte orë e çast dhe nuk kishte sepse të habitej. Vetëm se i vinte mirë kur dëgjonte argatët të thoshin se zonjusha Beta ishte urtësuar sa qëkurse erdhi në shtëpi nëna Falà. De Monti, nga ana e tij, sillte ca hapje të mëdha jeshile, të cilat në shtëpi i quanin shpëtimtare, sepse e çmendura binte në gjumë të thellë kur i pinte. Kurse nëna Falà mendonte se i vetmi shpëtim për të mjerrën ishte varri.

Aty ca kohë më parë, Beta kishte qëndruar njëzet e katër orë pa ngrënë dhe shërbëtorja kishte vajtur t'i an-

kohej zotit Mino. Në dhomën e tij, ajo e kishte gjetur së bashku me De Montin. Ata zakonisht flisnin italisht dhe nuk patën druajtje ta vazhdonin bisedën edhe në prani të saj. Kur nëna Falà ua kishte treguar hallin, De Monti kishte thirrur diçka i zemëruar në gjuhën e tij, kurse zoti Mino, që e kishte pasuar aty për aty, i kishte thënë gruas se për atë punë paguhej dhe se nuk kishte sepse të kërkonte ndihmë nga të tjerët për paratë që shtinte në xhepin e vet. Nëna Falà pati dalë me kokë të ulur. Që nga ajo ditë ajo nuk donte ta shihte më në sy të huajin.

Tani, duke ushqyer Betën e duke dëgjuar dërdëllitjet e saj, ajo e kishte mendjen tek ai kamxhik që vazhdonte të godiste çizmet e De Montit. La pjatën dhe nxitoi edhe një herë në dritare. Ishte errur. Kuadrati i dritës së dritares binte në sheshin para derës së argatëve. De Monti nuk ishte aty. Nga ahuri nuk vinte më asnjë zë. Nata ishte e qetë. Fshati kishte mbledhur mall, bagëti e njerëz nën çatitë e tij të errëta dhe po çlodhej. Rrugët ishin të shkretëta. Beta po merrej me një copë leckë të mëndafshtë dhe ishte harruar aq shumë pas saj, sa Falàja pati kohë të qëndronte ca më gjatë në dritare. Kontrata me zotin Mino, që ditën e parë, ishte bërë e atillë, që ajo të mos flinte as natën në shtëpinë e saj. Sa për fëmijët, ata i mblidhte njëra nga motrat e saj dhe Falàsë, sa ngrysej, i punonte mendja në shtëpi. Sa më shumë që kalonte koha, aq më tepër e kuptonte se në shtëpinë ku shërbente. të zotët e vërtetë po mënjanoheshin e zoti De po vendoste për gjithçka. Këtë lloj miku, ajo nuk e kuptonte.

Befas i zunë sytë Fonin. Djali nuk kishte bërë as dy hapa jashtë derës së argatëve. Kur u bë gati të thërriste, Falàja ngjeshi gishtin pas buzëve, duke i dhënë kësisoj shenjë të birit të pushonte. Duke përfituar nga përqëndrimi i së sëmurës mbi leckën e mëndafshtë, mori me shpejtësi trastën me krodhe buke dhe nxitoi ta zgjaste nga dritarja. Pikërisht në atë kohë ndodhi e papritura. Betës iu tek t'i vërsulej nënës Falà dhe e ngjeshi me egërsi pas dritares. E çmendura kërkonte De Montin. Ndërkohë kishte rrëmbver pjatën e zbrazët dhe përpiqej të godiste me të shërbëtoren. Ajo as që e vuri re trastën që po zbriste nga-

dalë dhe as Fonin që priste gojëhapur, me duar të zgjatura drejt saj. Falaja përpiquej të duronte tërbimin e së çmendurës dhe njëkohësisht t'i dërgonte të birit trastën më krodhe. Por thirrjet «De Montin! Dua De Montin!» shkaktuan alarm në shtëpi dhe italiani që, siç duket, ishte akoma poshtë, doli në oborr. Atje pa të voglin që diçka priste të rrëmbente dhe me një goditje të kamxhikut e deytroi të binte plasur pas pllakave të oborrit. Falaja e pa këtë skenë nga lart. Iu drodhën gjunjët. I mbërtheu dorën së çmendurës dhe i hoqi pjatën. E shtyu me egërsi. Pastaj u kthye përsëri në dritare. Mbërtheu duart pas hekurave dhe rënkoi si bishë. Trasta i ra nga dora. Copat e bukës u shpërndanë mbi pllloçat e oborrit. Por italiani vazhdonte ta godiste fëmijën me tërbim, ndërsa argatët kafshonin grushtet në prag të derës.

— Mos... mos... mos, zotni! — thërriste gruaja e shkretë, duke parë të birin të mbledhur grusht në mes të sheshit. — Ndihmomëni, o njerëz! — përpëlitej gruaja, ndërsa pas shpine ndiente kafshimet e së çmendurës, që ishte ngritur përsëri në këmbë.

Por italiani nuk donte t'ia dinte. Kamxhiku vazhdonte të binte me tërbim mbi fëmijën. Nëna Falà nuk duroi dot më. U përpoq ta kalonte mes për mes hekurave të dritares pjatën ku pati ngrënë zonjusha Beta, por ajo ishte e gjerë dhe nuk dilte dot. Aty për aty, nëna e theu më dysh dhe, me gjithë fuqinë e krahut i lëshoi copat njëërën pas tjetrës mbi kokën e De Montit. Italiani, i trullosur u gju-njësua një çast, u ngrit përsëri dhe hyri brenda. Atë çast pritën edhe argatët. Hoqën fëmijën së andejmi. Nëna Falà për të fundit herë iu kthye së çmendurës. Duart e saj të fuqishme e mbërthyen prej beli dhe e plandosën në dysheme. Pikërisht në atë kohë hyri në dhomë zoti Mino.

Gjyqi i kësaj gruaje u zhvillua pas dy muajsh paraburgimi. Me gjithë dëshmitë e argatëve, shumica e të cilëve pas kësaj u pushuan nga puna, ajo u dënua me gjashtë vjet. De Monti i plagosur ishte nisur për në Itali dhe nuk pranoi të gjykohej në praminë e një shërbëtoreje. Edhe arsyeya e paraburgimit të gjatë u justifikua me mungesën e pranisë së viktimës... Dhe ja tani, pas katër vjetësh, kjo

grua po dilte nga burgu, sepse mbreti kishte tradhtuar kombin, ndërsa pushtuesit e rinj nuk i kishin marrë akoma plotësisht në duar frenat e diktaturës.

Nëna Falà vazhdonte të ecte nëpër udhën e shkretëtë të Navarës. Sa më shumë që i afrohej fshatit, aq më tepër ndiente t'i pritshin gjunjët. Fëmijët i kishin ardhur shpesh ta shihnin në burgun e Banit dhe ajo vinte re se si me kalimin e viteve u burrëroheshin atyre fytyrat.

Foni dhe më i madhi kishin zënë një lundër me qira dhe peshkonin në kënetën që administrohej nga zoti Riko. I vogli, dhjetë vjeç akoma, shkulte zhuka në buzë të detit, për të siguruar edhe ai bukën e tij. Hiq e mos e këput ishte jeta e tyre. Megjithatë ajo e ndiente se në këta katër vjet, djemtë e saj nuk ishin rritur vetëm si jetimë, por edhe ishin ashpërsuar si njerëz...

Afrimi i fshatit, për çudi, nuk i zgjoi më atë mall përvëlues që i zhuriste shpirtin në vitet e burgut. Kjo grua e kishte kapërcyer me kohë cakun e sentimentalizmit, që në raste të tilla t'i sjell lotët në fytyrë dhe zvarritej tani drejt folesë së saj si një bishë e plagosur. Ditët e fundit në burg kishte mësuar se në bregdet fashistët ishin pritur me pushkë. Kjo i jepte atë ngushëllim të vogël që e bën njeriun të mos ndihet më i vetmuar. Një pjatë e thyer në kokën e një italiani është ku e ku më pak se një plumb në ball të tij. Megjithatë burgjet ishin hapur për t'u mbushur përsëri... Forca shkatërruese e trungut të kalbëzuar ishte dhjetëfishuar. Tani po i prekej palca. «Këta janë njerëz!» — mendoi me vete nëna Falà.

Në fshat hyri me diell. Deri në afërsi të shtëpive të para nuk hasi rrugës asnjë njeri. Megjithatë la udhën dhe mori fushën e përbaltur. Nuk donte të kalonte më para asaj shtëpie që tani i dukej tamam si burg. Djemtë, gjatë vizitave që patën bërë tek ajo, e kishin lajmëruar se e çmendura kishte vdekur në një spital të Italisë, ndërsa De Monti nuk ishte dukur më në fshat. Këto lajme nuk e kishin ngushëlluar aspak. Edhe sikur të vdiste vetë zoti Mino, asaj nuk do t'i bënte përshtypje. Gjersa i shikonte djemtë e saj të plevitoseshin ujërave të kënetës, si dikur babai i tyre, jeta nuk kishte ndryshuar aspak, në mos ishte

rënduar më tepër. Nëna Falà zhyti këmbët në baltën e ftohtë të fushës. Ishte shmangur përsëri nga vështrimi i njerëzve. Tani e shikonte më nga afër grumbullin e shtëpive përdhese, me faqe të sfillitura nga erërat e të pasqyruara në ujën e kanaleve që i rrethonin.

Të parin njeri që takoi që kandillonafiti. Shërbëtori i kishës, këmbëzbathur e me një rrobë të shqyer krahëve, kockë e lëkurë, qëndroi kokulur ndanë një hendeku dhe hoqi kapelën nga koka sikur para tij të kalonte ndonjë kufomë. Falàja e njohu. Mbajti këmbët. Burri ishte memec. Ajo u mundua t'i buzëqeshte, kurse nga fytyra e tij nuk luajti asnjë muskul. Mollëzat e rrumbullakëta, mbi faqet gropë, goja e madhe pa dhëmbë e sytë e thelluar, të jepnin përshtypjen e një kafke.

— E? — ia bëri Falaja. — Si shkon?

Memeci përmbysi njërin krah, duke treguar kësisoj se dikush ishte rrëzuar a kishte vdekur, ndërsa Falaja mendoi se ai e kishte fjalën për të çmendurën. Ngriti shkopin që mbante në dorë dhe i tregoi atë anë nga ishte shtëpia e zotit Mino. Kandillonafiti uli kokën dhe mbledhi duart pas vetes. Nuk dha më asnjë shenjë jete. Nëna Falà vazhdoi udhën.

E, ndërsa mendonte se askush nuk po i priste rrugën e ajo po i afrohej shtëpisë sikur kthehej nga Vorniku pas një dite pazari, befas i panë sytë një grua. Ajo ecte me shpejtësi drejt saj, aq sa mund ta lejonte balta e trashë, ndërsa nga pas e ndiqte një djalë i vogël që binte, ngrihej, binte e ngrihej përsëri, duke qarë me të madhe. Dukej sheshit se dikush e kishte marrë vesh ardhjen e saj dhe tani po i dilnin përpara. Veç në ato sekonda nuk mundej dot të kuptonte tërbimin me të cilin ajo grua shkulte e ngulte këmbët në baltë, ndërsa për të voglin as që çante kokën fare. Mbetur në vend siç ishte, Falaja ndjeu t'i mbli dhej një lëmsh në grykë, kur:

— Faalà! — dëgjoi së largu zërin e së motrës. E ftohta e baltës i mpiu gjithë muskujt e trupit. Nuk mundi të bënte më asnjë hap më tej. Mbrapa gruas njohu djalin e saj të vogël që bridhte pas tezes për t'i dalë nënës përpara.

Dy minuta më vonë, motrat ranë në krahët e njëra-

-tjetrës. Falaja u çlirua një çast prej saj dhe vrapoi ta ngrinte të birin që ishte shembur edhe një herë në baltë.. Ajo e ngriti më këmbë dhe e puthi në kokë. Flokët e përballtur kishin një aromë të athët kripe. E motra vazhdonte të qante me kujë, ndërsa Falaja mundohej të mblidhte veten. Po lotët i derdheshin vetiu. Më shumë i ngjethte inishin ky fëmijë i rreckosur, me fytyrë të palarë, i dobët si të ishte dy herë më i vogël, ndërsa në sytë e tij të mëdhenj lexonte gëzim e mjerim së bashku. Kuja e së motrës zgjoi kureshtjen e fshatit dhe, pas pak, turma grash e fëmijësh u mblodhën anës hendeqeve për të parë këtë skenë. Nëna Falà nuk po merrte vesh se ç'po bëhej. Dy-tri herë i foli së motrës të pushonte por dënesat e saj sa vinin e shtoheshin. Gratë, buzë hendeqeve, filluan të lotonin edhe ato. Asaj sikur po i ngrinte edhe zemra. Ç'kishte ndodhur vallë? Këtë pyetje ia bëri vetes tri-katër herë. Më së fundi guxoi të mbante këmbët dhe t'i drejtohej së motrës:

— O fol, o hesht! — toni i saj kësaj radhe ishte i tmerrshëm. E ndjeu se nuk po mundej të duronte më.

— Na kanë vrarë Fonin talianët! Ooooj, oooj, oooj! — shpërtheu papritmas gruaja.

Nëna Falà shtangu sikur ta kishin qëlluar në kokë. U përku! përgjysmë dhe zhyti gishtërinjtë në baltë. Bohça i ra nga krahu. E motra nxitoi ta ngrinte, por ajo nuk u tund nga vendi. Mbushi duart me llucë dhe drejtoi shtatin. Balta iu var krahëve, e zezë dhe e ujshme. Nuk qau më.

Shtëpinë e gjeti të boshatisur. Djali i madh nuk ishte kthyer akoma nga kënetat. Graria, që mbushën dhomën me shpejtësi, e rrethuan si një re e zezë, ndërsa ajo i kishte mbërthyer sytë derës së hapur.

Lundrat atë ditë u kthyen vonë nga kënetat. Peshkari i ri hyri në fshat ndaj të ngrysur. Udhë e tij kalonte përmes dy vendesh, të cilat i kalonte me grahmë në zemër. E para ishin varrezat e fshatit, ku para disa ditësh kishin mbuluar Fonin gjashtëmbëdhjetëvjeçar dhe e dyta, shtëpia e zotit Mino. Ndërsa pranë varrezave, kur ishte vetëm, qëndronte si i harruar për disa minuta me radhë, para shtë-

pisë së pasanikut nxitonte sikur t'i shtinte krupën. Sidomos pas vrasjes së të vëllait në bregdet nga italianët, kjo shtëpi i shkaktonte një marramendje të çuditshme. Të gjitha fatkeqësitë e familjes lidheshin me të. Atë darkë, si i kapërceu varrezat së bashku me një grup shokësh dhe, të mbuluar me rrjetat e njoma që u pikonin nëpër këmbë, nuk pati kohë të mendonte për të vëllanë. Flitej se sipër-marrësi do të ndërrohej, sepse kënetat do t'i kalonte një shoqërie italiane, ndonëse edhe më parë «Peskalba» investonte dyzet për qind të aksioneve. Mirëpo kur kaluan pranë shtëpisë së zotit Mino, ndjeu ca zëra të huaj. Fashistët po këndonin. Dritaret e shtëpisë ishin të gjitha të ndriçuarat. Mos kishte ardhur përsëri me ta edhe ai... De Monti?... Peshkatarët mbajtën këmbët. Djali të nënë Falasë iu mpi shtati. Ja ku kishte qenë e gjithë mbështetja e tyre, tha me vete. Ata që i burgosën të ëmën, ata që i kishin vranë vëllanë! Ndërsa të tjerët nxituan të largoheshin, ai, ndryshe nga herët e tjera, mbeti aty pa lëvizur. Dikush e tërhoqi nga mënga dhe djali mezi u shkul nga vendi...

Në shtëpi gjeti kujë. Tezja i doli përpara, i hoqi rrjetat e lagura nga supet dhe i pëshpëriti përmes ngashërimeve:

— Ka ardhur jot ëmë, të keqen!

Ai hodhi sytë me shpejtësi te dera e hapur dhe e pa atë grua në mes të vajit të shamizezave të fshatit. Brenda pati një çast heshtjeje. Djali qëndroi te pragu i derës dhe, duke iu drejtuar së ëmës, tha:

— Po mos qaj, moj nënë, për Fonin! Ata këndojnë te Mino qeni, megjithëse na vranë. Po ne? — klithi sa iu frynë në damarët e qafës. — Ne.. ne duhet të bëjmë të qajnë nënat e tyre!

Nëna Falà, si një degë e nxirë ulliri, u zgjat përmbi gratë dhe hapi duart të përqafohte të birin.

DY DITË NË LËVONJË

Herën e fundit, kur ishte hallë Lenoja të ne në qytet, e qortoi rëndë time shoqe se, sa më shumë kalonin vitet, aq më tepër ajo largohej nga njerëzit e saj në fshat. E vërteta është se Lëvonja ishte fshati i vjehrrit tim, sepse ime shoqe kishte lindur në qytet dhe atje u kishin mbetur fare pak njerëz. Strumbullari mbetej hallë Lenoja me të gjithë degëzimet e familjes së saj. Në fshat ishin disa kushërinj të sime shoqeje, ca të ndarë më vete e ca me prindërit e tyre por, që atë mbrëmje kur erdhi halla në qytet, ne vërtet e ndiem se koha po bënte punën e saj dhe njerëzit kishin nisur të takoheshin me njëri-tjetrim vetëm një herë në kaq kohë.

Kryesisht na mblidhnin dasmat a ndonjë vdekje që ndodhte një herë në njëzet vjet. Por edhe në të tilla raste, dikush do të ndodhej me shërbim, dikujt ato ditë do t'i kishte lindur gruaja, pabo ndonjëri nuk begeniste të merrte rrugë aq të largët, e ku ta di unë. Për vete isha, siç i thonë fjalës, denbabaden fshatar dhe në qytet i kisha apo nuk i kisha ndonja dhjetë vjet. Edhe puna që bëja më lidhte më shumë me fshatin dhe, ngaqë timin e kisha shumë larg, e kuptova hallë Lenon më shumë se ime shoqe.

Kështu ndodhi që të shtunën e parë që u gjendëm të lirë, unë e ime shoqe lamë fëmijët te vjehrra dhe vendosëm të niseshim.

Rrugën e bëmë copa-copa. Ishim në një moshë të ati-

llë kur akoma na ngucte romantizmi i lëndinave dhe, pa u trembur aspak, sa na linte diku makina, niseshim më këmbë. Ishte fundi i qershorit dhe ditët qenë shumë të gjata. Bari kishte nisur të kositej dhe vetëm nën hijen e rëndë të trapeve mund të gjeje ende ndonjë lirishtë të gjelbëruar. U ulëm diku hëngrëm ato që kishim marrë me vete dhe, kur po bëheshim gati të ngriheshim, buzë xhadesë së ngushtë, më tepër shtrat përroi sesa rrugë e vërtetë, u dëgjua boria e një makine. Vrapova t'i dilja përpara dhe shoferi sa më pa qëndroi. Më buzëqeshi nga kabina dhe më tundi kokën.

— Për ku kështu? — pyeti.

— Për në Lëvonjë, — thashë me nxitim. — Jam vetë i dytë.

— Eja, — më ftoi ai duke hapur derën tjetër.

Në karroceri ishin ulur, mbi ca thasë nitrati, tre djem të zhveshur deri në brez.

Ndërkohë ime shoqe, me sandalet akoma të zbërthyer, kishte arritur dhe neve nuk na mbeti gjë tjetër veçse të hipnim.

— Fat! — tha gruaja sa zuri vend. — Ku shkoni? — pyeti pastaj shoferin.

— Atje ku doni ju, — buzëqeshi ai. — Te kush shkoni në Lëvonjë?

— Kam hallën atje, — iu përgjigj gruaja. — Te Pilo Duka, e njeh?

Shoferi buzëqeshi. Rrotulloi timonin, heshti për një çast dhe shtoi:

— E kujt je ti?

Nxitova të thosha emrin e tim vjehrri.

Shoferi frenoi disi, i futi makinës një marsh tjetër dhe më zgjati dorën.

— Jemi baxhanakë, more shok, e as që njihemi. Gratë i kemi kushërira të para. Jam burri i Kalicës, — i tha pastaj sime shoqeje.

— U përqaftuam. Gruaja gati lotoi.

— U ndamë së gjalli, — tha ajo me hidhërim. — Punë është kjo?

— Ashtu është, — pranoi baxhanaku im, — po nuk na

e ka fajin njeri, veçse... — ai donte të thoshte «koka», por sepse ngurroi. Rrudhi buzët dhe shtoi: — Të mbaj mend që të vogël. Sa rronte plaka, edhe çofç vinin ndonjëherë në vit, po tani... — ai tundi kokën.

Lëvonjën e ndriste dielli derisa perëndonte, ndërsa mëngjeseve hijet zgjateshin deri në mesditë. Në fshat arritëm me ditë. Para derës së shtëpisë ngurruam ca, pastaj ime shoqe shtyu kanatin e rëndë dhe nëpër oborr u shpërndanë të trembura disa pula. Mbi kokat tona varej tani një pjergull e dendur por me pak rrush dhe shpejt e kuptova se atë vit diçka i kishte penguar kopanët të lidhinin shumë kokrra. Shtëpia ishte e patrazuar. Gruaja ime, ngaqë siç dukej e ndjeu vetën shpejt si në shtëpinë e saj, shtyu derën e poshtme dhe hyri brenda pa trokitur. E ndoqa nga pas, thujse në majë të gishtave. Në dhomën e zjarrit, hallë Lenoja qe shtrirë mbi një nim të gjerë dhe gërhiste lehtë. Ime shoqe iu afrua dhe nisi t'i fërkonte shpatullat. Halla hapi sytë e mëdhenj, buzëqeshi si përgjumësh, pastaj u ngrit ndenjor.

— Erdhët? U marça të keqen!

— Mbërritëm, — ia ktheu ime shoqe dhe, pa e lënë të ngrihej plotësisht, i puthi faqet. E puthi edhe ajo.

— U lodha ca sot, — tha halla si mbaruan përshendetjet e pyetjet për fëmijët dhe njerëzit e qytetit. — Sa të jetë ora vallë?

— Gjashtë, — thashë unë, — xha Pilon ku e ke?

— Në Mal. Ka vajtur për çaj. Edhe unë sot për punë të tij u lodha, — ma ktheu. — Nja tri ditë më parë i kishte humbur një gërshtë në pyll, tek priste lule bliri. Vajta sot e ia gjeta. Ke parë ti, pa gërshtë nuk shkante më për bli. «Po, shko, mor i zi, — i them, — bota po e mbledh me kuintal, ti më mbete gjithë ditën këtu!» Mirëpo, do ti, i dukej sikur ia kisha fshehur unë dhe, bënte ç'bënte, zinte e kontrollonte kutitë e veglave. Edhe sot kur të vijë do të kem gërnjë me të. Nuk do të më besojë se ia gjeta gërshtë nën bli.

Hallë Lenoja ishte një grua trupmadhe, fytyrërrumbullakët, me sy të mëdhenj e vetulla të trasha sa një gisht. Hundën e kishte të drejtë dhe midis saj e buzës së

sipërme i kishin mbirë ca qime të dendura. Façekuqe akoma, ndonëse i pati kaluar të gjashtëdhjetat dhe, ashtu ndenjtur siç ishte, nuk e tregonte fare moshën. Veç kur ngrihej në këmbë, cete pakëz e përthyer dhe duart i ngjishte në ije. Kjo i vinte nga një reumatizëm që ia shtonte dhimbjet e kockave sa herë ndërronte moti.

Halla deshi të ngrihej të na qeraste, por ime shoqe, më e shpejtë se ajo, e vuri vetë xhezven në plitkë, dhe, me porosi të hallës, para kafes, na vuri përpara një pjatë me mjaltë. Atë vit, siç tha halla, bletëve u kishin marrë tri herë mjaltë dhe nga katër koshere ata patën nxjerrë afro një kuintal. Si u getësuan kësisoj, ime shoqe dhe halla nisën të përgatitnin darkën, ndërsa unë dola të soditja fshatin.

Lëvonja ngrihej në gji të njërit prej maleve më të larta të Jugut. Nga perëndimi shtriheshin pambarim kodra të veshura me gjithfarë drurësh, ndërsa përrenjtë, krijonin lugina të thella. Shtëpia e Pilo Dukës ngrihej poshtë një kishe të braktisur e të kthyer, siç dukej, në depo drihti dhe fare pranë saj derdhte ujërat e ftohta një çezmë me dy sulina. Në prag të muzgut panja përballë kishte një bukuri mahnitëse. Tutje në horizont vargmalet e Lucës, Pusit e Bucelës i kishin konturet të kuqërreme, ndërsa luginat poshtë tyre po mbusheshin buzë më buzë me tisin e lehtë të mjegullës. Këtej, përmbi Lëvonjë, mali dukej akoma qashtër, me një ngjyrë trëndafili mbi shkëmbinjtë e buzës së sipërme. Ky ishte një fshat gati pa rrugë, me shtëpitë të ngritura një këtu e një atje, më pranë prroskave e burimeve, ndërsa pemët e hanlisura, sidomos ato të mbjella vitet e fundit, i fshihnin çatitë nën gjethet e tyre. Kështu që, hiq shkollën që ngrihej mbi një breg shkëmbor (një ish-shtëpi e madhe e Zhakajve pasanikë, shkretuar në kohë të luftës e rindërtuar tani së fundi), Lëvonja nuk i tregonte sheshit shtëpitë e saj.

Kur u ktheva, hapa derën e oborrit dhe ndjeva se xha Piloja kishte ardhur. Fare pranë kopshtit të ngushtë, mbushur me aq shumë lloje pemësh, sa poshtë tyre ishte vështirë të depërtonte ndonjë rreze dielli, që hedhur një krahu me shkarpa të thata e, mbi to, një dorë me bar. Kër-

citi trina e pasme e shtëpisë dhe së andejmi doli plaku. Ishte një burrë afro të shtatëdhjetave, trupmesatar, me sy të gjallë, fytyrimtë. Më buzëqeshi sa më pa. U përqaftuam me njëri-tjetrin, më pyeti në kisha marrë haber, nga pleqtë e mi në fshat, kërciiti pakëz dhëmbët e vënë dhe më liroi duart. Buzëqeshja e tij ishte fare e lehtë, dhe i mbetej në fytyrë vazhdimisht. Më shumë nuk e kisha parë kurrë të qeshte. Shtyu kasketën me strehë të ngushtë dhe zbuloi ca flokë gri të shkurtër, të cilët nuk donin t'ia lironin akoma ballin.

Në darkë, kur u ulëm të hanim bukë, ai e qortoi hallën që thelën e mishit ia kishte zgjedhur me dhjamë, halla kundërshtoi se nuk qe dhjamë por kërc, ime shoqe mori nga pjata e saj thelën dhe ia hodhi xha Pilos, duke i marrë të tijën. Ai nuk kundërshtoi fare për këtë, hëngri paq, duke fshirë edhe pikën e fundit të lëngut me tul buke dhe pastaj, iu përvesh një pjate me mjaltë pa ngritur kokën. Kur mbaruam së ngrëni, ai u çua më lart mbi minder, psherëtiu me kënaqësi dhe më tha butë:

— Dhjami të ngre tensionin...

Buzëqesha. Në kishte njeri që gjithë jetën e tij nuk ishte sëmurrur kurrë, ky qe Pilo Duka. Murator gjithë jetën, me pëllëmbët gjithë kallo, atij nuk i kishin pushuar këmbët e duart kurrë, veç kur flinte. Tani, ndonëse në pension, nuk linte një minutë t'i shkonte kot, hante paq, binte të flinte më tetë të darkës e ngrihej më katër të mëngjesit, ndaj edhe më habiti pak kur më zuri në gojë tensionin e gjakut... Pas kësaj halla nisi t'i tregonte se si e kishte gjetur gërshtëren nën bli dhe u duk haptazi që xha Piloja nuk e besoi.

— Rri moj, — tha disi mospërfillës, duke më vështruar më shumë mua me ata sy të thellë.

— Për kokë të djemve! — u betua halla. — Aty ishte, nën bli. Gati e shkela.

— Ku e dije ti se në ç'bli prisja unë, — nënqeshi ai, tani pakëz ironik. — Një dru ka në pyll?

— Dukeshin gjethet, — iu përgjigj halla.

— Thuaj se e kisha harruar këtu dhe ma nxore sot,

— këmbënguli xha Piloja. — Zotrote kërkon që unë t'i bie blirit me sëpatë, por unë nuk dëgjoj nga ai vesh..

— Ua, — ia bëri halla e habitur, — e dëgjoni ç'thotë?

U ngrindën edhe ca dhe ramë të flinim. Nuk na erdhi asnjë nga djemtë. Ndoshta nuk e patën marrë vesh ardhjen tonë. Sa për djaln e Vangjelit, ai fjeti aty.

Kur u zgjova në mëngjes, dielli po vezullonte mbi kreshtën e malit, ndërsa ime shoqe po lante pjatat në oborr. Halla kishte ndezur zjarrin në plevicë e po ngroh-te saçin. Ndërkohë po përgatiste një qollopitë me djathë, vezë, gjalpë që unë e pata lakmuar shumë në fëmijëri, por kisha vite pa e provuar. U lava në muslluk dhe, ashtu siç isha, me peshqir në krah, iu afrova xha Pilos. Ai po mbushte me dhë ca kuti boje të vjetra, dy arka druri dhe një helmetë gjermane të ndryshkur.

— Si m'u gdhive? — pyeti po me atë buzëqeshje të kursyer në buzë.

— Mirë.

— Kur të plaket gruaja, disa punë duhet t'i bësh vetë, — tha pastaj duke vazhduar të ngjeshte dheun në arka. — Kam kohë që i kam thënë të na mbjellë ca vasiliko, por, siç duket, i ka ikur sevdaja për lulet.

Vështrova helmetën gjermane që mbushej me dhë e, aty për aty, m'u kujtua një shkrim i botuar shumë vjet më parë në një gazetë me një titull të bukur: «Mbi helmetat naziste, lulëzon borziloku.» Në Lëvonjë, siç më tregoi xha Piloja, helmetat e shtypura i gjeje në çdo prroskë, sado që lufta kishte tridhjetë e pesë vjet që kishte mbaruar.

— Epo, — shtoi xha Piloja, — tani më ndihmo t'i ngjitim në ballkon!

Shtëpia e hallë Lenos ishte me dy të ndara nga ana e poshtme dhe me një nga pjesa e sipërme. Kështu vinte vendi. Mbi katin e sipërm ngrihej një papafingo me ballë trekëndësh, dera e së cilës dilte në një ballkon betoni, rrethuar me kangjella. Nuk isha ngjitur në këtë papafingo të çuditshme dhe deri në atë kohë pata menduar se mund të përdorej për vjetërsirat e shtëpisë. Vetë emri papafingo

seç më zgjonte ndjesinë e diçkaje të vjetër, të errët, ndonëse ndodhej mbi çati. Por nuk ishte aspak kështu. Lart të ngjitnin një palë shkallë të ngushta, të përdredhura, që kërcitnin pakëz e përfundonin në papafingo. Kjo ishte një strehë ndonja tre me dy, me tavan dërrasash në formë harku, që mbahej nga një shtyllë jeshile në krye të shkallëve. Në një nga qoshet ishte vendosur krevati i hekurt, ku flinte xha Piloja, mbuluar përsipër me një batanije të murme. Përçark dyshemesë ishin rreshtuar tufëza çaji të pre-ra shkurt e të lidhura me kujdes me fije bari; ndërsa e gjithë dyshemeja dhe mbilkrevati ishin mbuluar me gjethe e lule bliri. Papafingoja kundërmonte kësisoj nga një aromë e trazuar, dehëse. Në krah të djathtë të derës që të nxirrte në ballkon, ishte mbërthyer në mur një flamur kombëtar, disi çngjyrosur, sipër të cilit varej «Belgjiku» i plakut, i pastruar e i vajosur për bukuri. Po aty varej edhe një gjerdan fishekësh. Mbi flamur, mbërthyer me pineska të shndritshme, ishte varur piktura që paraqiste shokun Enver në mes të malësorëve të Dragobisë. Të gjitha këto ishin lidhur me gjerdanin e fishekëve dhe dukeshin si një e tërë.

I përpiva me një të parë. Nuk mund të gjeje vend më të këndshëm për të fjetur. Dera e hapur e ballkonit, plot me saksit lulesh, e pas tyre i gjithë shpati i pyllëzuar i malit të Mishanasë, ku bleronin drurët e blirit e shëlgjet, panja e ilqe, ndonjë bredh i vetmuar, — ja se ç'kishte përballë papafingos. Ndonëse dielli tani nuk kishte dalë akoma mbi mal, freskia depërtonte aty me të gjitha aromat. Kushedi se ç'kënaqësi duhej të ndiente njeriu aty në prag të mëngjesit, kur sapo janë shuar yjet e fëshfërimat e pyllit i dëgjon aq pranë, kur zgjohen zogjtë dhe rrjedhat e ujërave të ftohta kapërcejnë pragjet shkëmbore, kur jashtë e brenda të deh aroma e blirit!

Ballkoni ishte i vogël. Arkat me mëllagë, luleborë, zymbyla, vjollca, lulevathi, e karafila qenë ngjeshur aq shumë pas njëra-tjetrës, sa nuk i dalloje dot ku i kishin rrënjët. Në një qoshe, mbi një gavetë alumini kishin mbi-re farëzat e vasilikosë, — siç i thoshte borzilokut plaku. Lëshuam arkat e reja në ballkon dhe nisëm të mbillnim.

— Mbjell lule yt afë? — më pyeti befaz xha Piloja pa ngritur kokën.

— Babai jo, nëna, — thashë duke buzëqeshur.

— Hë, unë vdes për lulet. Po, ç'e do! Këto janë punë që u shkojnë për shtat nuseve të ra... Të djemve të mi, që morën arratinë. Domosdo, ju pëlqejnë qytetet juve tani, — shtoi me qesëndi.

— Po jemi me detyra, — kundërshtova unë.

— E, e, xhanëm, — ironizoi përsëri ai me atë buzëqeshje aq të kursyer, ndërsa protezat e dhëmbëve të vënë i kërcitën.

— Ke Vangjelin këtu, — shtova unë.

— Vetëm një! — u ankua plaku. — Nga pesë, një...

— Mësuan dhe shkuan, — thashë përsëri. — Faj ke edhe ti, — kundërsulmova unë për ta ngacmuar.

— Domosdo, ne pleqtë i kemi të gjitha fajet.

U mendua një grimë, gishtat e ndotur me baltë, me të cilët hapte vrimat në arkat e sapoujitura, i mbetën varur mbi gjunjë, picërroi sytë dhe shtoi:

— Vërtet kam ca faj... Po kush e mendonte. Shih aty poshtë, — dhe më tregoi kopshtin e ngushtë brenda oborrit. — Shiko se, sa dëndur i kam vënë pemët. Ç'nuk ka aty! Pjergulla, fiq, mana, mollë, dardhë, hurma. Vënë ngjitur e ngjitur. Dhe këtë copëz kopsht e ngrita mbi një palo shkëmb, e ngjesha me dhé. e ngrita mure nga të katër anët, i futa vijën e ujit përsipër dhe i harlisa. Po përse i bëra të gjitha këto, thua ti? Lëvonja dukej se kishte vetëm shkëmb. Mbaheshim vetëm me ndoca kokë bagëti. Nën timer lindnin fëmijë dhe, ndryshe nga gjëtkë, vajzave u gëzoheshin, për djemtë qanin. Se djemtë duhej të merrnin arratinë sa të mbushnin të gjashtëmbëdhjetat. Nuk i mbante vendi. Me se të ushqeheshin? Mirëpo... — ai heshti një grimë, futi gishtin dëftues në arkë dhe shtiu në dhé rrënjën e hollë të borzilokut, — shih ç'është tani këtu. Tarraca nga të gjitha anët. Bëhet gruri në Lëvonjë, si edhe në Myzeqe. Pemët e kopshtit tim, të dendura siç u mbollën nga lakmia, nuk bëjnë asnjë kokërr. Hiq manin, që i ka vajtur shtati: si skërfyell e ka dalë mbi shoqet. Po tani do t'u vë sëpatën. Ç'ti dua? Lëvonja furnizon gjithë rrethin me mollë, i sheh

vetë! Kështu punët, more djalë... Po vallë, vetëm unë i di këto? Po djemtë e mi nuk i dinë? Do thuash ti se do ngritur edhe Metalurgjia, pa do ngritur edhe Fierza, por... nga pesë një?! — ai zgjati përpjetë gishtin e ndotur. — Të paktën tre këtu, dy atje. Kështu ka edhe lezet...

— Ç'thua, mo, ç'thua? — ia bëri halla që poshtë, duke i hedhur saçit prush me mashën e madhe. Ballkoni qëndronte mbi tokë, veçse gjysmë hosteni lart.

— Rri, moj ti! — ia ktheu xha Piloja. — Po të merrja mendtë e tua, sot nuk do të kisha këtu as Vangjelin. Atë që thashë në fillim, xhanëm, — m'u drejtua përsëri mua. — Ka qenë një kohë kur vërtet duheshin katër në fabrika e një në fshatra. . . Tani, që të bëhen barabar, duhet të bëhen tre këtu e dy atje. Kështu për të gjithë.

Kishin mbaruar së mbjelli borzilokun në arka dhe po i vendosnin mbi parvazet e trasha prej çimentoje të ballkonit kur, befas, xha Piloja u vrenjt në fytyrë, nguli një-rën dorë në ijë e tjetrën pas veshit dhe u nder i tëri.

E pashë disi i çuditur, pa mundur të dalloja gjësendi. Poshtë halla i kishte hequr saçin qollopitës dhe së andejmi vinte një erë gjalpi i shkrirë; ime shoqe po fshinte oborrin, zjarri po shuhej në plevicë, kopshti ishte i qetë e, prapë-seprapë, Pilo Duka vazhdonte të dëgjonte diçka jo të zakonshme.

— Maskarenjtë! — shau befas dhe u shkundi duarve baltën e saksive. — Hajdutët!

Vazhdoja ta shikoja i habitur. — Ai më nguli sytë e vegjël, shtrëngoi buzët dhe shtoi:

— I dëgjon? Po presin blirin me sëpatë!

U ndera i tëri të dëgjoja. Pas pak, nga ana e pyllit të Mishanasë munda të dalloja një krismë sëpate që vinte aq mbytur, sa lehtë mund ta merrje për çdo goditje tjetër. Pilo Duka shkundi edhe një herë duart pas pantallonave, u fut në dhomë, rrëmbeu «Belgjikun» dhe u nis me vrap tatëpjetë shkallëve. Nxitova pas tij, sepse arma në duar nuk më pëlqeu. Gratë mbetën si të shastisura në oborr, pa mundur të nxirrnin fjalë nga goja. Unë mezi e arrita matanë çezmës dhe i thashë disi i rrëmbyer:

— Jo me pushkë, xha Pilo!

— Ta tremb, qenin, — më buzëqeshi ai duke mbajtur një çast këmbët. — Kupton? Po i ramë pyllit të gjithë me sëpatë, vitin tjetër nuk ka më bli, nuk ka më çaj për kalamajtë, nuk ka valutë për shtetin... Kthehu, — shtoi kur më pa të merakosur. — Qollopitën do ta hamë bashkë.

Dhe iku. Mbeta minuta të tëra aty pranë çezmës së Lëvonjës, duke ndjekur krismën e thatë të hapave të këtij njeriu merakshumë, që i dhimbsej fshati si shtëpia e vet.

ROBI I MALIT TË ARGJENDTË

Kapiteni Ludvig Braun zuri një rrëzë shkëmbi dhe nisi të shikonte rreth e rrotull. Pak më lart se një e shtënë pushke, davaritej një cipë mjegulle, thujse transparente. Poshtë saj, mali ishte i zhveshur lakuriq, ndërsa mbi sipërfaqen e tij nxinin grumbujt e shkëmbinjve magmatikë, aty-këtu të çarë në blloqe të mëdha e pa formë, të shkëlqyer nga kristalet e peridotit¹⁾ e të rrahur nga era. Në të djathtë ndriçonte pasqyra ovale e një liqeni të madh malor dhe e gjithë ajo bukuri e bëri Braunin të mendonte se katastrofat e dikurshme vullkanike krijuan për njerëzimin mrekulli të tilla, që ishte vështirë t'i përshkruaje. Nga ai liqen zinte fill udha e një lumi të vogël, dredhues, si një fiongo e kaltër. Austriaku nga maja e malit nuk dinte se si ta përcaktonte rjedhën e tij: vinte nga liqeni, apo shpinte ujë atje? Buzë ujërave tani në mëngjes lartoheshin tymrat e kuzhinave fushore të divizionit e dielli, liqeni, fiongoja e kaltër e lumit, shkëmbinj të pastër, atmosfera e tejdukshme, i ndillnin një kënaqësi të veçantë. Por edhe sepse ndiente një shtypje të brendshme. Kjo ndoshta, mendoi ai, mund të ishte ndikimi i lartësive që shpesh shoqërohet me buçitje të timpanit të veshëve e nga rritja e tensionit të gjakut.

1) Illoj shkëmbi me origjinë vullkanike

Natën kishte rënë shi dhe malet kundruall dukeshin më të afërta, me ca njolla të bardha dëbore në kurriz. Ngjitja e atij mali nuk pati qenë e vështirë, megjithëse Braunit iu desh të bënte rrugë të gjatë. Kodrinat i lëshonin vendin njëra-tjetrës, ultësirat midis tyre qenë të mbushura me humus, ndërsa vetë Mali i Argjendtë i ngjante më tepër një sombreroje meksikane, me strehë shumë të gjera e me një kulm shkëmbor me kuotë afro një mijë metra. Ai qeshi me këtë krahasim që sapo e goditi dhe mendoi se, më kryesorja në këtë marshutë, ishte koka e meksikanit, sesa sombreroja e tij. Ç'fshihej poshtë saj?

Ordinancë Otoja që zhdukur së bashku me kalin përposh një grope të thellë nga duhej të buronte ujë. Kapitenit Braun, prania e atij djaloshi sikur i sillte një atmosferë kazerme, kurse ai, duke qenë gjeolog, donte të mos e ndiente këtë zymtirë. Otoja që simpatik, pak dembel dhe këtu në Shqipëri ai reflektonte një farë paniku të çuditshëm.

Nuk kishte më krisma lufte. Ky mal dukej sikur nuk i përkiste askujt. Lugina e ngushtë që hapej atje tej, të shpinte në një qytet të rëndësishëm, ku zotër qenë bërë trupat bullgarë, ndërsa trupat serbe, pas disa inkursionesh të shpejta, qenë tërhequr përsëri mbi Shkumbin. Francezët ishin vendosur më në juglindje. Flitej, se atje që shpallur një shtet xhuxhmaxhuxh, i qetë në dukje por ku, siç thuhej në shtabin e trupave austrohungarezë, zienin trazira të brendshme.

Dhe kjo sombrero dukej si e vendosur mbi një kokë të askujt.... Shqipëria më 1916 dukej si një bukë e shqyer keqas nga grabitës të largët. Konturet e kufijve të rinj gjarpëronin sipas dredhave të lumenjve, ose të rrugëve të rëndësishme. Divizioni që dislokuar aty, buzë liqenit, në pritje të trupave serbë. Braun, tani mendonte se vrasja në Sarajevë që më shumë një komedi se sa një tragjedi.

Nxori nga çanta e shpinës një kuti konservash dhe, si e mbështeti midis thundrave të këpucëve alpine, nisi ta hapte me thikë. Ishte kënaqësi të haje aty. Një copë hartë, e grisur vende-vende, tregonte shtegun për te një vijë uji ku kishte shkuar Otoja për të shuar etjen. Intendenti Vitke kishte dashur t'i jepte me vete edhe një kuti të tepërta,

po Braun nuk i kishte pranuar. Vetë Vitke ishte ankuar po atë mëngjes për vështirësi në furnizim, sidomos në këto vise ku mungonin rrugët. Intendenti qe një lloj inkuzitori i vogël, ngaqë dinte të digjte stane të vetmuara, bile edhe ndonjë shtëpi, kur vendasit nuk pranonin t'i siguronin bagëti për divizionin.

Dita kishte nisur të zgjatej dhe me siguri që marshru-
ta e tij do të përfundonte pa rënë dielli. Vitke qe një burrë
rrethi të tridhjetave, bashkëqytetar i Braunit, nga Krenis,
pak më në veriperëndim të Vjenës, buzë Danubit dhe atë
mëngjes e kishte shikuar gjeologun me zili. Kapiteni qe
vërtet ushtarak, por një ushtarak i lirë, që mund të lëvizte
nga t'i donte qefi, që nuk trazohej fare me operacionet
e luftës e, megjithatë, mund të hynte në shtabin e divi-
zionit si në shtëpinë e tij. Një kalë hungarez qimekuq ia
sillnin çdo mëngjes para çadrës ku banonte, ndërsa ordi-
nanca e tij kishte më pak punë se të gjithë në divizion. Vit-
ke kishte më tepër zili këtë ordinancë faqekuqe, sesa të
zotin dhe do ta dorëzonte me gjithë dëshirë detyrën e in-
tendentit, sikur Braun ta përkrahte pak më shumë. Mirëpo
kapiteni e kishte mendjen te gurët që sillte nga krahinat
dhe, në kishte njeri që donte të përparonte divizioni, ky
qe Ludvig Braun. Megjithatë, e vërteta është se, etja që
sundonte shtabin për të zënë sa më parë Adriatikun, për-
kundrazi, qe për Braunin si një rrokullimë katastrofike.
Për të vlenin më shumë malet, si ky sombreroja këtu, ndër-
sa rrugët detare qenë larg dëshirave të tij.

Duke ngrënë konservat, kapiteni Braun e solli disa
herë ndër mend intendentin. «Punë e keqe!» — tha me vete.
Këto vende duken krejt si të pabanuara e të varfra dhe të
siguroje ushqim për divizionin duhej të ishte puna më e
vështirë. Nga shkëmbi ku ishte ulur dukeshin tani vetëm
tri qendra të banuara: një fshat i vogël në perëndim, me
kasolle të shpërndara nëpër bregore, një tjetër në thellësi
të fushës, ku përfundonte liqeni dhe kampi i divizionit të
tij, që gëlltiste kutitë e konservave të ardhura nga Buda-
pesti dhe mishin e bagëtime të grabitura nëpër këto fshat-
ra.

Pas tri-katër vendqëndrimesh, së fundi ishte arritur

ky mal me emër kaq të bukur. Gjithë kohën e lirë Braun ua kushtonte atyre pak librave që flisnin për këtë vend të egër me qytetërim të shkretuar. Studiuesit e huaj udhëtonin këtu mbi kafshë si në shkretëtirë, e, ndoshta, e kishin punën më të vështirë se romakët, këtu e mijëra vjet më parë. Ringjallja e këtij kombi mund të bëhej tani vetëm nga perandoria austrohungareze. Vjena kishte aq shkolla, sa të zgjohej një pakicë shqiptarësh. Fundja, gjithë këta shkëmbinj, nuk mund të zbuloheshin vetëm nga disa Ludvigë, kur këta mund të urdhëronin të tjerët të punonin.

Nuk i shqitej nga mendja fakti se kjo sombrero tani nuk i përkiste askujt. Për Malin e Argjendtë flitej në disa kronika romake e turke dhe besohej se, qysh së lashti, aty qe nxjerrë e shkrirë një mineral i çmuar. Në bisedat e lira me gjeneralin e divizionit Franc Oben, shihej qartë se interesi i daljes në Adriatik përbënte vetëm anën strategjike të operacioneve, ndërsa kjo tokë e pushtuar duhej të vlen-te diçka më shumë se aq. Ç'mund të prisje nga një perandori injorantësh, siç qe Turqia! Ky vend kishte mbetur thujtase i paprekur në thesarët e tij dhe ndoshta pirustët, mijëra vjet më parë, ishin për t'u pasur zili më shumë se osmanllinjtë. Kjo virgjëreshë e gurtë duhej zbuluar së fundi. Ushtria austrohungareze kishte detyra të veçanta edhe në këtë drejtim. Kapiteni Braun i përkiste këtij misioni. Nëpër zonën e pushtuar qenë përgatitur të gjitha kushtet: eufori për miqësinë me Austrohungarinë, të mësuarit shqip, «Komisia letrare», flamuri me atë shpend të maleve në mes, mbrojtja kundër të gjitha përpjekjeve të fqinjve kokëfortë... Në shtab flitej me entuziazëm për këtë politikë. I dërguari me punë në Durrës, Juristovski, kishte pasur kohë të punonte për të përgatitur terrenin, sado që raportet e tij për Vjenën, në periudha të veçanta, qenë disi alarmuese.

Hapat e kalit të mbathur ato ditë e detyruan Ludvig Braunin t'u jepte fund mendimeve. Duhej filluar puna sa më parë. Kthimi i tij në shtab çdo herë shoqërohej nga një shpurë kureshtarësh të cilët donin të mësonin kuriozitetet që sillte me vete gjeologu.

Otoja po kthehej duke tërhequr kafshën prej freri

drejt të zotit. Gjunjët e lartë të kapitenit dilyn gati mbi lartësinë e kolkës dhe ordinancës iu duk disi qesharak ai qëndrim si i vithisur mbrapsht. Në fytyrën e Braunit, e kuqe në të verdhë, me prekna rreth ballit bënte hije hunda e vet; kështu që sytë i dukeshin të ndryshëm në ngjyrë; njëri i kaltër e tjetri gri. Goja i kishte mbetur e hapur dhe buzët e trasha gjithë mish e gjak qenë plasaritur në brazda të imta, por të thella.

— Keq që në fushim detyrohemi të pimë ujë lumi, herr, — tha Otoja duke iu afruar të zotit. — Atje kishte një burim të shkëlqyer që të thante dhëmbët. Kali piu e turfu lloi.

— Ujëra të thella, — iu përgjigj Braun si me përtim, — siç duket rrjedhin drejt atij fshati atje... — ai dëftoi me dorë kasollet e shpërndara nëpër bregore. — Ngrihem i tani?

— Unë jam në këmbë, herr, — vuri në dukje ordinanca.

Duke qëndruar ulur për afro gjysmë ore, kapitenit Braun i qenë ftohur të ndenjatur dhe mezi u ngrit. Itinerari i lëvizjes së tij duhej përcaktuar që atje lart; rruga do të kalonte nëpër përroin e thellë, ku pati shkuar për të pirë ujë ordinanca me kalin. Kishte katër ditë rresht që i ishte sjellë malit rrotull pa arritur majën. Atë ditë duhej të vepronte ndryshe. Ishte një synim i përcaktuar me kohë. Përpos të tjerave, ai duhej të vrojtonte me imtësi shfaqjet e kuarciteve dhe të merrte sa më shumë kampione në to. Një njoftim i vjetër romak fliste për këtë mal si për një birucë thesarësh. Georg Hahn¹⁾ shkruante se këtu qenë ngritur dikur furra primitive për shkrirjen e një minerali të çmuar dhe Braun, në mos furrat, duhej të gjente së paku mbeturinat e tyre. Të dhënat e vjetra përputheshin edhe me ato të kronistëve të tjerë. Vetëm se ky mal jepej me emra të ndryshëm, por të përafërt me njeri-tjetrin. Trajtat e shqiptimeve, siç dukej, patën ndryshuar ndër shekuj. Mali i Argjenditë herë shqiptohej si Argendus, he-

1) historian austriak i shek. XIX.

rë si Argjenik e, në ndonjë shtrajtohej krejt. Sidoqoftë, ato pak të dhëna përputheshin me toponiminë. Liqeni që një objekt i pranishëm për të gjitha kronikat. Edhe lumi. Aty pranë nuk kishte asnjë qytet të rëndësishëm dhe, më 1916, po ato ngulime të lashta tymosnin qiellin.

Ndërsa ordinancën dhe kalin i la të ecnin nëpër shpatin e malit, Braun u zhduk në përrua. Otoja tërhiqte kalin për freri dhe ecte ngadalë. Kjo ishte puna më e mërzitshme. Të prisje gjithë ditën kapitenin, kjo që torturë. Vetëm kur ktheheshin në divizion, Otoja e ndiente veten të çliruar. Kurse këtu, mbi kurrizin e këtij mali të shkretë, ku s'ndihej asnjë zë njeriu, klithmë zogu e s'shihej ndonjë pemë, i dukej vetja si në Sahara. Kali tundte kokën herë pas here dhe zgjaste gojën të kapte ndonjë fije bari që kishte mbirë midis të çarave të shkëmbinjve. Otoja fliste shpesh me kalin. Mirëpo këtë ditë të mërzitshme edhe kafsha dukej e trishtuar. Zakonisht ordinanca ndiqte tingullin që lëshonte çelqiçi i kapitenit kur thyente gurët dhe ecte ose qëndronte në bazë të largësisë prej tij. Mali dukej i butë, por përroi që i frikshëm. Otoja guxoi të zgjaste kokën dy-tri herë në buzë të tij. Shkëmbinjtë gri në të gjelbër aty i kishin kryet të mbuluara me myshk.

Vetmia e ordinancës zgjati disa orë të mira. Më pas kapiteni e thirri të zbriste poshtë në përrua. Otoja lidhi kalin pas një rrënje dëllinje dhe, duke u kapur pas majave të gurëve, mezi mundi të arrinte shtratin e përroit. Brauni ishte djersitur. Fytyra e plotë i ishte mbushur me lagështi e dukej sikur buronte, si të ishte një copë moçal.

— Keq e kemi punën këtu, Oto, — tha kapiteni pa ngritur kokën. — Unë di vetëm se gjithçka duhet kërkuar mbi këtë mal... por se ku... — ai ngriti supet. — Hajde të gjesh gjurmët e një furre të lashtë. Djalli e mori! Duhet të bëhemi edhe arkeologë tani.

— Diçka duhet të dinë edhe vendasit, jo? — pyeti ordinanca. Singeriteti i kapitenit e çorientoi disi. Afërsia e tyre bëhej më e madhe vetëm sa herë ndodheshin të dy majë ndonjë mali si ky.

— Më shumë dimë ne sesa ata, — tha Brauni. — Hahn i ka botuar librat e tij në Vjenë dhe nuk ma ha mendja që

ky fshat i humbur të ketë pasur rastin të dëgjojë për ta.
— Me gojëdhëna, — arsyetoi Otoja. — Unë ia them djalit, djali djalit e kështu me radhë. Fundja, ky fshat i përket zonës sonë të pushtimit dhe ne mund të urdhërojmë.

Brauni tundi kokën. Mbështeti dorën pas ballit të djersitur, palosi buzët dhe, duke u ngritur në këmbë, tha:

— Merri këta gurë e ngjiti lart.

Gjeologun e zuri mbrëmja aty. Damarë kuarcorë gjeti plot dhe kjo e entuziazmoi. Vërtetimi i plotë i mendimit të studiuesve të huaj duhej plotësuar tani pikërisht ashtu siç mendonte Otoja. Fshatarët diçka duhej të dinin.

Të kaloje përsëri në anën tjetër të malit të Argjendte për të arritur fushimin e divizionit, ishte punë e vështirë. Duheshin të paktën pesë orë të mira. Fshati dukej tani i plotë nën këmbët e tyre. Ndonëse pakëz larg, atje mund të dalloje një lëvizje të çuditshme njerëzish, ndërsa tymra oxhaqesh kishte më shumë se kudo gjetkë. Brauni pikasi befaz një lloj alarmi. Vështroi vetveten, ordinancën dhe kalin. Mos ishte fjala për ata? Kjo do të ishte fare e pakuptueshme. Nga një oficer i shtabit pati mësuar, ca kohë më parë, se serbët këtu kishin bërë masakra të përbindshme dhe fshatarët qenë egërsuar. «Ky nuk mund të jetë shkaku, — mendoi atë çast Brauni. — Të gjithë e dinë se ne jemi në luftë me Serbinë. Armiku i armikut është mi-ku yt, jo?» — për pak pyeti me zë ordinancën. Ky mendim e qetësoi fare. — Fundja, asnjë gjeolog, djalli e mori, nuk ka se si të punojë i vetmuar, — shfryu ai.

— Oto, a dallon gjësendi midis atyre kasolleve?

— Tym, herr, — thirri ordinanca me një farë frike.

— Zjarr, jo?

— Vetëm tym.

— A rrezikojmë po të shkojmë atje?

— Mundet, herr, — belbëzoi Otoja.

— Ju jeni djalli i panikut, — shau Brauni. — Jo! Do të shkojmë. Më sillni kalin!

— Në të tatpjetën e fortë ai e la kalin ta zgjidhte vetë rrugën, ndërsa për vete nuk ua ndau sytë kasolleve. Otoja ecte pas vitheve të kuqe të kalit, gati ngjitur me to dhe

Braun pati përshtypjen se ai ruhej nga ndonjë plumb qorr që mund t'i vinte ballë për ballë. Vendosi të bënte një shaka:

— Dil përpara, Oto. Të rriqë kalin!

— Nuk e di rrugën, herr.

— Jua tregon kafsha.

Kapiteni vuri re se si u zbeh pak fytyra e ordinancës. Mbi qepallat sikur i ra një hije e zezë.

Befas kafsha qëndroi. Braun përkuli kurrizin përpara dhe papritmas i panë sytë diçka të çuditshme. Një gropë e thellë, me faqe të përskuqura, me fund të zi e mbeturina hiresh të lashta. Kërceu nga kali, i dha urdhër ordinancës të mënjanonte kafshën dhe nguli duart në mes duke vështruar gropën. Hirërat qenë ngurtësuar aq tepër, sa ishte e pamundur t'i shqitje me dorë. Braun vuri menjëherë në përdorim çekiçin. Copat e ndara kishin ca ngjyra të përzjera që më shumë i ngjanin së kuqes. Furra nuk ishte më e thellë se tre metra, ndërsa njëra anë e saj ishte fare e cekët, falë shkarjes së dheut. Kapiteni u hodh brenda. Dherat e shpatit qenë ngurtësuar nga shirat e shumta dhe pastaj nga vapa. Aty ishte e pamundur të gërmoje dhe, me gjithë entuziazmin që e pushtoi, ai e ndjeu se gjetja e saj e bënte edhe më të domosdoshme vajtjen në fshat. Besonte se ishte tamam një nga ato zjarre të lashta që patën përflakur mineralin e çmuar. Otoja kishte mbetur më këmbë me kalin për freri dhe vështronte lëvizjet e çuditshme të kapitenit Braun rreth asaj grope të ngushtë. Mendimi i tij i vetëm që frika se mos ndonjë nga vendasit ia behte e i gjente aty dhe me siguri kapiteni e kishte gati gropën ku mund të prehej përgjithmonë. Ai për vete mund të bënte këmbë e të fluturonte mbi kalë po të mos e ndiqnin me plumba.

Mirëpo Brauni, siç dukej, nuk e kishte fare parasysh shqetësimet e ordinancës, sepse vazhdonte të gërmonte qetësisht. Çekiçi i tij bishtshkurtër herë godiste faqet, herë dyshemenë e furrës. Brauni, pasi vërejti diçka, shpejtoi ta shënonte në bllokun e tij. Dikur doli jashtë i ndihmuar nga ordinanca, duke i zgjatur atij bishtin e çekiçit. Fshiu duart e ndotura pas kilotave ushtarake dhe u ul mbi një

gur. U mendua disa sekonda pastaj, midis të tjerash, shënoi edhe këto fjalë:

Nëpër shpatin lindor të Malit të Argjendtë, një të shtënë pushke larg nga një fshat i vogël, i ngritur në kodrën përballë, afër një trangu të rrëzuar ndesha në një nga furrat e shkrirjes së mineralit që përmëndëm e për të cilin bëhet fjalë edhe në kronikat romake e deri te Hahn, në shekullin e kaluar. Përveç furrave të gëlqeres nuk mendohet të njihet praktikë tjetër e hapjes së gropave në male. Por edhe sikur ky gjermim të ishte i tillë, ky fakt hidhet poshtë sepse në këto vise nuk ka fare shkëmbinj gëlqerorë, por vetëm magmatikë. Interes të veçantë paraqisin damarët e kuarciteve, të përshkruara më parë (shih faqen 18), me të cilat lidhet minerali i përmenhur. Ngjyra e hirërave, dimensionet e furrës, lashedësia e skorieve flasin qartë për këtë. Por, duhet pasur në konsideratë fakti që autori i këtyre shënimeve nuk është i pajisur me njohuri për përmbajtjen e skorieve teknologjike...

Ai mbylli bllokun i kënaqur dhe i buzëqeshi Otos. Ordinanca që ndryshuar disi në fytyrë dhe entuziazmi i kapitenit vetëm sa i shkaktoi një ngërdheshje të pavetëdijshme. Mbi fshatin aty pranë vazhdonin të lartësoheshin tymra të dendura dhe frika e tij për vendimin që kishte marrë Brauni po i depërtonte në kocka. Ai habitej me moskokëçarjen dhe qetësin e kapitenit të tij. Ky shkelte nëpër këto dhera të shkreta si të ishte në periferi të Krenisit dhe në dark do ta priste zonja Braun me të gjitha të mirat. Për të, siç dukej, tymrat në fshat qenë vetëm pjesë e primitivitetit të jetesës së banorëve, ndërsa uniforma e ushtarakut perandorak, duhej t'i jepte atë besim në vetvete që kanë ndier anglezët në Afrikë. Sa do të dëshironte Otoja të ishte kështu! Por, ndonëse mbi Malin e Argjendtë shtrihej një qetësi e plotë dhe shpesh atë ditë kapiteni kishte shprehur mendimin se ky mal nuk i përkiste askujt, ordianca besonte të kundërtën. Ai e vështroi Braunin një copë herë në

sy dhe priti me ankth se ç'do të thoshte pasi të mbyllte bllokun.

— Është një furrë shkrirjeje, — tha befas kapiteni, — dhe ajo që do të më interesonte do të ishte thellimi i saj. Ju e kuptoni. Mua më duhen të gjitha dimensionet. Edhe lënda që ka brenda. Si t'jua shpjegoj? Ka shumë mundësi që në dyshtimin e furrës të ketë mbetur ndonjë kristal minerali. Na duhen punëtorë, dhe ata mund t'i gjejmë vetëm në atë fshat...

— Vijnë nesër, herr, — vendosi të kundërshtonte Otoja. — Sot po thyhet dita dhe nuk do të mund të bëjmë asgjë. Pastaj... atje ka një lloj alarmi, dhe në mos për fajin tonë, do të ketë ndodhur diçka tjetër që e bën të pamundur ardhjen e tyre këtu.

— Nuk mund të ketë interesa më të mëdha se kjo, — tha friptë Brauni duke treguar furrën. — E kuptoni, apo jo? — Unë po, herr. Ata, ndoshta jo.

— E kemi detyrë ta kuptojmë edhe ata, — nguli këmbë kapiteni. — Dikush duhet ta zhvillojë këtë vend të egër dhe këtë mision e ka marrë përsipër perandori ynë. Nuk janë thjesht operacione ushtarake këto, Oto! — thirri.

Kështu ndodhte gjithmonë. Para çdo dileme vihej «perandori ynë». Otoja ktheu kafshën dhe mori rrugën për në fshat. Pas pak ndeshën një rrugë të ngushtë që gjarpëronte në një përrua. Aty u dëgjuan edhe thirrjet e para që vinin nga fshati. Ordinanca u zbeh. Brauni, përkundrazi, mbajti kalin dhe hipi mbi të. Madhështia bën gjithmonë përshtypje dhe step marrëzitë. Në një vend fqinj me Shqipërinë kishte pasur një rast të tillë. Ca fshatarë qenë larguar prej tij duke u zhytur e të përkulur shumë përpara... Fundja, ai ishte kapiteni i një ushtrie ngadhnjimtare dhe së paku në Shqipëri vinte me qëllime zhvillimi.

Pa mbaruar akoma e përpjeta e vogël që të nxirrte nga përroi, u duk qart se shqetësimi i ordinancës nuk kishte qenë i kotë. Drejt tyre po vraponin afro njëzet vendas me hunj nëpër duar dhe me të thirrura të tmerrshme. Braunit iu ngjeth shtati. Instinktivisht ai tërhoqi frerët e kalit hungarez dhe kafsha qëndroi. Otoja mbështeti dorën pas viteve të kalit dhe u fsheh në një farë mënyre pas tij. Vua-

nte nga ankthi që e kishte pushtuar që t'ia mbathte vrapit ato çaste, por e dinte se pas kësaj vendi i tij do të ishte në mos në burg, të paktën në vijën e parë të frontit. Me shpirt nëpër dhëmbë ai shikonte tani se si kishte mbetur i ngrirë majë kalit busti i kapitenit Braun, ndërsa vëndasit rrethuan kalin. Në të vërtetë ata nuk ishin më shumë se njëzet, por bërtisnin e dukeshin aq të tmerrshëm, sa për njëqind. Një dru i shtrembër u ngrit befaz mbi kokën e kapitenit, por dikush i doli për krahu. I zverdhur dyllë, Otoja e priste edhe për vete një goditje të atillë dhe atë me siguri nuk kishte se kush ta mbronte. Mirëpo, mrekullisht, vendasit sikur e kishin harruar, të zhytur përfund këmbëve të tyre, dhe të gjithë i hakërroheshin Braunit me atë gjuhë të çuditshme, mallkimet e së cilës muhd t'i merrje lehtë me mend. Befaz, mbi këtë shtrëngatë fjalësh bubulloi emri i intendentit Vitke dhe tymrat që ngriheshin atkoma në ajell mbi kokën e kapitenit ia ngrinë gjakun ordinancës. Emri i Vitkes sa vinte e përëritej më shpesh dhe kjo nuk linte më dyshime. Intendenti duhej të kishte ndër marrë po atë ditë mbi këtë fshat ndonjë inkursion për të siguruar ushqime për divizionin. Dhe në tërheqje e sipër...

Otoja e ndjeu veten të zbuluar. Kapitenin Braun po e zbrisnin nga kali dhe, pas pak, trupi i tij u rrëzua përtokë. Ky, siç dukej, qe fundi. Otoja mbylli sytë dhe u kap fort pas bishtit të kalit. Ktheu me kujdes kokën pas dhe mendoj se ky ishte çasti i vetëm për t'u arratisur. Të gjithë po merrreshin me kapitenin, ndërsa atij nuk po i kushtonin asnjë vëmendje. Mirëpo ngriu. Pas shpinës pa dy djem të fuqishëm që qëndronin këmbëhapur dhe e vështronin me vëmendje.

«O zot! — tha me vete. — Ja edhe fundi...»

Pas pak zemërimi i vendasve erdhi e u platit. Oton e shtyu dikush dhe ai e pa veten për krahu kapitenit të tij. Braunit i kishin hequr nga shpina çantën, nga dora çekiçin dhe nga koka kapelën. Tani ai dukej krejtësisht i dërrmuar. Ordinanca nuk e kishte parë kurrë në atë gjendje. Nëpër ballin e lartë po zbriste ngadalë një rrëke djerse e ndyrë nga pluhuri i sheshit ku ishte rrëzuar aty më parë. Pas pak duart

e tyre qenë lidhur paq dhe turma i vuri përpara si dy kafshë të kapura gjallë. Mendimi se ky kapiten me aq rëndësi ishte zënë rob nga një turmë gati e paarmatosur, i nxiste ordinancës ndjenjën e detyrës. Ai duhej të bënte diçka në këto çaste të vështira. Të mund t'u thoshte, për shembull, këtyre fshatarëve se kurrsesi nuk duhej ngatërruar intendentin Vitke me kapitenin Ludvig Braun dhe se për kokën e tij mund të ndërhynte personalisht gjenerali i divizionit, Franc Oben. Mirëpo kishte mbetur memec. Bërbëlitjet e pakuptueshme mund të qenë fatale për jetën e tij e të kapitenit kështu që e pa të udhës të tregohet më i arsyeshem.

Braun mendonte krëjt ndryshe. Zemërimi i parë i turmës vërtet që e çoroditi por, sapo e rrëzuan përtokë, ai u ngërdhesh nga dhimbja dhe mendoi për një hakmarrje të tmerrshme. Egërsia e këtyre njerëzve nuk mund të arrinte deri në krim sepse, edhe në këtë shkretëtirë që quhej fshat, duhej të gjendeshin dy njerëz të arsyeshem për të kuptuar pasojat. Vërtet që Vitke kishte qenë gjithë kohën një njeri pa mend, ndonëse në divizion kishte mjaft njerëz që e adhurin për gjallërinë dhe befasinë e operacioneve, por ky nuk mund të ishte shkak i vdekjes së tij. Ky lloj inkuizitori, siç thirrej me mburrje, nuk zmbropsej para asnjë rreziku, kur ishte fjala për të siguruar lavdërim në divizion. Po ja që tani pasojat e këtyre inkursioneve po binin mbi kokën e kapitenit Braun. Sidoqoftë, ata dy njerëz qenë shumë të largët në detyrat e tyre, megjithëse bashkëqytetarë nga Krenisi. Mendimi i fundit Braunit i ngjalli neveri. Një intendent dhe një kapiten gjeolog! Krenisi mund të kishte lloj-lloj plehrash por, fatkeqësisht, në këtë fshat të Shqipërisë nuk bëhej asnjë dallim në gradën shoqërore.

Këto mendime atij i erdhën nga tingujt e shtrembëruar të emrit të Vitkes, që përsëritej orë e çast. Vitke njihej nga banorët më parë se gjenerali i divizionit. Dalngadalë vendasit sa vinin e shtoheshin. Duke iu afruar fshatit, ndihej më tepër era e shkrumbit të kasolleve të djegura, lebetitjet e grave, të qarat e fëmijëve. Diku qëndruan. Ishte një udhë e ngushtë ku kalonte një vijë uji. Vendasit u mblodhën mënjanë. Përreth robërve qëndronin ca djem shtat-

lantë, njëri prej të cilëve ishte i armatosur. Ishte e para herë që Braun pa pushkë. Fjalët për çarmatosjen e plotë të popullsisë, që flitëshin në shtab, qenkëshin një bllof. Arma e drithëroi. Ajo që një pushkë tepër e gjatë, me kondak të vockël, zbukuruar me pafka bronzi. Biseda e burrave zhvillohej atje tej, ndërsa turma e kureshtarëve vazhdonte t'i vështronte robërit nga një ledh guri aty pranë. Më shumë kureshtarë kishte përreth kalit qimekuq, të cilin e mbante për freri qetësisht një burrë i moshuar, trupshkurtër, me mjekër të thinjur. Befas, zërat e burrave që zhvillonin kuvendin u ngritën. Dikush u kthye të tregonte me dorë Malin e Argjendtë, dikush tjetër hapi çantën e kapitenit dhe nxori së andejmi bllokun e shënimeve. Grupi u shtrëngua më tepër. Braun mendoi se ata po mundoheshin të kuptonin diçka nga shënimet e tij. Dhe për herë të parë atij i kaloi në kokë mendimi se Mali i Argjendtë në të vërtetë i përkiste dikujt. Në mëngjes ai që bindur se zmbropsja e trupave ndërluftues nga ky territor e kishte lënë malin pa zot dhe ai kishte përfituar nga ky armëpushim për të zbatuar misionin e tij. Ja tek ishin zotërit e vërtetë. Ai kishte shkelur mbi këto zotërimi, siç kishte bërë intendenti Vitke me vetë fshatin. Njëri grabiste në mes të ditës pasurinë e dukshme të këtyre njerëzve të varfër, ky synonte të grabiste të ardhmen e tyre. Ky fakt kokëfortë i drithëroi shtatin. «Po e kuptuan këtë, mbarova!» — tha me vete.

Kuvendi i burrave iu duk i ngjethshëm. Aty më parë ai mendonte se, në një grumbull njerëzish që diskutojnë për fatin e dikujt, ka gjithmonë përkrahës të viktimës. Ndryshe vendimet mund të ekzekutoheshin që në çastet e para. Kurse tani, vështrimet e tyre nga Mali i Argjendtë, shënimet e tij përbënin po atë krim që cënonte trojet e tyre. Vitke kishte shpëtuar mrekullisht, për t'u lënë në dorë një gjah më të vyer... Kapitenin Ludvig Braun, vjedhës mineralesh.

I vetmi shpëtim do të ishte një lloj demagogjie e përkohshme që mund të përdorej me anë të gjuhës. Por, as ai dhe as Otoja nuk zotëronin asnjë fjalë nga gjuha e tyre. Kjo ishte e pandreqshme...

Atë natë i mbajtën të mbyllur në një plevicë kafshësh,

ku u kërcenin në fytyrë ca insekte mikroskopike e të mër-
zitshme. Pickimet e tyre ishin një torturë e vërtetë. Otoja
qante në heshtje, ndërsa pastërtia e fytyrës së tij djalosha-
re qe shndërruar tani në një maskë lypësi. Braunit, në fi-
llim iu neverit. Por më pas, kur ndjeu se vazhdimisht gja-
të natës lëvizte diçka përreth plevicës, bile edhe mbi çatinë
e saj, e ndjeu si mbështetje praninë e tij. Ndjenja e robë-
risë i theu copë-copë krenarinë e kobshme të madhështisë
perandorake dhe në ato çaste do të donte të ishte në pozi-
tën e ordinancës së tij. Midis Otos dhe këtyre fshatarëve
nuk kishte ndonjë ndryshim të dukshëm dhe me siguri tani
dënimi më i ashpër i takonte Braunit.

Në mëngjes herët i nisën për diku të hipur mbi mush-
ka. Ata i shoqëronte një djalosh shtathedhur, që qëndronte
drejt e fare lirshëm mbi kalin hungarez. Në sup ai mbante
çantën me shënimet e kapitenit Ludvig Braun.

Robërit dhe shënimet, që u konsideruan si informata
ushtarake, u dorëzuan pas disa orësh në Komitetin e Shpë-
timit.

LUFTE BËHET EDHE SOT

Dielli i majit luante kukafshehtas midis reve të dendura. Ishte i nxehtë kur dilte ashtu befaz, përvëlonte si të ishte korrik dhe, po aq shpejt ajri përmbyste nga një duhmë lagështie. Para klinikës Nr. 5 priste, i ulur në stol, një burrë trupshkurtër, me kokën shog, disi me qoshe, duke ndezur cigaret njëren pas tjetrës. Dera e jashtme e pavionit ishte e hapur dhe ai, një e dy, hidhte sytë andej me shpresë se do të shikonte shefin e klinikës, doktor Andrenë. Kjo ishte një shpresë fare e kotë, sepse qysh në mëngjes kryeinfermierja i pati thënë se mjeku ishte larguar nga spitali një ditë më parë me shumë ngut, e, po të mos vinte deri në orën dymbëdhjetë, duhej të kishte ndonjë hall të madh.

Demir Soni shikonte tani lojën e rrezeve të diellit në sheshin e ngushtë para pavionit dhe mendonte se shqetësimi i tij për të bijën sa vinte e shtohëj nga ky largim i prituri i doktor Andresë. Aty pranë, pesë hapa larg tij, në stolin tjetër priste një burrë rreth të pesëdhjetave, trupmadh, me një shenjë të vjetër plage nën mjekër që, herë pas here, e fërkonte me pëllëmbë të dorës. Ky kishte ardhur aty ndonjë orë më pas se Demir Soni dhe dukej tepër i shqetësuar. Ulej në stol vetëm për disa sekonda, ngrihej përsëri dhe lëvizte para derës së pavionit sikur priste t'i jepnin një mandatë. Të dy burrat nuk ishin parë veçse një herë në sy me njëri-tjetrin. Demir Soni i pati bërë për-

shtypje meraku i tjetrit dhe mendoi se duhej të kishte të shtruar aty brenda ndonjë të sëmurë rëndë.

Demirin e kishin njoftuar se operacionin plastik do t'ia bënin së bijës pikërisht atë ditë dhe kirurgu do të ishte doktor Andrea. Ai që gëzuar me një farë mënyre, sepse e dinte që shefi i klinikës ishte një kirurg shumë i mirë për këto lloj operacionesh. Vajza e tij e vetme, katërmbëdhjetë vjeçe, që djegur në kamineto për pakujdesi, në kohën kur kishte dashur ta fikte. Flakët i kishin pushtuar flokët e gjatë që i kishin shkarë mbi zjarr, duke u dëmtuar kështu sidomos në fytyrë dhe në duar. Shkurt, kishte shpëtuar mirë. Vajza po bënte mbi një muaj në spital dhe gjendja e saj ishte përmirësuar mjaft. Kirurgu specialist për djegiet kishte bërë një lidhje interesante të dorës me faqen e djegur dhe kështu, këto dy pjesë të largëta të trupit ushqenin njëra-tjetrën me gjak e mish, për t'u shëruar njëkohësisht. Demir Soni ishte habitur në fillim me këtë lidhje të çuditshme, po kirurgu e kishte qetësuar kur i pati thënë me buzë në gaz se, duke qenë vajzë, do të bënte ç'ishte e mundur për t'ia zhdukur shenjën e djegies, së paku në fytyrë. Për këtë mjaftonte një ndërhyrje e lehtë kirurgjike dhe faqen do të ishte vështirë ta dalloje në qe djegur ndonjëherë. Ky lloj operacioni ishte caktuar pikërisht për atë ditë dhe tani, mungesa e mjekut e kishte shqetësuar shumë Demir Sonin.

Burri tjetër vazhdonte të lëvizte pareshtur para trotuarit të ngushtë që rrethonte klinikën Nr. 5. Një cigare të pandezur që mbante në buzë e kishte kafshuar keqas, aq sa ngjyra e nikotinës pati depërtuar mbi letrën e hollë e dallohej që atje tej. Pavioni ishte disi i shkëputur nga ambientet e tjera të spitalit dhe rreth e rrotull ishte qetësi. Vetëm ndonjë infermier hynte e dilte me hapa të lehtë. Që koha kur mjekët vazhdonin vizitat e mëngjesit. Mungonte vetëm shefi. Demir Soni e kishte takuar disa herë këtë burrë dhe i kishte pëlqyer. Kirurgu ishte truplartë, me flokë të zinj e të dendur, me ballë të lartë dhe në fytyrë i endej një buzëqeshje që të shëronte më shumë sesa duart e tij të shkathëta kur operonte. Babai i vajzës pati aq be-

sim te ky njeri, sa mendonte që Anila e tij jo vetëm do të shërohej plotësisht, por do të ishte po aq e bukur sa edhe më parë...

Befas, në rrugicën e ngushtë e të asfaltuar u dëgjua buria e një veture që rrëshqiti midis gjetheve të rëna nëpër kopshtin e spitalit dhe erdhi e qëndroi para klinikës Nr. 5. U hap dera e pasme dhe prej saj doli vetë shefi i pavionit. Demir Soni u ngrit vërtik nga stoli dhe shpejtoi t'i dilte përpara. Dhe burri tjetër bëri dy hapa drejt mjekut, përdrodi duart, flaku me nervozizëm cigaren e pandezur, por nuk foli.

— Mirëmëngjesi, doktor! — buzëqeshi Demiri.

— Mirëmëngjesi! — u përgjigj mjeku pa buzëqeshur si zakonisht dhe këmbëu një vështrim me burrin tjetër. U afrua pranë tij, i preku lehtë dorën dhe, si u mendua një hop, i tha: — Duhet të presim. . .

— Doktor, — ndërhyri atë çast Demir Soni, — jam babai i Anilës. Kam ardhur për operacionin.

Mjeku qëndroi disa sekonda në vend, u mendua, fshiu diçka nga fytyra dhe buzëqeshi si me zor:

— Nuk do ta operoj dot unë, — tha ai dhe hodhi sytë për tokë. — Kështu më ndodhi. . . Megjithatë, prisni edhe ju. Do të bisedoj me një kolegun tim. Dy minuta!

— Po ju më premtuat!

— Ashtu është, — pranoi mjeku. — Ju premtova. . . — fytyra e tij duket tepër e lodhur, disi e përgjumur dhe poshtë syve i dalloheshin rrathë të errët. — Ju premtova, por. . .

Burri tjetër që tërhequr përsëri mënjanë dhe kishte vënë në buzë një cigare të re, kësaj radhe të ndezur. Doktor Andrea vuri këmbën e parë në shkallët e shkurtra të pavionit, kur Demir Soni e kapi për xhakete:

— Më falni që po ju pyes edhe një herë, — tha ai, tashmë tepër i nervozuar. — Kush mund të jetë ai person që të ketë të drejtën të spostojë një operacion të planifikuar dhe aq më tepër të ndërrojë kirurgun?

— Është një rast më urgjent, — u bë gati të shpjegonte mjeku. — Dhe tani më falni. . . nxitoj.

— Si qenka kjo punë! — iu kthye burrit që priste Demir Soni, kur pa që mjeku kishte rrëshqitur brenda në pavion. — Më jep fjalën, pastaj ma kthen. Punë është kjo? Ndonjë mik... me siguri, — shtoi pastaj duke lëvizur dorën në ajër. — Por edhe unë ama, nuk do t'i ndahem kësaj pune. Lozim këtu, apo bëjmë shaka?

Burri psherëtiu në vend që t'i përgjigjej.

— Nuk e nxiti njeri të më gënjente, — vazhdoi Demir Soni. — Pastaj ky është një operacion delikat dhe nuk mund ta kryejë kushdo. E kam edhe vajzë... gjynah!

Burri përsëri nuk iu përgjigj. U shkëput disa metra prej tij, e vështroi drejt në sy dhe vajti u ul në stol. Ngulli bërrylat mbi gjunjë, mbështeti kokën në mes të duarve dhe, kështu siç ishte, ngaqë tymi i cigares së ndezur në buzë i dilte përmes krahëve e i përzihej me flokët e dendur, dukej sikur digjej edhe ai.

Ky njeri ishte i vetmi ndoshta, përveç mjekut kirurg, që e dinte se përse nuk do të operohej atë ditë vajza e Demir Sonit. Por duke qenë vetë prind, nuk mund ta ngushëllonte fare tjetrin. Doktor Andrea priste nga çasti në çast të mbërrinte nga Elbasani një pacient i djegur keqas në Metalurgji dhe ky ishte djali i burrit që priste. Kjo kishte ndodhur një ditë më parë. Se si kishte ndodhur saktësisht, edhe ai për vete e kishte akoma të turbullt. Burri shkëputi njëren pëllëmbë nga faqja dhe e la të varej midis gjunjëve. Djali i tij, inxhinier në Metalurgji, ishte djegur nga një flakërimë llave e zjarrtë, në kohën kur...

Mjeku doli përsëri te dera.

— Dëgjoni, — tha ai duke iu drejtuar Demir Sonit. — Sapo rashë dakord me doktor Mikelin për ta operuar ai vajzën tuaj. Është një nga mjekët tanë më të shquar dhe ju nuk keni përse të shqetësoheni.

— Nuk pranoj! — thirri menjëherë Demiri. — Kam pyetur për ju dhe e di se këto lloj operacionesh mund t'i kryeni vetëm ju. Ndjaj, mos më gënjeni mua. Nuk është shaka....

— Unë nuk gënjej, — ia ktheu shefi i klinikës gati i

ngurosur. — Klinika jonë nuk mbahet në këmbë vetëm nga duart e mia. Kaq gjë duhet ta kuptoni.

— Mos më detyroni ta bëj problem deri lart, — thirri përsëri Demir Sonit. — Më dhatë fjalën se vajzën do ta operoni ju dhe... pikërisht sot. I kam edhe unë dy njerëz, drejtë e mori!

Mjeku shtrëngoi gishtat e duarve me njëri-tjetrin. Vetëtimthi i shkuan sytë te sahati. — Për njëzet minuta i djeguri nga Metalurgjia duhej të mbërrinte. Ishte një rast tepër i rëndë. Rast i rrallë, megjithëse ai për vete kishte pasur edhe suksese në djebie të tilla. Por siguri nuk mund të kishte. Për njëzet minuta ai duhej të mobilizonte një pjesë të mirë të të gjithë personelit të klinikës, për t'i dhënë ndihmën e duhur atij djaloshi. Gjithë natën e kishte kaluar në spitalin e Elbasanit. Në mëngjes, ndërsa për vete qe nisur me një veturë të shpejtë, për të përgatitur gjithçka duhej, të sëmurin e nisi me një autoambulancë. Shoferin e porositi të ecte ngadalë, sidomos kur të merrte kthesat e Qafëkrrabës. Çdo trënditje do t'i shkaktonte atij që ishte djegur vetëm dhimbje të forta, por.. Gjithë nata i kishte kaluar pa gjumë. Telefonat binin pa pushim. Telefononin nga Komiteti Qendror i Partisë, nga Kryeministria, nga Ministria e Shëndetësisë: «Inxhinier Preng Bushi duhet të shpëtojë patjetër».

Brenda natës, familja e tij kishte mbërritur në Elbasan nga një rreth i Veriut. Mjeku ishte munduar ta qetësonte disi të atin e të sëmurit dhe ndërkohë e kishte këshilluar të nisej për në Tiranë, ku do të çonin edhe të birin. Tani ky burrë priste aty përjashta pa thënë asnjë fjalë. Doktor Andrea i hodhi një vështrim të pjerrët dhe psherëtitu.

— Kështu pra, — ngriti ai zërin duke iu drejtuar Demir Sonit. — Vajzën tuaj do ta operojë doktor Mikeli. Qetësohuni!

Si tha këto, ai hyri brenda.

Fytyra e Demir Sonit sikur u shtrembërua atë çast nga ngërçi. Sytë i morën tjetër ngjyrë dhe buzët e shtrëngua-

ra iu mavijosën. Picërroi qepallat, shtrëngoi grushtet dhe shfryu:

— Do të më shohësh! — ia behu ai gjithë kërcënim dhe u mat të largohej.

Burri mbi stol lëvizti befas nga vendi. Ishte një lëvizje aq e vrullshme, sa Demir Sonit i mbërtheu këmbët.

— Prit, — tha burri, — një sekondë. Po shkoj të bisedoj me doktorin për ty.

Dhe pa e vështruar në sy hyri në paradhomën e pavionit. Aty foli me dikë, dhe, pas pak, doktor Andrea u gjend ballë për ballë tij.

— Ju... duhet t'ia thoni arsyen e vërtetë këtij njeriu, — tha ai pa ngritur kokën. — Dhe në qoftë se im bir pret... atëherë...

Mjeku buzëqeshi. Ngriti dorën dhe e mbështeti në supin e të atit të inxhinier Preng Bushit.

— Nuk pret puna për djalin tuaj. — tha ai me dhimbje.

Burri e shikoi në fytyrë. Mjeku ishte rreth të pesëdhjetave, por atë mëngjes dukej tepër i plakur. Balli i lartë i qe mbushur me rrudha të shumta. Duke parë këtë baba që mendonte për të tjerët aq sa edhe për të birin, atij iu shtua edhe më shumë admirimi për aktin e djalit. «Me njerëz të tillë Shqipëria nuk vdes!» — tha me vete dhe hoqi me shpirt. Dhe ashtu turbull e turbull, pas një nate pa gjumë, i rraskapitur ai nisi të sillte ndër mend fragmente bisedash që zhvilloheshin para syve të tij, në çastet e lira kur dilte të pushonte për disa sekonda në korridorin e spitalit të Elbasanit. Dhjetëra njerëz prisnin aty rreth e rrotull. Ca të ulur nëpër stolat e gjatë, ca në këmbë, të tjerë poshtë dritareve të spitalit, të tjerë telefononin orë e çast. Nga të gjitha këto ai po formonte një tablo të qartë të aksidentit, ndonëse akoma të turbullt..

... Njëra nga furnaltat e Kombinatit Metalurgjik kishte pësuar një ngjitje skoriesh në paretet e brendshme të saj. Mbeturinat e djegura trasheshin e trasheshin, derisa erdhi një ditë kur gryka e furnaltës u bllokua. Specialistët tanë u ndodhën para një problemi të komplikuar e pak të njohur. Për këtë i ishte kënkuar palës kineze të dër-

gonte specialistin e duhur për të zhblokuar furnaltën. Kërkesa ishte krejtësisht zyrtare e, megjithatë, përgjigjja nuk po vinte. Njëra nga furrat mbetej kështu e bllokuar. Ekonomia pësonte humbje të mëdha. Gryka e zjarrtë reshti së derdhuri çelik. Nën skoriet e ngrira gëlonte akoma lla-va e zjarrtë e metalit, por pa pasur fuqi të derdhej. Shqetësimi sa vinte e rritej. Specialistët kinezë bënëin sehir para kësaj së papriture. U desh atëherë që Preng Bushi me shokët e tij t'u futeshin studimeve për zhblokimin e furrës. Qindra faqe librash shfletuan ato ditë. Net të tëra pa gjumë. Mungonte eksperiencia, mungonte literatura e duhur. Marrëdhëniet me Kinën po keqësoheshin çdo ditë e më tepër. «Bota e Tretë» kishte hyrë midis popujve si një merimangë e zezë që, duke u zvarritur, lëshonte helmën e zi. Preng Bushi me shokë e dinin se kjo merimangë duhej djegur pikërisht në furnaltat e Metalurgjikut të Elbasanit. Ata tashmë e dinin. Udhëheqësit kinezë, duke mos mundur të thyenin Partinë e Punës, po vepronin si dikur Hrushovi. Mijëra tonë pajisje për Kombinatin po vonoheshin, duke i lënë masivet vigane të uzinave bosh. Specialistët kinezë, të udhëzuar nga qeveria e tyre, më shumë bënëin sehir sesa punonin. Projektet u mbyllën në kasaforta, për të mos rënë në duart e specialistëve shqiptarë. Ndërkohë, njëra nga furrat e shkrires heshte. Heshte edhe qeveria kineze duke mos dërguar specialistin e duhur. Preng Bushi me shokët e tij vazhdonin kalkulimet e ngarkesës së eksplozivit që do t'i hapte rrugën furrës. Atdheu priste metal, bllokada do të çahet me çelik.

Kështu ishin punët kur furrës kolosale iu hap dritarja për të vendosur eksplozivin. Prisin të gjithë me ankth. Specialistët kinezë kishin qëndruar disa hapa më tej dhe bënëin sehir. Ngarkesën e rrezikshme të dinamitit e futi në furrë vetë Preng Bushi. Çastet ishin të rënda. Përpara sheshit të furnaltës prinin dhjetëra njerëz. Si gjithmonë, Partia ishte fare pranë. Krah për krah me njerëzit. Sekretari i Komitetit të Partisë së rrethit ndiqte me ankth lëvizjet e djaloshit njëzeteshtatëvjeçar që po kryente atë cast një sfidë të madhe. U ndezën fitilat. Flaka e zbehtë e

barutit përshkoi sallën nëpërmjet një shiriti të hollë tymi dhe... plasja buçiti mbyturazi. Skoriet u shkatërruan dhe gryka e furrës u çel. U shuan buzëqeshjet në fytyrat e zbehta të kinezëve. Matanë njerëzit përqafoheshin e putheshin. Inxhinier Preng Bushit po i rrihte zemra. Sa ishin pastruar paretet e furrës nga skoriet? Një hap... dy, tre dhe; pa u ndier, ai nisi të lëvizte, ai nisi të afrohej te dritarja e çelur për të vrojtuar. Pikërisht atë kohë, një copë e madhe skorieje u shkëput e ra në llavën e nxehtë. Stërkalat e saj të zjarrta gati sa nuk përvëluan djaloshin dhe ata që gjindeshin rreth e rrotull. Pati një stepje të përgjithshme. Kinezët çmurrrosën fytyrat e ngrira.

Të gjitha këto iu kujtuan doktor Andresë aty për aty. Vështroi me dhembshuri të atin e Preng Bushit dhe përsëri mendoi se me njerëz të tillë Shqipëria nuk do të kish-te mort kurrë. I shtrëngoi krahun dhe e detyroi të dil-nin jashtë.

Demir Soni kishte mbetur në këmbë para derës së pavionit. Sa pa mjekun bëri një gjysmë hapi, por u pendua dhe u zbraps përsëri.

— Dëgjoni, — tha mjeku duke e vështruar drejt në sy. — Më jepni një cigare, ju lutem!

— Cigare... ju... nuk e pini, — nisi të belbëzonte Demir Soni duke kërkuar paketën nëpër xhepat e shumtë.

— Sot do ta pi, — tha mjeku duke buzëqeshur me pahir, — ndonëse nuk mendoj se kam përpara një punë të dështuar për të pirë cigare. Jam ca i lodhur vërtet. Dhe tani më dëgjoni. Me këto që do t'ju them, nuk dua të forcoj mendimin tuaj se unë jam mjeku më i mirë i këtij pavioni. Por shokët më caktoan një detyrë dhe unë dua ta çoj deri në fund. Kështu bëjnë të gjithë sot. Është një detyrë Partie. Djali i këtij shokut, — ai shtrëngoi edhe më shumë krahun e babait të Preng Bushit, — është djegur, duke kryer një punë të madhe në Metalurgjik. Është djegur rëndë, — shtoi ai duke bashkuar vetullat e trasha. — — Kuptoni? Për të shpëtuar furnaltën, për të sfiduar.... — ai mbylli dhëmbët fort. — Është djegur në afro dyzet për qind të trupit. Është një rast i jashtëzakonshëm. Tani

më thoni ju... A duhet ta lëmë këtë djalë njëzet e shtatë vjeç, të sapomartuar të... lëngojë (ai donte të thoshte «të vdesë», por goja nuk ia nxuri këtë fjalë) dhe të kthehemi te bukuria e vajzës suaj? Megjithatë, as atë nuk do ta lëmë. Ju thashë që doktor Mikeli është një specialist i shquar. Dhe duhet të dini se deri mbrëmë, unë nuk e njihja fare këtë djalosh dhe as familjen e tij. Por ai bëri atë që do të bënte çdo shqiptar i ndershëm në këto kohëra. Edhe ju...

Demir Soni uli kokën.

— Kështu qenka puna? — tha befaz duke murmuritur.

— Po, — tha doktor Andrea dhe mbloodhi buzët.

— Ndoshta... ndoshta edhe doktor Mikeli mund të duhet aty, — ngriti kokën ai, — Anila mund të presë, ndoshta...

— Jo, — iu përgjigj mjeku. — As Anila nuk do të presë.

Në këto e sipër uturima e një autoambulance të bardhë theu qetësinë e spitalit. Dy infermiere dolën me nxitim nga pavioni duke mbajtur një barelë nëpër duar. Fytyra e doktor Andresë u gjallërua papritur. Demir Soni u mënjanua një çast pastaj iu afrua derës së hapur të autoambulancës. Një qenie e mbështjellë kokë e këmbë me fasha të bardha, ku i dalloheshin zgavrat e syve, u vendos shumë ngadalë mbi barelë. Babai i Preng Bushit u mundua të mënjanonte dikë aty pranë dhe të shikonte të birin.

— Ju lutem! — i tha atij doktor Andrea. — Nuk mundem t'ju lejoj t'i afroheni. Më falni! — shtoi ai dhe sytë për një çast iu dukën përsëri tepër të pikëlluar.

Sa që futur i sëmurit brenda, para pavionit frenuan dy makina njëra pas tjetrës. Doktor Andrea ishte zhdukur pas të sëmurit, kështu që të porsaardhurit qëndruan përjashta. Këta ishin dy anëtarë të qeverisë që, sa zbritën nga makinat, nisën të diskutonin për gjendjen e djaloshit. Demir Soni u mënjanua. Babai i Preng Bushit mbeti në këmbë, fare pranë të porsaardhurve, por pa mundur t'u fliste. Këto dy fytyra ai i kishte parë natën e kaluar në korridorin e spitalit të Elbasanit. Kaq dinte.

«Shokët e tij!» — mendoi kur i dëgjoi të flisnin aq ngrohtë për të.

Qielli ishte pastruar e tokën e shndriste tani një diell

i plotë, disi i nxehtë, por pa atë zagushinë e paradites. Pavioni vazhdonte të ruante qetësinë e plotë. Pas pak aty mbërriti dikush me nxitim, u përshëndet me anëtarët e qeverisë dhe i ftoi të futeshin brenda në zyrën e shefit të klinikës. Demir Soni ia nguli sytë babait të djalit dhe u habit me heshtjen e tij. As që kërkoi të thoshte se kush ishte.

— Pse nuk vajte edhe ti brenda, — i foli Demir Soni. — Po qe se është aq rëndë, kërko ta nxjerrin jashtë! Dëgjo vëllanë ti. Dhe do ta nxjerrin se s'bën. Nuk i thonë shaka.

— Rri, mor shok, në hallin tënd, — ia ktheu butë burri nga Veriu. — Nuk e mësoj unë as doktorin e as Partinë. Përkundrazi. Partia na ka mësuar mua e tim bir... Dhe ajo e di se ç'do të bëhet.

— Unë thashë vetëm se....

— Ke qenë në luftë? — pyeti befas babai i Preng Bushit.

— ...

— Në ke qenë, duhet ta dish. Në s'ke qenë, duhet ta mësosh, se luftë bëhet edhe sot.

— Ashtu është, — pranoi Demir Soni duke kapërcyer pështymën.

Sapo mësova se kështu e kështu për ata të pabesët, i thashë tim biri se ka në botë vetëm dy botë dhe nuk bëhen dot as katër as pesë. Pa do digjemi, pa do vritemi në e dashhtë puna, por botën tonë nuk e lëshojmë. Ja, kështu punët.

— E ke fjalën për kinezët? — murmuriti Demir Soni.

— Për djallin e për të birin! — mallkoi burri nga Veriu. — E ç'rëndësi ka se kush është?

— E qelbën edhe ata, — rrudhi buzët Demiri, — po Partia jonë....

— Partia jonë... — plaku çoi grushtin lart e rrahu ajrin. Pastaj vazhdoi: Partia jonë me ne të gjithë rreth saj, or ti.

Atë çast u duk te dera e pavionit doktor Andrea dhe pas tij anëtarët e qeverisë. Njëri prej tyre, një burrë i shkurtër shpejtoi hapat drejt malësorit dhe i zgjati dorën.

— *Mos kini merak!* — tha ai duke buzëqeshur. — Sapo biseduam përsëri me doktorin për Prengën dhe ky na thotë se nuk ka asnjë rrezik.

— Ai dhe unë shërohemi, në qoftë shëruar furra, — tha burri dhe një rrudhë e thellë iu shtua në ballë. — Sepse, në u dashtë, digjemi të tërë dhe nuk ulemi në gjunjë, — shtoi duke tundur kokën. — Këtë më thoni ju, o burra!

— Sot ndizet më flakë, — buzëqeshi anëtari tjetër i qeverisë.

— E ndezur qoftë për jetë, pra! — thirri babai i Preng Bushit. — Është flakë Partie kjo, or burra. Më gëzuat, — tha ai si heshti një hop.

Demir Soni ishte mënjanuar e qe mbështetur në prag të derës së pavionit. Kishte një dëshirë të fuqishme të bashkohej ato çaste me atë grup njerëzish të fortë, që nuk pyesnin as për vdekjen, por i vinte turp, shumë turp. Sidomos nga doktori dhe nga malësori prej Veriu.

PESHKATARËT

«...Ec, ec, ec... Ndaje dhe bukën që ke në dorë, po kujdes se mos bësh thërrime rrugës e zgjon lukuninë e qenve. Hë, shpirt, ec! Unë nuk vij dot me ty, por do të të ndjek me sy nga prapa. Ec, ec, ec dhe, në të dhimbtë këmba, mos çalo të të shohin bota. Duroje dhimbjen, kafsho gjuhën, sa të kalosh lukuninë e bishave. Më pas, kur të mbërrish matanë ujërave, te njerëzit e tu, hapi gishtat dhe lësho bukën, edhe në paç uri për vete. Ulu në shesh dhe thuaju se ku të themb këmba. Në të dhënçin jatak, shtriu e merr një sy gjumë. Në të dhënçin ujë, çoje shtëmbën nga lëfyti dhe lag gurmazin. Por te njerëzit e tu, ama... Hë, xhan! Papo do të bien shi e vetëtima, si këtë natën e sontme. Mos u tremb. Rrugës, edhe mund të kesh frikë, te njerëzit e tu jo. Në u lagshin ata, lagu edhe ti. S'ka gjë. Zjarri që ndizet së bashku është më i madh se zjarri i të vetmit. Lagu, se thahesh më shpejt nga zjarri i të gjithëve. Fol me zemër e mos gënje. Qaj kur qajnë ata, hesht kur duhet heshtur. I dëgjon si buçasin ujërat? Mos ki frikë. Nuk na mbysin. Unë i kam parë me qindra herë të grinden kështu. Grinden sa grinden dhe... stepen. Zhduken sikur i përpin dheu. Lënë mbi tokë një llum, por edhe atë e shpëllajnë shtrëngatat e shiut. Kështu ndodh në dimër. Toka kthehet te toka dhe jeta te jeta. Edhe vdekje do të ketë. Ashtu si jeta, edhe vdekja është e trefishtë: si gjithë. dynjaja e në

moshë të vet, nga plumbi i hasmit e me lufë, nga brejtja e krimbit e me bajga sipër. Kaq dija unë. Fli tani, se nesër mund të jesh për udhë. Edhe unë do të fle, se m'u mavisjosen qepallat. Yt atë, i ndrittë shpiirti, i kishte zët ata që llafoseshin natën, që-çë-çë. Fli dhe mos e kujto atë sonte. Veç në u nisç për udhë. Gjumin e ëmbël, shpiirt!»

Fani Barua lëmoi ballin sikur ndoqi diçka së andejmi. Nga strehët nën tjegulla binin në tokë rrëke shiu që përplaseshin me tërsallëm mbi gurët e udhës. E gjithë ajo pjesë e divanit¹⁾ ishte lagur e dërrasat shkëlqenin nga gjarpërinjtë e vetëtimave. Era e furishme sillte me vete gjëmimet e qiellit, rënkime trarësh dhe zhurmën e tallazeve të detit tek thërrmonte brigjet. Matanë rrugicës dëgjoeshin herë-herë të qararë e një foshnjeje, që dukej sikur e prisnin natën në pjesë të padukshme: midis tyre kalonte ajo britmë e pastaj, nata mbyllej përsëri kur binte heshtja. Pas shpinës së Fanit ndiheshin hapa të rëndë që heponin dyshtemenë e korridorit. Ai e dinte se trashamania Hariikli që bërë zonjë shtëpie në atë kësollë të lemerishëm. Minutat ndiqnin njëra-tjetrën, rrokulliseshin diku, duke e lënë natën sakate, të thyer. Hapat e rëndë venin e vinin korridoreve, dhomave, mureve, trarëve dhe ngecinin diku. Nuk ishte e mundur të mos stepeshin. Fani kishte parë vetëm një të vdekur: babanë e tij. Atëherë kishte qenë dhjetë vjeç dhe i kujtohej se mbi fytyrën e verdhë, të zhytur në arkivol, kishte qëndruar një mizë që lëvizte sa andej këndeje, sado që e ndiqnin...

«Ec, ec, ec...» Ajo gojë tani kishte heshtur. Me siguri që nofullën ia kishin shtrënguar me një shami të zezë që të mos lodhej më e të fliste. Trashamania Hariikli i vendos duart e kryqëzuara midis barkut e gjoksit, i rregullon këmbët në fund të dyshekut dhe rri e vështron nga larg sikur sodit ndonjë nuse. Gjyshen po e rehatonin kështu mirë e mirë e ndoshta për të parën herë ajo po rrinte e qetë. E gjithë jeta e saj kishte qenë ajo ec-ec e ec pa mbarim, me thërrime nëpër duar. Edhe para se të mbaronte i kishte

1) Këtu ka kuptimin e paradhomës.

thënë këto fjalë: «Më fshini duart se i kam me thërrime...» Nusja që lemerisur dhe kishte nisur të birin, Fanin, të lajmëronte hallat. Vrapin e tij në prag të natës nëpër rrugicat e vdekura kishte qenë si era e levantit që nis papritur dhe pushon papritur. Të tria hallat, njëra më e moshuar se tjetra, lanë fëmijë e burra, magje e zjarre, gjilpërë e fshehtë e u nisën nëpër natë pas këtij burri të parakohshëm, që dinte të sillte vetëm mandata: më parë të të atit, (vdekur edhe ai në palcë të dimrit, «sikur të mos kishte gjetur kohë tjetër», kishte thënë halla e madhe) dhe tani të nënës së tyre, («sikur të mos priste sa të gdhihej», — tha prapë halla e madhe). Sa kishin mbërritur hallat, Fanin e nisën diku gjetkë. Hallëmadhes i kishte rënë të fikët kur kishte parë trupin skelet të gjyshes (ku vajti gjithë ai mish, xhanëm) dhe nuk mund ta lante e ta ndërronte se kishte frikë. Kështu Fani që rrokullisur drejt trashamanes Harikli, kishte trokitur i drithëruar në derë të saj (nëna e kishte porositur t'ia thoshte fshehurazi këtë mandatë), që dridhur nga të ftohtët një copë herë të mirë derisa të vishej e të ngjishej gruaja e shëndoshë, të zbriste një palë shkallë që kërcitnin si mos më keq dhe t'i përshkonte rrugicat në më shumë se gjysmë ore. Gjatë gjithë kësaj kohe Fani ecte pas saj, si një qen i rrahur, me duart në xhepat e pantallonave e kokën ulur mbi gjoks. Furtuna zbraste gulçima mbi gurët e ciflosur të mureve, ndërsa nata pa konture, pa hije, pa asnjë rreze drite, një qorre e vërtetë, i kishte rrethuar nga të gjitha anët. Të ecje pas Hariklisë ishte torturë dhe, kur ai guxoi e bëri tre hapa para saj, ajo thirri e lemerisur:

— Na, more Fani! Mos ik, se vdiqa nga frika.

Fani kishte shtangur nga ky pohim. Të merresh me të vdekurit dhe të kesh frikë? Ndali në vend, la trashalugën të dilte përpara dhe u vu të zvarrisej pas saj.

Hapat hepuan dërrasat e dyshemesë me tërsëllëmë për të fundit herë. Pastaj pllakosi një heshtje që nuk zgjati shumë se u vu kuja. Në fillim nisi shtruar, me zë të ulët, si një këngë që s'donte të hapte udhë e që dalngadalë po e merrte veten, sado që thoshin se ishte gjynah të vije ku-

jë në shtëpi pa zbardhur dita... Hallat, siç dukej, nuk kishin duruar sa të gdhëhej.

Kjo ishte një farë shkurtimi i natës. Zhummat e rrethuan shtëpinë nga të gjitha anët. Sinfonia e kujës arriti kulmin, ndërsa hapa, hapa, hapa u ndien gado. Nga shkallët depërtuan deri përmbi divan një palë sy xixëllues që shkëlqyen nën dritën e vetëtimave. Dikush iu afrua ngadalë Fanit, i hodhi dorën në kokë, i afroi fytyrën afër së tijës dhe, në rrzë të veshit, bubulluan këto fjalë:

— Shko te ne, në shtëpi... Je lagur.

Qe Ligor Bunavia. Ky ishte i pari burrë që shkelte në shtëpinë që ngjante me një manastir grash të përlotura. Tjetër s'kishte. Edhe këtë djalosh, që guxonte të ishte burrë, Fanin, po e ndiqnin si një kalama. Nuk lëvizi nga vendi. «Ec, ec, ec!» Ishte natë e thellë dhe i dukej sikur nuk i gjente dot shkallët nga të zbriste. Shtëpia e Ligor Bunavisë që ngjitur me të tyren, ca më thellë rrugicës, por me derë të oborrit në prag të shkallinës së parë.

— Futu në dyshek me Talon, — tha përsëri zëri. — Ai flë dhe ti mos e zgjo. Te dhoma sipër, hë djalë!

Fani bëri dy hapa dhe burri dy. Kaq mjaftoi për të mos e parë më njëri-tjetrin. Midis tyre u futën copa kujash dhe drithërimat e zërit të foshnjës që kishte nisur të qante përsëri. Nëpër natë nuk mund të shihje gjë, por Fani e njihte oborritin e fqinjëve symbyllur. Në krah që gardhi me kallama, më tej furra ku piqeshin tavat, e vogël sa një kokovë vigane, me grykën qemerore mbyllur gjithmonë me një gjysmë kapaku voze metalike, ku ndodhej një vrimë nga dukeshin tepsitë e gjithë lagjes. Pastaj vinte shtëpia. E ngushtë, e shtypur, gjysmë me gurë e gjysmë me çatma, gjysmë me tjegulla e gjysmë me kashtë, me dy kthina pa tavan, një lart e një poshtë, vërtet të shtruara me ca dërrasa të trasha, por ato qenë liruar me kohë nga gozhdët e lëviznin nga vendi sapo shkelje mbi to. Nënatalos (Nëna e Talos), që një grua fytyrë imtë, e shkurtër, me ca duar si kanxha, të holla, por gjithë kocka, që, kur ta ngjeshte fytyrës, të lëshonin sytë xixa. Nënatalos nuk mbahej mend të që veshur ndonjëherë me të çelëta. Gjithmonë dikush do

të vdiste, për të mos hequr ajo zinë. Kështu po plakej ajo grua. Ligor Bunavia, i shoqi, mund të kishte bërë prokopi, sikur Nënatalos të mos ua ndante peshqit që sillte ai nga kënetat njerëzve të lagjes. Dhe këtë punë e bënte natën. Të mos flenë fëmija të uritur, i thoshte ajo gjyshes që sapo kishte vdekur. Në mëngjes çirrej që pa gdhirë se dikush kishte zënë kanalin e rrugicës ku rridhnin ujërat e dimrit dhe e gjithë mëhalla zgjohej në alarm. Kështu, tërthorazi — ngaqë ajo nuk e dinte se kush e kishte bërë këtë punë — niste të shante me soj e sorollop gjithë grarinë e rrugicës dhe, vetëm po të dëgjoje britmat e saj, e kishte të lehtë të mësoje biografinë e grave. Të bëra e të pabëra. Fshesa tundej në ajër duke shpërndarë rreth saj çërka balte të zezë që i spërkatnin fytyrën e rrobat, ndërsa muret e bardha aty pranë, bëheshin pika-pika. Gratë tulateshin nëpër shtëpitë e tyre derisa mbaronin këto sharje të stuhishme, ose vështronin tinëz pas kanateve të dritareve. Nënatalos hyn-te pastaj në oborrin e saj, qëllonte macet me gurë, trembte ndonjë pulë të botës që kishte lëshuar glasën në shesh të saj dhe mallkohte dynjanë me duart e ngritura drejt qiellit. Fëmijëve u futeshin në shtat drithërима. Fani Barua, kur ishte ca më i vogël, tulatej pas gjyshes (ajo që kishte vdekur atë natë) dhe ndiente erën e afërt të rrobave të saj.

Këtu po hynte tani ky burrë — fëmijë që e kishin mënjanuar të gjithë. Me zemër të dredhur se mos zgjonte Nënatalos dhe ajo e sikteriste, siç bënte me macet, ai ngjiti një palë shkallë që lëkundeshin, me shkallare të rrallë. Te dera ngriu. Një hije, gjysmë e përkulur, lëvizte duart dhe disa sekonda më pas ai dalloj gruan të vishte mëngët e ngushta të jelekut të saj. Edhe ajo, siç duket e njohu sepse, sapo e pa, tha me tërsëllim:

— Vdiq? Mirë bëri që vdiq! Futu brenda. Shtriu me Talon. Të marrtë të ligat ty! Hë... mos druaj. Futu.... Hiq llastikat e shtriu me gjithë rroba. Ka gra shumë?

Fani Barua u përtyp. Gra kishte më shumë se kudo gjetkë.

— Fli! — tha edhe një herë ajo, duke tërhequr derën pas.

Gjyshen e varosën të nesërmen. Binte shi i imtë e deti rënkonte. Thanë se gropa që mbushur me ujë e arki-voli u fundos si të ishte një gur i rëndë. Pastaj u kthyen të gjithë në shtëpi, kokulur. Te shkallët, në një legen bakëri, njerëzit lanë duart e ndotura nga balta që i hodhën gjyshes përsipër. Në dhomën e mirë ndenjën burrat. Tavat me peshk u shtruan një për çdo dy vetë. Duhej medoemos të ishin me numër tek. Njëmbëdhjetë tava... trembëdhjetë... Edhe pjatat me oriz. Fanit iu kujtua kur gjyshja mallkonte ndonjë grua të lagjes e i thoshte: «Të hëngsha orizin, të hëngsha!» Tani ishte po ai oriz, i bardhë, jo shumë i thërr-muar, blerë veresie tek Andrea tregtari. Edhe peshqit qenë blerë veresie... Kjo shtëpi nuk kishte qenë kurrë më e var-fër dhe njëkohësisht më e pasur se atë ditë.

Pas vdekjes së babait të Fanit — në dyzet e pesë vjeç nga një pleurit në mushkëri — gjyshja që bërë burrë dhe i rregulloi disi punët. Nëna e Fanit, një grua trupimtë, e druajtur, mbetur me katër jetimë, tri vajza dhe një djalë, e veshur me të zeza, sikur u plak brenda një nate. Nisi të punonte në ullishtat e zotit Riko. Gjyshja lëvizte nëpër fshat, bënte shamatë me Vasil Manastirliun, tregtarin e kë-netës dhe çoç nxirrte ndonjë thërrime prej tij. E vërteta është se ajo ishte bijë nga fisi i Manastirlinjve dhe me Va-silin binte kushërirë e dytë. Ky na që një burrë trupgjatë, hollak, me një kokë të shtypur anash, ku dalloheshin më tepër mollëzat e faqeve të kërcyera shumë sesa sytë e ve-gjël të futur në zgavra. Flokët i kishte të lëpirë e i mbante të krehur bukur. Ndonëse nuk ishte më i madh se pesë-dhjetë vjeç, mbante një bastun me të cilin më shumë eg-lendisej sesa mbështetej. Kur vdiq gjyshja, ai erdhi e hodhi një grusht dhë mbi varrin e saj veç, ndryshe nga të tje-rët, nuk pranoi të lagte as gishtërinjtë e duarve të legeni në prag të shkallëve. Në dhomën e burrave kapi për veshi Fanin e ri, nxori nga portofoli një fije letre trandafili, shë-noi diçka në të dhe e nisi djalin për tek agjencia e peshki-mit, ku duhej të merrte dhjetë kile ngjala pa parë.

— Këto i paguaj unë! — që mburrur ai para burrave që ndodheshin aty. — Shko, qerratuc, nisu!

Pas të tretave të gjyshes, shtëpia ra në qetësi. Megjithatë ajo «Ec, ec, ec...» ndihej trarëve të nxirë nga bloza, kumbonte mureve, përzihej me tymin e zjarrit të oxhakut që nuk tërhiqte përpjetë, derisa Fanin e zinte gjumi. E ëma rrëmonte vatrën sa flinin të gjithë. Jashtë pikonin strehët e ndiheshin tallazet e detit. Herë pas here, nga shtëpia fqinjë vinte ndonjë klithmë e befasishme e Nënatalos që mallkonte dikë, fjalët bubulluese të Ligor Bunavisë që mundohej të qetësonte gruan dhe... heshtje. Lëkundej flakëza e kandilit mbi oxhak nga fryma e erës që vinte e futej brenda nga s'e pritje.

Një nga këto net ata fjetën krejtësisht të uritur. Nëna qau fshehurazi, në kthinën matanë, erdhi e shtroi për të gjithë rrobat në dysheme dhe tha shkurt:

— Flini!

Fani Baros i gurgullonin zorrët. Ishte katërmbëdhjetë vjeç. Zoti Rilko nuk kishte pranuar atë ditë ta merrte në ullishtat, me gjithë lutjet e nënës. Një dorë barishte i kishin ngrënë në drekë, përzjerë me ca kokrra orizi të mbetura nga vdekja e gjyshes. Tjetër s'kishte. Fani u vërtit një copë herë në dyshek. Njëra nga motrat, Kalia, qante me dënësë, e megjithatë pa zë. Ulërinte era, kur dëgjuan ca të trokitura në derën e poshtme.

Gruaja la mashën mbi hi, u hodhi një sy fëmijëve, dhe u ngrit. Në prag të derës qëndroi një sekondë. Të trokiturat u përsëritën me këmbëngulje e me padurim. Siç i sillte era. Herë të forta e herë të largëta.

Nëna e fëmijëve u kthye në dhomë me Nënatalos. Kjo mbante nën sjetull një tepsi të mbuluar përsipër me pecetë.

— Merri këto, — tha Nënatalos duke rënkuar. Seç kishite një lloj ngërçi në frymëmarrjen e saj. — Zgjo fëmijët!

Gruaja u mendua një çast. Pa dyshemenë, mbështolli duart nën sjetulla dhe tha:

— Ç'ti dua?

— Janë të freskëta, — tha Nënatalos me zë të ulët. — Sapo i sollën. U plevitosën por çoç prunë. Qefull.

Fani Barua u kollit poshtë jorganit.

— Zgjohu, — iu drejtua atij Nënatalos. — Të të ziejë nëna një bisht. — Pastaj, kur pa se kokat e fëmijëve u mbuluan më shumë, buzëqeshi lehtë dhe iu drejtua gruas: — Zieji, le t'i hanë pa bukë. As mua nuk më ndodhej. Nesër në mëngjes mbase rregullohem...

— Po gjithnjë... — tha gruaja e pikëlluar.

— Sa të kemi, — ia ktheu Nënatalos. — Edhe ty sa të të rritet fëmija. Ç'të bësh? Kohëra të qelbura.

Fani Barua, me kokë poshtë jorganit, përfytyroi Ligor Bunavinë tek hynte në derë të oborrit të tij me mushamanë e zezë të lagur, me një kapuç lesi në kokë, që i mbulonte flokët, veshët, mjekrën dhe gjysmën e ballit. Tek ai ballë mund të dalloje të gjithë gjahun që sillte me vete. Në qe i sheshtë, torbat ishin plot, në qe me rrudha, rrudha të trasha sa një gisht, në fund të torbave lëkundej vetëm tasi i shtypur me të cilin nxirrej uji që i hynte lundrës nga anët. Sikur të shkonte me të? Lëvizti në dyshek dhe ngriti kokën. Pa Nënatalos që theu gjunjët në vatër dhe rrëmoi zjarrin me mashë.

— Ndize, — i tha gruas. — Ndize e zieji!

— Nënatalos, — foli atë çast Fani, — i thua xha Ligorit të më marrë dhe mua në shoqëri?

Gruaja mbeti me shkarpat në krah. Nënatalos nxori përpara duart e thata, sikur të kapte dikë, pastaj i përplasi pëllëmbët me forcë.

— Do t'i them, — thirri shkoqur.

— Po është i vogël akoma, — tha gruaja.

— Sa Talua, nuk është? Hë, i vogël! Të gjithë kështu e nisnin peshkimin« Le të mbajë plumbat, në s'tërheq traktën.¹⁾

— Më plevitaset dhe ky, — tha përsëri nëna.

— Më kishte porositur edhe gjyshja, — këmbënguli Fani Barua. — Përtej ujërave ka njerëz... «Ec, ec, ec» a nuk thoshte?

Nënatalos fshiu sytë me cepin e shamisë.

— Zjarrin, — thirri pastaj duke iu drejtuar gruas. —

1) lloj rrjete.

Sot peshq të zjerë, nesër bëj një tigan me petulla. Miellin e vajin t'i gjej unë. Kështu bëjnë bota kur u lagen fëmijët së pari në kënetë.

*
* *
*

Kështu erdhën ditët e netët në mes të ujërave. Gjithçka që e lagur. Njerëzit, peshqit, lundrat, rrjetat, kohërat. Erërat frynin herë nga jugu e quheshin shiroko, herë nga veriu e quheshin tramundanë, herë nga lindja e quheshin levant, ndërsa nga perëndimi quheshin garbino. Kryqëzimet e erërave mbanin emra të përbërë. Këneta u ndryshonte drejtimin valëve e rrihte të gjitha brigjet. Ligor Bunavia i pati ndier në fytyrë të gjitha këto shtrëngata. Shtatgjatë, pakëz i kërrusur, syjeshil si ujërat e kënetës, me fytyrë të prerë nga dy rrudha të mëdha e të thella që i zbrisnin nga mollëzat e faqeve në drejtim të cepave të buzëve, ai kishte një vështrim shqiponje. Cepat e syve i lëngëzoheshin herë pas here, sikur cërkat e ujit të kripur t'i njomnin fytyrën, edhe kur ishte në shtëpinë e tij. Peshkonte me pesë djem nga fshati dhe me dy lundra. Fani Barua ishte i shtati. Së shoqes nuk i kishte dëgjuar as gjysmat e falëve kur kishte dashur t'i lutej për jetimin.

— Të laget, posi! — pati thënë me zë bubullues. — Habitem se si nuk më kanë thënë më parë. Jepi një palë qillota nga të miat, në mos pastë. Natën e mirë!

— I shkreti! — kishte rënkuar Nënatallos.

Për Fanin, rruga e parë ishte më e vështira. Rastisi dimër dhe, kur Ligor Bunavia, si mbërritën në mes të kënetës, i tha të zhvishej e të binte në ujë, atë e pushtuan dritërimat. Një copë herë u nguli vështrimin ujërave të zeza. Tha me vete se kjo punë nuk që për të. Mundej të punonte me shat, mundej të mbledhte ullinj në mulqet e zotit Riko, mundej të nxirrte kripë në kripore, por... të hidhej në ujë në mes të dimrit... I ati kishte vdekur nga të ftohtët... Ndërkohë që mendohej kështu nga lundra tjetër u dëgjuan të qeshura dhe dy nga djemtë u zhytën në ujë. Fani pati kohë sa të kthente kokën. Vështrimin e tij

e preu në mes befas trupi i xha Ligorit, që uli shpinën, rrudhi buzët e trasha, i preku supin me dorë dhe i nguli sytë e lagur.

— Hë, kur bëje banjë në kanal, si e ndieje veten?

Hajde, zhvishi të sipërmet dhe përkulu. Fut krahët në ujë. Ashtu! Fut edhe kokën. Përkulu, përkulu edhe pak. Merr frymë thellë dhe lag kurrizin... Ashtu! Pi edhe pak ujë të kripur. Hë, se mësohesh. Hajde, hiq tani dhe të poshtmet. Hë, djalë! Nuk do të këmbë plumbat e rrjetës që të prekin tokën. Me duar do të mbash tapat. Në s'të arrijnë këmbët, dhe do zhytësh herë pas here. Kështu, Hopa, hidhu!

Trupin e Fani Baros sikur e gërvishti një sharrë e stërmadhë. Pastaj drithërimat lanë kokën dhe i sulmuan këmbët. Nëpër fytyrë i ranë flokët e gjatë, të paqethur prej kohësh, që u shtruan aty për aty.

«Ec, ec, ec. Në u lagshin ata, lagu edhe ti. Mos ki frikë!»

Me njëren këmbë mbështetur në anën e holluar të lundrës e tjetrën thellë, Ligor Bunavia pa krahët hollakë të djalit që çanë ujin, u bashkuan e u hapën dhe trupin e Fanit që bëri tutje. Nëpër kënetë shtrihej tani një litar i gjatë, me tapat që lundronin gjysmë të zhytura e që kërcenin me ritmin e valëve. Dhe u kënaq. Ky djalë, nuk ishte aq i ngathët sa dukej.

Pas pak gjithçka kishte nisur të zhurmonte. Shkopinjte e gjatë përplaseshin mbi sipërfaqen e kënetës dhe ngrinin përpjetë stërkalat e ujit. Trembnin peshqit për t'i stivosur te rrjeta. Lundrat, të afruara pranë e pranë, herë përplasin majat, herë barqet e vërtitëshin rreth njëra-tjetrës. Fani vazhdonte të ecte përgjatë rrjetës. Këmbët herë i zhytëshin në llumin e fundit të kënetës e herë i mbeleshin mbi ujë. Atëherë mbushte mushkëritë fort me ajrin e athët dhe humbte thellë. Tufa të zeza cironkash i vërtitëshin para fytyrës e gati sa nuk i ciknin tufën e flokëve të gjatë, që në ujë i dukeshin si një grusht leshterikësh. Midis cironkave, ndonjë qefull me kurriz të shndritshëm përthyente trupin e bënte tutje për t'iu shmangur kurthit. Drita sipër ujit mezi shtyhej. Qielli ishte gri, horizontet gri,

uji gri. Nuk kishte diell. Rrjeta u mblodh dhe u hodh në ujë katër herë. Gjithë-gjithë, u bënë ndonja tre kuintalë peshk. Fani Barua nuk kishte parë kurrë aq shumë. Përfytyroi gëzimin e së ëmës dhe të ftohtët që i rrihte nofultat sikur e harroi.

Në fshat kishte tre tregtarë që merreshin me blerjen e peshkut. Njëri pranonte deri në dy kuintalë, të cilët pastaj i shiste ca më shtrenjtë në qytet e në fshatrat larg kënetës, i dyti blinte deri në pesë dhe mbante një dyqan të tij në qytet, kurse i treti, Vasil Manastirliu, blinte sa të kishe. Ky që ndërmjetës dhe sipërmarrës në një shoqëri italiane anonime që, me tri-katër motonava, lëshonte spirancat ndonjë milje larg dajlanit dhe Vasil Manastirliu, nëpërmjet të vëllait, një farë përfaqësuesi i përhershëm që ndiqte ngarkimin e peshkut nga lundrat në anije, siguronte mallin e shoqërisë. Peshku blihej me parà në dorë, kundrejt çmimeve që luhateshin sipas stinëve të peshkimit dhe kishte raste kur tregtari i madh gllabëronte edhe tregtinë e dy të tjerëve, duke i lënë me gisht në gojë. Në raste krizash, i vëllai i Vasil Manastirliut merrte një lek shpërbllim për çdo kuintal të shitur anijeve italiane, kurse ato, nga ana e tyre, dhjetën e bënin pesë ndaj padronëve të mëdhenj. Ishte një vjedhje e paskrupull, që binte vetëm në kurriz të peshkatarëve.

Fani Barua që gati fëmijë dhe ata tre-katër lekë, që i takonin në ditë nga shitja e peshkut, për të qenë një shumë e madhe. Sa e sa raste të tjera, rrudhat e trasha sulmonin ballin e Ligor Bunavisë, sepse nëpër fundet e trashave prej mushamaje lëkundeshin vetëm enë të zbrazura dhe rroba të qullura.

Në të hyrë të janarit koha u çel por të ftohtët të thante. Nëpër grykën e ngushtë të dajlanit, që lidhte kënetën me detin, në saje të baticës u vu re një lëvizje e paparë peshku nga të dyja anët. Trumbat e zeza të koceve, me trupin e tyre aq të gjerë e të shndritshme, afroheshin fare pranë sipërfaqes për t'u gjendur disi më ngrohtë. Peshku rrihte udhët e rrymave të ngrohta që qarkullonin nga kënetat në det dhe anasjelltas, duke ndjekur të dyja anët e grykës së

dajlanit. Cektinat, kanalet e shumta të hapura në stere, pellgjeft e mbetura nga lashtësia, por që kishin lidhje të përkohshme me kënetën, u mbushën me gjah. Pas disa ditësh, befaz të ftohtët ngriu kënetën. Kjo ishte një mrekulli që ndodhte shumë rrallë në këto vende të buta të bregdetit. Stepën valëzat, ngrinë kokat e leshterikëve dhe masa e madhe e akullit, e bardhë e verbuese, e paanë, pushtoi gjithëqka. Ca vite më parë, si tani, Fani Barua do të shkiste me fëmijët në akull, kurse atë mëngjes, në kanatet e mbyllura të dritareve që binin nga oborri i Bunavive, u dëgjuan të trokiturat e zakonshme të xha Ligorit më shpejt se çdo herë tjetër. Sapo kishte nisur të gdhinte. Rrezet e turbullta të ditës që po lindte kishin rënë mbi akull dhe e bënin kënetën të shndriste si një siri argjendi.

E gjithë vështirësia ishte të çaje akullin me shkopinjt për t'u hapur udhë lundrave. Kërcitnin kristalet e tij dhe uji rridhte në sipërfaqe sikur buronte. Shpejt, kjo rrugë e ngrohtë që po çelej i detyronte peshqit të kërcenin në ajër e të binin kështu mbi sipërfaqen e akullit. Veç t'i mblidhje me dorë. Rrjetat i përdorën fare pak. Të ftohtët e harrojë disi duke parë marrëzitë e gjahut, që binte me aq mendjelehtësi në grackën e njerëzve. Fani Barua, pas disa muajsh në kënetë, dinte tani t'u shpëtonte halave të peshqve të gjallë, që dikur i gjakosnin duart. I kapte nga bishti ose nga koka dhe i përplaste në lundër. Atmosfera e tejdukshme dhe bardhësia e akullit bënin të dalloheshin fare qartë edhe grupet e tjera të peshkatarëve. Brigjet, kanalet, ndjenjësirat pranë kënetës ishin mbushur me fshatarë të tjerë.

U këthyen aty nga perëndimi i diellit. Më tej nuk peshkonin dot. Lundërat qenë mbushur dengëza. Në Agjencinë e peshkimit, ku jepej «e pesta», — taksë për administratoren, — grumbuj fëmijësh, gjysmë të leckosur, me fytyra e këmbë të skuqura nga të ftohtët, prisnin aty që peshkatarët t'u falnin ndonjë cirua. Kushedi sa herë Fani Barua kishte qëndruar aty. Tani, hipur mbi pllorë, — aq të ngarkuara qenë lundrat, sa njerëzit nuk kishin ku të vendosnin këmbët, — kthehej në fshat, me një ndjenjë triumfi.

Xha Ligori pati thënë se lundrat kishin mbi dhjetë kuintalë. Kur mbërritën, Fani kapi dy qefuj të mëdhenj nga bishti dhe i ngriti lart, si për t'u mburrur para fëmijëve. Një grup prej tyre u afrua pranë lundrave dhe nisën t'i luteshin:

— Nëm një cirua... Nëm një cirua!

Ligor Bunavia mbushi duart e ua dha varfanjakëve. Nga ana e tij Fani i futi fshehurazi nën këmishë një qefull një kushëriri të vogël.

Gjahun e shpunë në shtëpi të Ligor Bunavisë me thasë. Kjo punë mbaroi në të ngrysur. Dhoma e poshtme u mbush me peshq. Drita e zbehtë e kandilit që tymoste mbi oxhak, duke u ndeshur me miliona luspa, e mbushte dhomën me aq shumë dritë, sa muret shndrisnin. Nënatalos vinte e shkonte me shkarpa nën sqetull, herë prekte supin e njërit e herë të tjetrit, i këshillonte të ndërronin rrobat e pastaj dilte e thërriste në oborr. Nuk merrej vesh se me cilën bisedonte. Veç nuk ishin mallkime si përherë. Nëna e Fanit u përpoq nja dy herë t'i mbushte mendjen të birit që të vinte në shtëpi e të hante një kafshatë bukë, para se të shitej peshku, por ai nuk pranoi të bënte këmbë tutje. Një gjah i tillë ishte i rrallë e ata të shtatë e ndienin se atë ditë do të shtinin në xhep çaj para të mira.

— Epo, ulemi çaj tani, — tha Ligor Bunavia duke vështruar djemtë. — Të marrim një flakë dhe bisedojmë.

— Ç'të themi? — tha njëri nga djemtë. — Nënatalos bën mirë të na blejë një shishe raki tek Andrea tregtari se, vetëm kështu na hapen gurmazet.

— Edhe atë do ta bëjmë, — ia ktheu Ligori. — Veç, më parë t'i gjejmë vendin peshkut. Ka aq, sa vetëm një Vasil Manastirliu mund ta blejë. Ndërkohë që unë po vete ta thërres, ju ndani mënjanë çaj vruta¹⁾ për vezë peshku. Si thoni?

— Ik, usta, — tha Fani Barua.

Dhoma vazhdonte të shndriste nga argjendi i luspave. Kishte peshq akoma të gjallë e ata rrëshqitnin mbi togun

1) Iloj peshku femër.

e madh, hapnin gojën si të donin të ngopeshin me ajër, pulitnin sytë e kuq, luanin bishtin e binin anës mureve. Ca ngjala tinëzare, të kapura me rrjetë, çanin udhë nëpër kurrizet e peshqve dhe instinkti i të gërmuarit i bënte të ajendeshin shpejt në dysheime. Fani, me pantallonat tërë erna, të përveshura deri në gju, zbathur, me sy të kaltër, me atë push të bardhë që sapo i kishte mbuluar faqet, rrinte e vështronte këtë masë të bardhë, mbledhur mbi akull dhe, së bashku me gëzimin, seç ndiente një lloj ndrydhjeje të brendshme. Iu kujtua i ati. Sikur të kishte një sy e të shikonte nga varri, do të gëzohej i varfri për burrërinë e të birit të vetëm. A kishte zënë babai ndonjëherë aq shumë peshq?

U dëgjuan hapa. Pas pak derën e shtyu bastuni i Vasil Manastirliut që përkuli pakëz trupin hollak.

— Bre... bre... bre! — bëri ai tri herë duke shtangur në prag të dhomës. — Paske bërë kërdinë sot, o Ligor Bunavia! — tha ai dhe një buzëqeshje e imtë iu ravijëzua në cepat e buzëve.

— Një herë në aq vjet ndodh kjo, zoti Vasil, — ia ktheu Ligori. — Herë të tjera kemi shitur të Kozmai e të Nakua por sot, vetëm zotrotë mund të blesh.

Sipërmarrësi i shoqërisë italiane u mendua ca. Vuri duart në bark pa lëshuar bastunin nga mesi i pëllëmbës dhe ia nguli sytë tavanit, sikur të bënte hesape. Ishte e katërta shtëpi ku shihte aq shumë peshk. Vetë fshati kishte zënë kushedi se sa kile për të ngrënë. Kështu që, as Nakoja e as Kozmai nuk blinin dot aq shumë. «Ç'mbetet? — vazhdoi të mendonte tregtari. — Ky peshk është imi dhe unë mund ta blej sa të dua.»

— Ja, jep një hesap, — iu drejtua ai Ligor Bunavisë.

Peshkatarin i regjuri ia kuptoi gjysmat e mendimeve. Nëse çdo ditë kilja e peshkut kushtonte dy lekë, domosdo që Vasil Manastirliu atë ditë nuk do ta blinte më shumë se një e gjysmë. Rrudhi buzët, picërroi sytë dhe ngriti zërin:

— Pazarin e caktën zotrotë, po them se më pak se dy lekë do ta marrësh.

— Ç'thua? — Ia ktheu tregtari. — Po të jap një lek kilen dhe i biem shkurt këtij hesapi. Hë, djema, ngarkoni mallin dhe e shpini në shtëpinë time!

— Sa? — ky zë doli nga tri-katër gojë përnjëherësh.

Nënatalos, që kishte qëndruar në prag të derës me një kandil tjetër në dorë, nguli dorën tjetër në ije dhe rrudhat iu shumuan mbi buzë.

— Është buka e kalamakëve, zotrote! Një ditë presim edhe në! — iu lut ajo.

— Dëgjoni, mor të mirë! — lëvizi nga vendi Vasil Manastirliu. — Pse them një unë... T'jua sqaroj. Peshku i mirë merret vërtet me dy lekë po...

— Ky është fare i freskët, — e ndërpreu Ligor Bunavia. — Shih, lëviz akoma.

— Nuk ta pata llafin aty... Dëgjoni, bre! Pa dëgjomni njëherë mua! I freskët është, nuk them. Po sa gjuhëza ka brenda? Sa ngjalë? Pastaj unë bëj tregti me Italinë, bre, dhe ju e dini që italianët janë popull nazeli. Qefullin, për shembull, nuk para e preferojnë. Levrekun, po. Hë, t'i bëjmë hesapet ndryshe.... Më hiq mënjanë levrekun dhe unë jam gati të ta blej me dy lekë... Të tjerat, ama.

— Ditkan të hanë! — nënqeshi me ironi Ligor Bunavia.

— Epo, ca më mirë se ne dinë, — mblodhi supet edhe Vasil Manastirliu. — Mor po, ç'i duam llafet, — ai hapi duart, — të gjithë me një e dymbëdhjetë santim dhe i japim fund kësaj pune. Hajde, djem, ngarkojini! — urdhëroi ai sikur të qe mbaruar pazari.

— Asnjë të mos lëvizë! — ngriti zërin xha Ligori. — Në e merr me dy, ndryshe, s'kemi më pazar bashkë!

Djemtë e vështruan në sy. Fani Barua nuk ia kishte parë kurrë ballin aq të rrudhosur. As atëherë kur kthehej bosh nga kënetat. I vinte të qante. Fundja, pse të mos e jepnin aq sa kërkonte tregtari, kur s'kishin ku ta shisnin gjetkë?

— Janë plevitosur, more zotëri, — tha edhe një herë Nënatalos. — Gjynah nga perëndia!

— Ata plevitosen, unë mardhem, — ia ktheu tregtari. — Si thua, ti, të humbas unë?

— Gjithë jetën kemi humbur vetëm ne, mor zot, — ia shkrehu Ligor Bunavia. — Por kësaj radhe nuk ke për të fituar as ti, veçse...

— Nuk ke ku e shet gjetkë, jo! — nënqeshi tregtari dhe lëvizi shkopin në ajër, — ç'do ta bësh?

— Ajo është punë për ne! — rrahu gjoksin xha Ligori. — Zotëri, bashkë e mbaruam fjalën. Tani, udha e mbarë të qoftë! Të isha vetëm, edhe mund të gënjehesha se, helbete, edhe ca vite do të kullosje mbi kurrizin tim. Po kam këta djemuri, kam tim bir dhe, — ai tundi kokën, — nuk dua që edhe ata të rripen gjithë jetën. Nuk i lë, mor, jo! — thirri ai. — Nuk i lë të gënjehen më si unë... — Në kënetë djema! — bubulliu zëri i tij. — Hidheni peshkun! Ta hanë ujërat, se sa italianët!

— Dale, bre, — deshi të ndërhynte Vasil Manastirliu.

— Shushunjë! — ia behu Ligor Bunavia. — Përjashta!

Qe si një kësoll i vërtetë. Peshkatarët mbushën përsëri thasët dhe u nisën ta hidhnin peshkun në kënetë. Sa largohej grupi i parë, Nënatalos mbushte me shpejtësi tepsitë e bakërta e i fshihte poshtë sepeteve për t'ua ndarë pastaj të varfërve të lagjes. Hoqi sa hoqi, pastaj u lodh. «C'ta duan? — tha me vete. — Pa bukë?» Buka hidhej në kënetë atë mbrëmje të kobshme... Fani Barua, me lotë në sy, mezi çapitej nëpër akull me thesin në krah.

«Ec, ec, ec», dëgjohej atë ditë si rrallëherë. «Qaj kur qajnë ata, hesht kur duhet heshtur... Duroje dhimbjen, kafsho gjuhën sa të kalosh lukuninë e bishave...» Çau akullin me thembrën e zbathur dhe derdhi thesin.

Ishte natë me hënë e tramundana që platitur. Një puhizë shiroke e ngrohtë premtonte të shkrinte akujt.

RUDINA AMANTIA

Gjatë seancës së tretë të sesionit shkencor, në sallë u krijua një situatë e nderë dhe kjo për shkak të një ngjarjeje që ndodhi me Rudinën. Tani që kanë kaluar disa vjet qysh atëherë dhe jetën e saj e kam si në pëllëmbë të dorës; kjo ngjarje nuk më bën edhe aq përshtypje. Atëherë më çuditi. Temperamenti i vërtetë i njeriut është vështirë të njihet në pak kohë dhe, për Rudina Amantien unë mund të thosha me gojën plot se ajo ishte një grua e butë nga shpirti, por aspak e mbyllur në vetvete.

Simon Bizha sapo kishte mbaruar kumtesën e tij të gjatë rreth zhvillimit normal të ciklit të formimit të depozitimeve halogjene, kur, pikërisht në mes të heshtjes së plotë që kishte pëllakosur sallën, u ndie zëri i Rudinës.

— Pas sa kohësh studimi në terren, ju arrini në këto konkluzione teorike?

Simon Bizha sikur ngriu mbi podium. Drita e verdhë e abazhurit që ndriçonte fletët e shkruara i pushtoi gjithë fytyrën eshtake, ndërsa sytë e mëdhenj i shikëlqyen si ndër ethe. Dëgjuesit në sallë u ndanë më dysh: një palë shikonin tani nga Rudina, ndërsa të tjerët nga Simoni. Unë isha ulur diku, në radhët e para dhe, më shumë kisha mundësi të shikoja referuesin sesa gruan. Busti i Simon Bizhës pësoi ato çaste një shtrembërim të çuditshëm, ndërsa kafka shog e kokës u mbulua me pikla djerse. Mërmëritja kaloi

nëpër sallë si një puhizë pluhuri që krijon, aty për aty, një ciklon në miniaturë. rrotullohet si spirale rreth vetes, ngre përpjetë një shtëllungë e pastaj dystohet në tokë. Kaq zgjati ky incident. Dukej sheshit që, nga të gjitha pyetjet që mund t'i bëheshin autorit, kjo ishte ajo që nuk pritej. Simon i fshiu me shami ballin e djersitur dhe m'u duk sikur një sekondë më vonë më nguli sytë e tij të mëdhenj.

— Koha varet nga njerëzit, — tha ai me lakonizëm e zgjati dorën të prekte gotën e ujit. Në fakt nuk piu. Vetëm sa lëvizi letrën e bardhë që e mbulonte. Heshti ca sekonda të mira, i hodhi një sy auditorit dhe, ngaqë, siç dukej mendoi se i ishte përgjigjur Rudina Amanties fare shkurt, nisi të citonte një sërë autorësh që mbështetnin teorinë e tij. Heshtja në sallë u bë e thellë, enigmatike dhe ngjante sikur ai ciklon në miniaturë vërtitej tani në shpirtin e gjithsecilit. Të paktën kështu po ndodhte me mua. Simon Bizha nisi të ndalonte shpesh e më shpesh e, midis shprehjeve, vinte një «egg» e stërgjatur, grykore. Me grafikët e ekspozuar nuk punoi më dhe ndoshta kjo do ta kishte shpëtuar disi nga sikleti i madh që e pushtoi.

U bënë pyetje të tjerá dhe kryetari i sesionit lajmëroi mbylljen e seancës. Salla e vogël e Pallatit të Kulturës u mbush me kërkëllimat e ndenjësive të karrigeve që përplaseshin pas shpinoreve të liruara nga peshë e njerëzve.

Në hollin e Pallatit njerëzit u ndanë në grupe, ndërsa kryegjeologu ecte në krah të Rudinës. Në të vërtetë lëvizja e atyre të dyve ishte disi e nxituar për atë sipërfaqe të vogël, por kjo nuk binte edhe aq në sy. Vura re vetëm se Rudina ishte skuqur në fytyrë, qëndroi një çast në vend, u ankua për diçka dhe pastaj lëvizi përsëri. Diku u ndodha ballë për ballë me ta dhe, në kohën kur u mënjanova t'u liroja rrugën, ajo qëndroi në vend, ktheu edhe kryegjeologun nga unë dhe pas pak më thirri:

— Eja edhe ti, të lutem!

Ndala pranë tyre. Kryegjeologu bëri me dorë një lëvizje nervoze dhe aty për aty ia ktheu:

— Nuk është nevoja për ballafaqime! Që ti ke mendimin tënd, unë e di prej kohësh por... — ai heshti një çast,

— ai është shoku ynë, djalli e mori! Ç'ishte ajo pyetje? Nuk e di ti se sa kohë ka Simoni me halogjenet?

— Po ai, a e di sa vjet kam unë që punoj me to?

— Pse nuk e morët ju përsipër këtë temë?

— Sepse nuk ma dhatë ju! — ia plasi ajo. — Sepse unë isha femër, ndërsa Simon Bizha, që është burrë, duhet t'ju bëjë vezën e kuqe. Kështu?

— Gabon, për nder gabon! — u mundua t'a zbutte kryegjeologu. — Sidoqoftë ty nuk të falet që mendimin tënd t'ia thoshe Simonit kur përgatitej për temën.

— Ia kam thënë! — u nervozua më tepër ajo. — Po nuk më dëgjoi. Bile edhe ju dini diçka për kontradiktat tona. Dhe tani, më falni, por, unë nuk kam se si të lejoj që ky auditor të ngopet një herë me gjellë të prishur pastaj... t'i luteshim... me nder të vullte. Jo, jo kështu. Do ta them edhe në diskutimin tim. Më mirë haptazi. Simon Bizha duhet të kuptojë së fundi se shkencën nuk e bëjnë vetëm disa «koka speciale».

— Mirë, moj, mirë, — mundohej ta ndërpriste kryegjeologu.

— Këtë duhet ta dini të gjithë, — vërejti edhe një herë ajo. — Kam dhjetë vjet që punoj në male dhe, them se nuk duhet injoruar edhe eksperiencia ime. Petriti e di, — shtoi duke m'u drejtuar mua. — Kemi bërë qindra kilometra marshruta për këtë problem dhe ja, vjen një teoricien që me halogjenet nuk ka punuar veçse një vit e gjysmë e na tregon se moshja e tyre qenka fare e re.

— Kuptojeni Rudinën, — shtova unë. — Këtu nuk është fjala vetëm për një diskutim pa bërëqet. Kjo ka të bëjë me mineral — mbajtjen e zonës e, ndoshta, për diçka më shumë.

— Dëgjoni, — tha edhe një herë ajo. — Ç'i duam llafet! Nesër unë kërkohet prej jush një makinë për të provuar përfundimisht se kush ka të drejtë. Simoni nuk duhet të fyhet. Ejani edhe ju, po deshët.

— Ka kohë, — tha ai. — Në shkurt nuk sqarohen këto punë. Të rregullohet moti dhe...

Kjo punë mund të zgjidhet nesër, — këmbënguli ajo.

— As në prill e as në qershor. Nesër! Për të vërtetuar sa më parë mendimet nuk ka rëndësi moti.

Ai mbledhi buzët e holla, u mendua një sekondë dhe, duke i vënë dorën në shpatulla, e detyroi të ecte drejt sallës. Kërcitën përsëri ndenjëset dhe, pas pak, auditori ra në qetësi.

Të nesërmen ishim në rrugë. Simon Bizha që ulur në shpinë të shoferit me kokën të futur në mes të një shalli të trashë me kuti të mëdha dhe me jakën e pardesysë të ngritur. Rudina rrinte në vendin e parë. Dy topografë bisedonin në fund të mikrobusit, ndërsa unë isha mbështetur në kolltukun e vetmuar përballë kaloriferit të makinës.

Nga qyteti ishin nisur me kohë të mirë, ashtu si mund të jetë në shkurt. Mbi kreshtat e maleve zgjateshin shtëllunga resh të bardha barkoshe që dukeshin të palëvizshme. Në Tepelenë pimë kafe dhe pas pak u nisëm përsëri. Mbaroi asfalti e Lamja, shoferi, nisi ta vrojtonte më me vëmendje udhën. Ndonëse mikrobusi kishte akoma edhe tri vende bosh, ai nuk mori asnjë pasagjer atë ditë. Priteshin malore të forta dhe ajo makinë e brishtë e kishte të vështirë t'i ngjiste ato e ngarkuar shumë.

Rudinës i shikojta vetëm shpinën e mbuluar me xhakavento, flokët e gjatë të lidhur bisht dhe një fragment nga dora e kapur pas rripit mbështetës. Simonit i shihja profilin. Kishte një fytyrë të plotë, të rregullt, me mbeturina të cekëta puçrrash nga të rinisë. Flokët e tij të pakët, mbetur si një kurorë e rrëzuar rreth veshëve, aty-këtu kishin nisur të thijneshin. Ky burrë, tridhjetë e tetë vjeç, si kishte punuar tre-katër vjet me hekur-nikelin, që transferuar në një institut kërkimesh dhe, pas dhjetë vjetësh atje, vinte përsëri në bazë. Me Rudinën vërtet që punonte në një ekspeditë por, ata udhëhiqnin ekupe të ndryshme dhe në terren qenë takuar rrallëherë. Dimri i mbledhte më shpesh në zyra por edhe atje secili kishte kthinën e tij. Tema që u përgatit për sesionin shkencor, i acaroi disi marrëdhëniet midis tyre, ndërsa incidenti i fundit dukej sikur i armiqësoi. Simonit nuk kishte dashur të bindej kurrësesi nga argumentet që sillte Rudina, bile një ditë, gjysmë me shaka i kishte thënë në syrin tim:

— Ju gratë e keni kokën shumë të fortë!

— Fortësia është e kushtëzuar me atë që ka brenda, — ia kishte kthyer Rudina. — Ndryshe do të thyhej shpejt, si një lëvozhgë bosh. Kaq sa për dijeni. Tani le të vazhdojmë diskutimin.

Habitesha me logjikën e saj. Prej më se pesë vjetësh punoja së bashku me të në një ekip gjeologjik dhe, ndonëse në fillim e kisha parë disi me dyshim gjithë gjallërinë e saj, më pas ajo më kishte përpirë me fantazinë e interpretimeve. Qe një grua shtatgjatë, disi e zeshkët, me fytyrë të pastër e gojë të vogël. Jeta e ekspeditave nuk ia kishte zhdukur aspak finesën e pastërtinë, me të vetmin dallim: tualet nuk e pashë të bënte kurrë. As kur kthehej në dimër në zyra. Edhe nga veshja nuk mund ta gjykoje. Kishte pasur raste kur përballonte rrugë të vështira e furia e shtrëngatave ia shpupuriste flokët e dendur e atëherë, e veshur vetëm me peliçe e opinga, dukej ku e ku më simpatike sesa mëngjeseve kur vinte në zyrat e ndërmarjes. I shoqi qe një ekonomist që punonte në Komitetin Ekzekutiv. Ishte një burrë trupmadh, disi i shëndoshë, rreth të dyzetave, që përballonte shumicën e punëve të shtëpisë. Kishin dy fëmijë: Lejdën, tetë vjeçe dhe Saimirin, katër. Vajzën ia njihja më mirë sepse verës Rudina e mbante në ekip dhe, kur dilte në marshruta për të kujdesej kuzhinierja. Djali rritej në fshat, te prindërit e të atit. Kishte raste kur bisedonim edhe për stabilizimin e saj. E vërteta është se muajt e parë të njohjes sonë këto biseda ishin disi më të dendura dhe, me sa mbaj mend tani, ato sikur i nxiste më shumë kuzhinierja. Mirëpo, si kaloi ca kohë, unë për vete e pata të lehtë të kuptoja që kjo grua i kishte vënë vetes një qëllim: sa ishte e re dhe e fortë nuk kishte sepse të strukej nëpër zyra. Kështu erdhi një ditë që ne u mësuaam aq shumë me jetën e saj, sa na dukej sikur Rudina Amantia kishte lindur gjeologe dhe në male kishte për të mbetur gjithë jetën.

Në të përpjetat e Gorishtës koha u zbeh papritur; trumbat e reve u shkërinë në qiell, bubulliu disa herë dhe maleve përtej lumit u ra një hije e zezë. Zymtësi të tillë nuk kisha parë kurrë. Pikat e rralla të shiut ranë në xhamat e

parë të mikrobusit. Shoferi u detyrua të shtypte butonin e fshirëses së xhamave. Vështrova Simonin. Fytyra e tij sikur u zgjat më shumë dhe anash syve iu krijuan ca rru-dha të imta. Iu thelluan cepat e buzëve dhe atje u shfaq një nënqeshje ironie:

— U prish, — tha befaz shoferi.

Rudina ktheu kokën nga ai dhe i buzëqeshi.

— Nuk jemi sheqer të tretemi, — tha ajo. — Pastaj... ndoshta pushon. Televizori mbrëmë tha se do të ketë vranësira të çrregullta.

— Ama, gjete! — u hodh atë çast Simoni. — Në dimër rrallë u del parashikimi. Megjithatë, jemi në dispozicionin tënd, — shtoi ai kur ndeshi në vështrimin e saj.

— Në mos sot, nesër do të hapet, — tha edhe shoferi. — Pse mërziçeni? Se mos e kemi me normë!

— Kjo punë do mbaruar sot, — tha Rudina. — Dy-tri orë punë janë. Në Mazhar interesohe mi t'u gjejmë ndonjë punëtor këtyre djemve, — shtoi ajo për topografët.

— Mirë do të bëni, inxhinierë, — iu përgjigj njëri nga topografët.

Biseda mezi ecte, me gjithë romuzet e shoferit. Midis nesh ndihej akoma e freskët ndodhia e një dite më parë dhe bësoja se Simon Bizha nuk do t'ia falte kurrë Rudinës. Tani ajo nisej të formulonte përfundimisht atë zbulim interesant, që për disa muaj rresht u suall rrotull fletëve të kumtesës së Simonit si të qe një send për t'u shitur. Rudina nuk bënte dot tregti dhe ajo që gjendej nuk kishte sepse t'i kalonte kufijtë e logjikës. Duke qenë në kërkim të një minerali, në patëm diktuar ca kohë më parë një fenomen gjeologjik aq interesant, sa na pëmpiu. Mbasditeve të lira, ose kur nuk kishim punë më galeritë dhe shpimet tona, në u futeshim marshrutave për të ndjekur një gjë të çuditshme: kraterin e një vullkani të shuar milion vjet më parë (siç mendonim në fillim), veç të mbushur me ca shkëmbinj që nuk i përkisnin fare qendrës së tokës. Përkundrazi, ato ishin pjellë e një deti të cekët, fare të cekët, gjithë kripë, kur temperatura e ambientit duhej t'i kishte kaluar të 50 gradët celsius dhe avullimi i ujërave kishte krijuar jo vetëm këta shkëmbinj por, edhe kripë guri. De-

ri këtu puna dukej në rregull, sikur anash grykës së të çarës vigane të mos gjendeshin edhe copra shkëmbinjsh vullkanikë, të cilat herë-herë krijonin gati kodrina të tëra. Ky ishte i gjithë komplikacioni. Fenomeni i zbuluar kapej për herë të parë nga Rudina në një zonë ku studiuesit e deriatëhershëm nuk i supozonin fare këto gjëra, ndërsa vetë halogjenët ishin gjendur edhe në zona të tjera. Duke qenë një ngjarje e re për gjeologjinë e zonës, Rudinës iu desh të pyeste edhe Simonin. Ky sapo ishte transferuar atëherë në ndërmarrjen tonë dhe erdhi një ditë në malet ku punonim ne. Nxitoi të thoshte se këta shkëmbinj i përkisnin një moshe të re dhe nuk kishin lidhje fare as me vullkanizmin e as me tektonikat. Bile, më kujtohet se si teorizoi aq shumë për këto gojë të zjarrta të dikurshme, sa mua m'u kujtuan të gjitha leksionet e Gjeologjisë së Përgjithshme që kisha marrë në fakultet. Kështu u spostua për ca orë vëmendja jonë nga lidhja midis copave magmatike dhe halogjeneve, e cila na interesonte aq shumë. Po Rudina nuk hoqi dorë. Ata u grindën një copë herë me njëri-tjetrin dhe puna kishte mbetur me aq. Kumtesa për sesionin shkencor i acaroi përsëri këto debate aq, sa mua m'u duk sikur ideja e Rudinës ishte spostuar fare.

Makina gulqonte nëpër rrugën malore të paasfaltuar, ndërsa trumbat e zeza të reve po sulmonin qiellin nga të katër anët. Në klubin e Mazharit hëngrëm drekë. Midis njerëzve të shumtë që gëlonin aty duke pritur autobusin e linjës, njoha një djalë të ri, ndonja njëzet e pesë vjeç, që punoi ca kohë me mua në ekip dhe u largua papritur, për një arsye që nuk e mora vesh kurrë. E takova dhe e luta që, nëse ishte i lirë atë ditë, të vinte me ne për të ndihmuar topografët. Ngurroi ca, por erdhi. Topografët u gëzuan që gjetën një njeri për t'u mbajtur latën¹⁾. Kështu u vunë përsëri në udhë dhe pas gjysmë orë ne gjendeshim përballë malit ku duhej të vrojtonim daljet e halogjenëve.

Nisi të binte shi. Nga gryka e ngushtë, mes së cilës kalonte një lumë i vogël, frynte një erë e ftohtë nga lindja, që e sillte shiun me shtrëngata.

1) Dërrasë e vizuar me të cilën maten distancat dhe kuotat.

— Këtu, — i tha Rudina shoferit dhe makina qëndroi. Për disa minuta në mikrobuz ra heshtja. Trishtimi i kohës sikur kishte mbërthyer edhe njerëzit. Tërsëllimat e shiut zhurmonin me tërbim pas xhamave, fshiknin rrugën dhe iknin tutje.

— Në këtë kohë nuk mund të bësh asgjë, — tha njëri nga topografët. Ky ishte një djalë shtatimtë, fytyrëvogël, me një cullufe flokësh të drejtë që i mbulonte gjysmën e ballit dhe i binte mbi njërin sy. Tek tha këto fjalë, ai e hoqi atë cullufe me gishtat e dorës por, sa uli shpinën, ajo i ra përsëri në ballë.

— Mbase do të pushojë, — thashë unë pa pasur asgjë në kokë. Tani që makina ishte shuar, kaloriferi reshti së shpërndari nxehtësi e këmbët nisën të më ngrinin.

— Pse na solle deri këtu? — tha befaz Simoni. — Ç'mund të na tregosh sot?

— Kodra të tëra me diabazë¹⁾, — tha ajo, — dhe të bindesh se ose magmatizmi i ka sjellë në sipërfaqe halogjenët, ose këta të fundit vijnë nga bazamenti dhe gjatë rrugëdaljes së tyre kanë mbartur me vete edhe diabazet.

— Varet se ç'shkëmbinij çahen, — buzëqeshi Simoni.

— Atë dua të të tregoj. Kur thyhet Jura²⁾ dhe Kreta³⁾, e mbi to dalin në sipërfaqe shkëmbinij të tjerë, nuk mund të mendohet më se këto janë të reja, apo jo?

— Ç'kupton ti me thyerje?

Kjo pyetje ishte fare pa kuptim. Rudina Amantia u kthye drejt tij dhe ia nguli sytë në fytyrë. E vura re që u skuq, u përtyp dhe shtrëngoi buzët.

— Kam një teknike që sapo ka mbaruar Përrenjasin, — ia ktheu ajo. — Është një vajzë e zgjuar dhe unë mendoj se do të bëhet një gjeologe e mirë. Edhe ajo do të fyhej, po t'i bëhej një pyetje e tillë.

— Nuk e kisha aty, — deshi të ndërhynte Simoni. — Tektonikat mund të shkëpusin lloj-lloj shkëmbinjsh.

— Ç'ta zgjasim, — tha Rudina. — Unë këmbëngula që

1) shkëmbinij me origjinë magmatike.

2) e 3) Mosha gjeologjike.

topografët t'i fiksonin instrumentalisht këto zhveshje për ta pasur situatën të qartë dhe t'u jepnin fund debateve. Besoj se një hartë e ndërtuar kaq saktësisht do të binte; apo jo?

Simoni nuk iu përgjigj.

— Nuk punohet në këtë kohë, inxhinieri, — tha përsëri topografi. — Instrumenti ka lëkundje dhe...

— Mos u ngjitni lart, — tha Rudina. — Mbi këto kodra do të gjejmë një pikë nga duket i gjithë shpati i malit. Janë dy linja tektonike me gjerësi nga njëzet deri në shtatëdhjetë metra, të cilat do të ndiqen me latë. Ky djaloshi, — iu drejtua ajo punëtorit që mora unë në klubin e Mazharit, — do të vijë pas nesh.

— Do plevitosemi, — tha djali. — Presim sa të pushojë shiu.

— Kështu mund të vazhdojë gjithë ditën, — thashë unë. — Nuk bie kushedi se çfarë. Puna është sa të dalim nga makina.

Hoqa pardësnyë, veshja pelicën dhe dola jashtë. Pas meje zbriti edhe topografi tjetër.

— Po jua tregoj unë vendin, — i thashë Rudinës.

E pashtë që më buzëqeshi tej xhamit të mbuluar nga avulli dhe pikat e ujit. Sytë e saj të mëdhenj i pata pas shpine deri sa u nisa të ngjitja shpatin.

Ishin ca kodrina të punuara vitet e fundit, që shtriheshin deri në këmbët e kurorës malore. Gruri kishte mbi rre bukur e tani lëkundej nga era. Pikat e shiut na goditnin nga të gjitha anët kaq sa, pas pak, i ndjeva gjunjët të më njomeshin. Topografi mbante në dorë një çadër të madhe, të rëndë dhe mezi ngjitej. Dolëm aq lart, sa mund të shihej faqja e malit. I tregova gjithë situatën që do të vizonte, ai ngriti ca gurë për të mos harruar pikën dhe të dy së bashku u nisën të zbrisnim për të marrë instrumentet. Nuk bëmë dot as pesëdhjetë metra, kur pamë të ngjiteshin përpjetë Rudinën, Simonin dhe topografin tjetër. Djaloshi nga Mazhari nuk kishte pranuar të punonte në atë kiamet. Simoni kishte veshur një mushama të zezë dhe, kur mbërriti pranë meje, më tregoi se ia kishte marrë një punëtori

që mbushte gropat e rrugës. Meqë binte shi, ai ishte struktur në mikrobuz, kurse mushamanë ia kishte huajtur Rudinës. Ajo kishte mbajtur vetëm kapuçin, kështu që Simoni e kishte veshur vetë pjesën tjetër. Të tre qenë ngarkuar me instrumentet dhe unë e topografi u detyruam t'u lironim duart.

Murlani vazhdonte të shfrynte si kacek kovaçi. Shiu vinte gati sheshazi e të përcëllonte fytyrën. Qëndruan grup një copë herë, derisa u ngrit në këmbë teodoliti e çadra që do ta mbronte. Topografi balukerrëzuar, një e dy e u frynte duarve, kërcente përpjetë për t'u ngrohur, fshihej një copë herë pas çadrës dhe mallkonte kohën me zë të lartë. E pashë që ai njeri nuk mund të na ndiqte pas, as vetëm nuk mund të lihej të punonte. Rudina mënjanoi nga sytë një fije floku të lagur që i kishte shkarë nga kapuçi dhe, duke më kapur për bërryli, më tha:

— Latën e mbajmë ne. Herë ti e herë unë. Dakord?

Pohova me kokë.

Simoni, megjithëse nën çadër, ishte zverdhur në fytyrë e nofullat i dukeshin disi të deformatuara. Rrëketë e ujërave shkisin nëpër mushamanë e zezë, si në një asfalt të pjerrët dhe i derdheshin mbi qafat e këpucëve alpine.

Nuk bëmë veçse disa hapa, kur njëri nga topografët na arriti dhe pyeti duke u fshehur pas meje:

— Si do ta lëmë sinjalin për të lëvizur latën? Në këtë furtunë nuk mund të dëgjohej asnjë zë.

Rudina u mendua një çast. Fija e flokut pikonte nëpër fytyrën e saj dhe i mbushte gropëzat e faqeve. Aty për aty hoqi nga qafa shallin e saj të kuq dhe ia dha topografit.

— Ky dallohet nga larg, — tha duke buzëqeshur. Vëndoseni në një shkop dhe tundeni si flamur. Ky do të jetë edhe sinjali se keni mbaruar leximet në latë.

«— Mendje femër!» — më ndriti atë çast në kokë ky mendim që, ndonjëherë e kisha dëgjuar të interpretohej keq.

U nisëm përsëri. Që një deltë përroi e mbushur me zaje të parrumbullakosura, të nxira nga vitet, siç nxihen gël-

qerorët kur rrihen për një kohë të gjatë nga vapa e shirat. Aty-këtu kishte mbirë ndonjë sfakë, ferrishte apo gjinjesh-tër, po përgjithësisht zhavorri ishte akoma i pangjeshur. Gurët e lagur nga shiu vazhdonin të lëviznin sapo shkelje mbi ta. Ecnim pas njëri-tjetrit. Udhëhiqja unë. E dija se në atë pjesë të shpatit nuk ngjiteshe dot drejt. Zhavorrinat e shumta të detyronin të bëje një hap para e dy mbrapa. Në krah të deltës së përroit duhej të ishte një rrugë kafshësh që punohej verës nga çobanët dhe baxhoxhinjtë. Aty synoja të dilja. Një copë herë u hallakatëm këtij bregu të pjerrët pa gjetur gjë. Më ndali Rudina.

— E di ç'ke ti? — më tha. — Ngjitemi përpjetë.

— Po është e pamundur, — kundërshtoi Simoni. — Do të na lësh gjithë ditën këtyre grykave?

I dhashë të drejtë Simonit. Ngjitja nga ajo anë ishte marrëzi. Kështu nisa të ecja përsëri për të gjetur udhën. Pas dhjetë minutash arrita të shquaja atje tej një ngushticë të bardhë dhe e kuptova nga ndryshimi i ngjyrës së copave të gëlqerorëve se ai vend rrihej më shumë nga këmbët e njerëzve e të kafshëve. Kjo ishte rruga. E ngushtë, dredharake, ajo të çorientonte me degëzimet e saj të shumta. Ecëm kështu në të afro gjysmë ore, duke përparuar tepër ngadalë nëpër shpatin e malit. Mbaroi zhavorri dhe ne u ndodhëm në prag të shkëmbinjve. Ktheva kokën poshtë dhe vështrova topografët tek rrinin midis grurit të gjelbër. Më tej akoma dukeshin fragmente nga rruga e makinës që, aty-këtu, fshihej pas kodrave ose nga shtëllungat e mjegullës. Horizontet po mbylleshin. Sipër nesh mali kishte marrë një ngjyrë argjendi në gri nga vijëzat e dendura të pikave të shiut. Balli i dukej, ndërsa konturi i sipërm që bashkuar me qiellin.

Kjo marshrutë nuk ishte më e zakonshme. Si Rudina, ashtu edhe Simoni kishin tani plot arsye për t'i thyer rregullat tradicionale të gjeologjisë. Veç sprova ishte e dyfishtë; mprehtësia e argumentit dhe përballimi i shtrëngatës. Kjo lidhje ekzistonte gjithmonë te njerëzit e profesionit tonë, veç koha e keqe bënte përjashtim. Tani unë isha një i tretë që më binte barra të gjykoja mbi mundësi-

të e seçilit. Në qoftë se kur u nisëm isha i bindur për saktësinë e konkluzioneve të Rudinës, tani lëkundesha nga shtrëngata. Simoni i kishte të gjitha shanset për të mos u tërhequr i pari. Ca më tepër kur mendoja se mushamaja e zezë e punëtorit të riparimit të rrugës e mbronte mjaft mirë nga lagështira. Ndërsa Rudina ishte krejt e pambroritur. Gjithçka tek ajo pikonte. Që nga kapuçi, qerpikët, mjekra, mëngët e peliçes, fundet e pantallonave.

Pas pak u ndodhëm përballë një muri shkëmbor, me shtresëzime të qarta gëlqerorësh, mes për mes të cilit çante rrugë një përrua i thellë. Aty humbiste edhe rruga këmbësore. Në majë të shkëmbinjve, me rrënjë tërë gunga, të kapërthyer shtrembër pas tokës, lëkundte degët një ilqe e shtrembër. Gryka e ngushtë e përroit kllithte trishtueshëm. Dora që mbaja latën m'u mpi nga të ftohët.

— Humbëm udhën, — thashë me zë të lartë duke shikuar nga Simoni.

— Kthehemi mbrapsht, — tha menjëherë ai, duke tundur kokën. — Nuk dilët këtej!

Rudina vështronte të çarën e hollë, mes për mes shkëmbinjve. Në fytyrën e saj të lagur kishte një shprehje aq fëmijnore, sa më habiti. Nuk ia kisha vënë re kurrë më parë. Sytë e mbyllur përgjysmë, me qerpikë të mbushur me ujë, morën një dritë platini. Lëpiu me gjuhë një pikë shiu, u kap pas supit të Simonit dhe tha:

— Sa më shumë të vonohemi, aq më keq mund të shkojë. I ngjitemi kësaj vije.

— Dëgjo, Rudinë, — tha Simoni. — Kot e trashëm punën deri këtu! Kapriçio ti, kapriçio unë dhe ja, tani jemi duke bërë marrëzira. E lëmë për nesër këtë punë, si thua?

— Më ke keqkuptuar, — ia ktheu Rudina. — Ne po zgjidhim një shqetësim që tani nuk na takon vetëm neve... Këtu nuk ka ndonjë kapriçio. Më mirë që ndodhi kështu. Mbase e kam unë gabim. Si thua ti? — m'u drejtua pastaj mua.

— Lëri ato, — nënqeshi Simoni. — Djalli e mori, ky shi sikur ma ftohu kokën! Nesër e shohim, hë?

— Ç'u bë, u bë, — tha Rudina. — Tani u lagëm paq dhe nuk ka kuptim të kthehemi. Ja, ngjitemi këtu!

U nis pa marrë përgjigje. Që në hapat e parë shkau nëpër zhavorr dhe ra. Një drithërimë më pushtoi shtatin. Rrëshqiti dy-tre metra poshtë duke marrë me vete copat e gurëve.

— Hej dreq! — thashë me vete. — Po kjo, ç'kërkon të bëjë?

Sa mendova këto, ajo ishte ngritur në këmbë. Iu qep përroit me këmbë e me duar. Këmbeva një vështrim me Simonin dhe u nisa pas saj. Sipër, gryka kuiste si e tërbuar. E kisha më vështirë se Rudina. Duart më rëndonin nga lata që, ndonëse nuk peshonte më shumë se tri-katër kile, më pengonte të ngjitesha. Por shkathtësia e ecjes së saj më nxiste të bëja atë që nuk do ta kisha bërë kurrë po të kisha qenë vetëm. Besoja se kjo e detyronte edhe Simonin të ngjitej pas meje duke gulçuar.

Rudina qe tridhjetë e pesë vjeçe. Unë isha pesë vjet më i vogël. Asnjë burrë nuk do ta gëlltiste këtë lloj sfide. Pse duhej të quhej sfidë? Sepse u ngjiste rrënjëve të shtrembra, gjithë nyje të ilqes, që shtrëngatat dhe erozioni i kishin mbuluar sheshit. Ato vërtet që mbaheshin diku akoma, ashtu të zeza e të neveritshme, si kthetrat e stupisë¹⁾, po mjaftonin edhe ca gërryerje të tjera që të shkuleshin nga pastërtia e shkëmbinjve. Vuaja nga rrënjët, siç mendoja se vuante edhe Simoni.

Sa nxori kokën në sheshin sipër shkëmbit, furia e erës ia fluturoi kapuçin nga koka. Për fat, gravitacioni e drejtoi për nga rruga më e shkurtër dhe unë munda ta kapja përsëri. Rudina u shtri barkas në buzë të greminës dhe zgjati dorën të më merrte lafën. Ia dhashë pa një pa dy. Pastaj u gjenda sipër. Vetëm atëherë e pashë se Simoni gjendej ende afro dhjetë metra poshtë meje. I shëndoshë tullac, mbledhur me mushamanë e zezë, me kurrizin disi më të ngritur se koka, ai dukej si një brumbull që mundohej të sajonte një topth, po lodra i shpëtonte nga kthetrat,

1) kafshë det. — shumkëmbësh.

U deshën plot dhjetë minuta që të ngjitte ata dhjetë metra. Së fundi i zgjata krahun dhe e tërhoqa sipër. Ra ndejtur, me duart në ballë për t'u mbrojtur nga era.

— U mbyta, — tha pas pak. — Beson?

E dëgjova vetëm unë, Rudina shikonte pjerrësinë e shpatit të malit. Me sa dukej, kjo ishte pengesa e fundit që na dilte përpara. Pas njëqind metrash shtrihej njëra nga linjat e fuqishme tektonike. Më erdhi mirë që nuk e dëgjoi ajo. Ky burrë nuk duhej ta lëshonte veten ashtu. I dhashë dorën të ngrihej, po nuk pranoi.

— Sa të ngopem me frymë, — më tha, — nisu ti!

— Presim, — i thashë, — nuk u bë kiameti se u vonuam tri minuta.

Ndërkohë, për të mos i dhënë shkas Rudinës të mendonte për gjendjen e Simonit, nisa të diskutoja me të për itinerarin e marshrutës. Flisnin me zë të lartë. Kisha mbështetur supin pas supit të saj, duke u gjendur kështu vesh më vesh. Befas, ajo u kthye nga gryka e greminës dhe pa gjithçka.

— Ç'ka Simoni? — pyeti e shqetësuar.

— Asgjë. Iu tek të ndizte një cigare.

Qeshi.

Pas pak ishim nisur përsëri. Ngritëm latën e parë dhe, pas disa sekondash, u dallua atje poshtë shalli i kuq i Rudinës të lëkundej sa majtas-djathtas. Nëpër këmbët tonë gjendej tani një luginë e ngushtë si govatë, pasojë e tretshmërisë së halogjenëve, në krahësim me shkëmbinjtë e tjerë që i rrethonin. Nëpër ta gjendeshin me shumicë copa shkëmbinjsh vullkanikë jeshilë, të zinj, të lagur nga shiu. Rudina mori në dorë njërin prej tyre dhe e theu.

— Po të ishte magmatizëm i ri, gëlqerorët duhej të ishin rikristalizuar nga temperatura, — tha Simoni. — Si mendon ti?

— Ke të drejtë, — iu përgjigj Rudina mendueshëm. — Atëherë duhet supozuar se këto copa i ka sjellë në sipërfaqe diapirizmi¹⁾.

1) Fenomen gjeologjik.

— Ne kemi parë një zonë tjetër dikur, — buzëqeshi Simoni. — Tani këtu... ndryshon puna, Më duket se ke të drejtë. Po përse këmbëngulje që magmatizmi është i ri?

— Sepse ea më poshtë ti do të shohësh kodra të tëra me shkëmbinj të tillë, — ia ktheu ajo. — Duhet të më ndihmohesh për të sqaruar bazamentin e tyre. Nëse ato nuk kanë rrënjë, atëherë bie mendimi im. Po halogjenet, siç e sheh, duhet të jenë të vjetra, apo jo?

Simoni e pa drejt në sy.

— Këtu ka punë..., shumë punë, — tha ai mendueshëm, — dhe ne duhet t'i zgjidhim. Duhet marrë një sasi e madhe kampionesh për përcaktimin e moshës.

— Ne? — e ndërpreu ajo duke buzëqeshur.

— Ecim, — ia ktheu ai. — Të shohim më tej.

E pashë që u turbullua. Fjalët e fundit ishin këmbyer mes një heshtjeje të befasishme. Era u fashit për pak kohë. Edhe shiu. Qielli nxinte. Në male kjo ndihet nga një lloj zagushie që të pushton papritur, nga gëlimi i rrëkeza-ve midis fijeve të barit që lëkunden lehtë, nga të çarat gjarpërushe, të kaltëruara që shfaqen në qiell. Gjallesat lëvizin kudo të trembura. Ky prag shtrëngate të përpin. Nuk ke kohë më të gjykosh se kush fiton: Rudina apo Simoni. Kryesorja është të nxitësh ato forca të brendshme për të përballuar rrezikun. Përgatiteshin edhe shokët e mi. Rudina lidhi duart dhe tha:

— Ulemi.

Nga të gjitha fjalët që mund të gjendeshin në ato çaste, kjo ishte fare pa kuptim. Të uleshe, do të thoshte të pi-je shtrëngatën në shpinë. Vështrova rreth e rrotull. Asnjë shkëmb, asnjë prroskë, asnjë pemë. Ku ta futje kokën? Simonit i dridhej buza e mavijosur. Ajo, përkundrazi, nxori nga xhepi i peliçes busullën dhe mati më dy-tri vende drejtimet e shtresave. Po përfitonte nga pushimi i shkurtër, duke lëvizur u përkulur sikur t'i fshihej dikujt. Tani topografët nuk dukeshin më. Ajo që pritej nga koka e malit, erdhi nga këmbët e tij. Gjëmoi fort dhe së largu u ndje rrapëllima e kokrrave të breshrit që përplaseshin pas gurëve. Disa minuta më vonë ne po fshikulloheshim keqas nga miliarda kokrriza të bardha. Veshët m'u bënë gjak.

— Nisemi poshtë! — thirri Simoni gjithë nervozizëm.
— U mbytëm, nuk e shikon?

— Ashtu të duket, — i buzëqeshi ajo përmes breshrit.
— **Këto lloj shtrëngatash pushojnë shpejt.**

— Ti je djall, nuk je grua, — tha Simoni mbyturazi.
— Dashke të lëmë fëmijët jetimë, hë?

— E, ë...

— T'u thaftë gjuha — mallkoi Rudina befas. — Pse mendon kështu?

Ky mallkim i përkiste tamam një gruaje. Ndryshe nuk mund të bije mbi tokë. Ajo sikur kishte fshehur deri atëherë seksin e saj dhe të impononte thyerjen e atyre rrënjëve që quheshin mbeturina.

Simoni e kishte lëshuar veten. Unë mbroheshja pas latës si i mbyturi pas flokëve të vet. Ajo lëpinte me kënaqësi currilat e ujit që i zbrisnin në buzë dhe e vështronte stuhinë sikur të ndodhej në karrigen e rehatshme të kinemasë. Fryu, gjëmoi, qiejt u çanë, na mbyti mjegulla dhe, gjysmë ore më vonë gjithçka ra në qetësi. Nuk ishte më ajo heshtje e rreme. Ngrica më kishte mbërthyer duart e këmbët. Në për trup më shkonin mornica. Nisëm të zbrisnim duke vështruar halogjenet, copat vullkanike dhe tektonikat. Ra një rreze dielli e druajtur, por që u shua aty për aty. Mali që zbardhur nga breshri.

— Dëgjo, — më tha Simon Bizha duke më pëshpëritur në vesh. — Sedra e burrit qenka gjë e poshtër, por më e ligë është sedra e zyrtarit. Më dukej se çoç dija edhe unë. Kuptove gjë ti?

— Disi, — buzëqesha unë. — Ca më shumë se ti, vërtet, po më duhet akoma. Dhe të mendosh se nuk është vetëm kjo Rudinë...

— Kjo është më e madhja... — ngazëlleu ai.

Zbrisnim dhe mendonim secili për vete. Rudina Amantia ecte disa metra larg nesh, duke matur me busull drejtimet e shkëmbinjve.

ARRATISJA E YJEVE

— Dëgjo, mor xhan, — thoshte Hate Nurja i mbësh-tetur me shpinë pas murit të shpellës, — nuk është ashtu si thua ti. Qeni është qen dhe nuk vlen kurrë sa njeriu. Edhe ato që the, i di. Mos u nxito. Gudoja ka trimërinë e vet, si rrallë kafshë, por edhe njeriu më frikacak është më trim se qeni.

Pas këtyre fjalëve në shpellë ra heshtja. Muret shkëmborë vazhdonin t'i lëpinin gjuhëza drite që lëshonin flakët në vatër. Trupat e njerëzve projekttoheshin si ca gjigandë prehistorikë me të vetmin ndryshim se, mbi sipërfaqet e gurta nuk kishte sy, hundë, gojë, por vetëm konture. Fjalët kumbonin të forta dhe, falë akustikës së shkëlqyer të shpellës, edhe zërat e dobët ose të hollë të çobanëve të rinj fitonin një timbër burrëror. Hatja mbloodhi këmbët dhe lidhi duart pas gjunjëve. Edhe hija në mur lëvizti. Ajo mori një trajtë disi të rrumbullakët, më të ngjeshur, ndërsa fijet e gjata të sharkut spikatën më qartë. Qe grindur me njërin nga djemtë gjithë ditën dhe, ndonëse e kishte sikterisur në sy të shokëve, përsëri, në mbrëmje nuk donte ta ndante më nga vetja. Gjëma ishte gjëmë, por ato katër-pesë kokë bagëti nuk vlenin sa asnjë fije floku nga të djalit. Për ta zbutur disi këtë përshtypje të lodhshme, ai kishte hapur atë mbrëmje një bisedë për qentë. Pas katër netësh të strehuar me gjithë bagëti në Guvat e

Bejkës, ata qenë kthyer në shpellën e tyre. E ndienin vetën si në shtëpi. Qentë kishin ngrënë kërmë ujku, sapo njëri nga djemtë u kishte hequr lëkurën bishave të vrara. Këtu ishte hapur edhe biseda. Hatja lavdëroi guximin e Gudos tek përlshej me ujku, ndërsa njëri nga djemtë ishte nxi-tuar të thoshte:

— Çobani pa qen vlen sa për të ruajtur hijen e vet. Jo kërmë ujku, por është për të ndarë me ta bukën e gojës.

— Domosdo, — ia priti djali tjetër, — shpirt kanë edhe ata. Më trim se Gudon unë nuk kam njohur në jetë, dhe nëse deri tani, si kafshë, kjo kishte të bënte vetëm me mungesën e gjuhës.

— Një memec i zgjuar... Ja, kështu.

Aty kishte ndërhyrë edhe Hatja. Djemtë sikur po e lëvdonin si shumë kafshën dhe e ndiente se kështu ata po humbisnin besimin ndaj vetes së tyre. Për qentë nuk ishte folur kurrë aq hapëazi në stane. Ashtu siç nuk para flitej edhe për njerëzit. Ndodhi kishin çobanët, kishin edhe qentë. Ngjarjet sillleshin përreth zjarreve së bashku me avullin e trupave të djersitur ose të lagur, pa hyrë në karakteret. Ngjarjet ishin pjesë të vetë karaktereve. Trimëria e qenve matej me lukunitë e trembura të bishave, me humbjet e pakta të bagëtisë së mardhur netve, me ruajtjen e vetë jetës së njerëzve.

Në murin përballë hyrjes së shpellës, në atë kohë sec u gjatua një hije tjetër vigane, që megjithëse u copëtua midis zgavrave shkëmbore, u duk sikur për një çast pushtoi dritën. Muret e bardha gëlqere, aty-këtu me mbeturina damarësh kalciti gjithë kristale të shndritshme, e reflektonin zjarrin e bukur dhe shpella mbushej jo me dritë të kuqërreme, por me dritë të bardhë. Vetë kristalet e pakta, në vartësi të pozicionit nga i pikasje, lëshonin ca rreze tërthore, dhe i jepnin dritës një jetë të brendshme. Shkëlqimi ose shuarja e këtyre xixave të stërgjatura e bënin ambientin të gjallë dhe drita opake fitonte një lloj zgjimi të befasishëm. Hates i kishte mbetur në sy një nga këto pejza të shndritshme kur, hija që u gjatua në mur ia shoi këtë shkëlqim. Pas djalit, që kishte qortuar gjithë di-

tën, ishte shtrirë çobani i kopësë tjetër, një burrë në moshë sa Hatja, mjekërzi, vetullngrysur, gojëvogël, nofulldalë, i paqethur prej dy muajsh. Nën xhakëtën e shajakhtë i spikaste një bluzë leshi e kuqe, ngjyrë kjo që ia ndizte mjekrën si të qenë rrethuar me kongjij. Bluza ishte disi tepër e qeshur për moshën dhe pamjen e tij të ashpër, por ajo sillte në mes të gjoksit të tij diçka tepër njerëzore. Ndryshe, ai do t'i ngjante një të egri, një katili, një ogurziu, një zemërguri. Kasollja e kopësë së tij që ndonja pesëqind metra larg shpellës së Hates, futur në një ngushticë shkëmbore, dhe ndonëse atje që një vijë ku nuk pati rrjedhur kurrë ujë, rrebeshet e ditëve të fundit e kishin detyruar gjithë shpatin perëndimor të Gribës të rridhte si një çati e stërmadhe shtëpie. Kështu që kasollja ishte bërë qull e kashta nuk e kishte mbajtur lagështirën. Ai kishte ardhur të merrte një sy gjumë në shpellën fqinjë e që shtrirë pas kurrizit të njërit prej çobanëve të rinj. Ndonëse biseda për qentë ishte bërë tepër ngadalë e me zë të ulët, ai kishte dëgjuar gjithçka, e, midis gjumit e kërshtërisë, një vesh e mbante mbyllur, një të hapur. Kur dëgjoi Hatën t'i qortonte djemtë e rinj për besimin e tepruar që tregonin ndaj qenve, atij nuk iu durua më dhe lëvizti nga vendi. U ngrit ndenjtur, u shtriq, zgjati njërin dorë për të prekur supin e djalit që kishte pranë e pikërisht në atë kohë hija e trupit të tij pushtoi gati gjysmën e shpellës dhe e shoi shkëlqimin e kristaleve të kalcitit në sytë e Hate Nures.

— Mos u fol djemve kështu, o Hate Nurja, — u dëgjua befas zëri i këtij njeriu. — Kuptoje se ata kanë të drejtë po aq sa edhe ti. Kafsha e butë dhe njeriu i butë i janë gjithmonë krahë shoshoqit. Mos më ndërpri! Domosdo që njeriu është mbi të gjitha, po ai nuk bën dot pa gurët, pa barin, ashtu siç nuk bën pa qentë. Edhe ndryshe. Kur llafoseshit qëparë për Gudon, unë shtrëngova sytë e u mundova të flija. Në të vërtetë jo të harroja vetveten. Të flija. Të flesh do të thotë të shkulesh nga e sotmja e të shkosh gjetiu. Më parë ose më pas. Mua më pëlqeu të shkoja pas. As para, as pas nuk çan lehtë. Vite të shkuara. Ti, Hate, mbase edhe ke dëgjuar. Po këtyre, djemurisë, ndoshta nuk

u ka rënë rasti. Në do të dësh, e kam llaftin për një qen të rrallë, që ishte lidhur me njeriun si të ishin nga një gjak. Ia thoshin emrin Silko. Qe një emër i rrallë, i padëguar në këto male dhe asnjëri nuk e dinte se kush ia kishte ngjitur.

Sikon e mbaj mend që këlysh. Ishte i gjatë, i murmë, veshëngrehur, me ca putra të gjera, gati të rrumbullakëta. Këmbët i kishte disi të shtrembra nga brenda, sikur të donte të fshihte një push të butë, të bardhë që i zbriste nga gjoksi e barku e i merrte gjymtyrët. Kur u rrit, kjo njollë e bardhë u zmadhua së tepërmi dhe tani binte më shumë në sy se qimet e murme që i mbështillnin kurrizin. Në sytë bojë kafe, të ngushtë e që i pikëzoheshin drejt hundës, do të kishte gjithmonë një njollë të kuqe, të shndritshme, gati si një çikë zjarri që zbulonte gjithë karakterin e tij. Flitej se e ëma ishte një bushtër trushkukur, që harbonte pyllit dhe nuk mbledhej fare në fshat. Kur polli Sikon, u përpëlit gjatë buzë një ledhi dhe pastaj vajti e ngordhi në mes të ca pralleve. Po atë ditë kthehej nga Vermiu Luan Çipini dhe unë e pashë me këta dy sy, se si ia shkuli nga dhëmbët këlyshin jetim një ujku të përhimë, që atë kohë po i vidhej vendit ku kishte ngordhur lehona bushtër e po merrte pyllit përpjetë. Luani e pikasi së largu bishën dhe iu qep me gurë. E ndoqi goxha trugë, duke u çjerrë ferrave e pralleve, gjersa ujku e lëshoi këlyshin nga dhëmbët. Luani qe moshatar me mua. Atë sene, unë e ai duhej të qemë ndonja gjashtëmbëdhjetë vjeç djem. Ia pata zili guximin, por më shumë më mbetën sytë te këlyshi. Iu luta të ma falte mua, por ai nuk dëgjonte nga ai vesh. Përkundrazi. E mbështolli në një cep të xhakës dhe vazhdoi rrugën për në fshat. Unë e ndoqa një copë herë pas. Që atëherë ishte djalë i fortë dhe, si tani më kujtohet kur na shtrinte përdhe të gjithë tek mbërtheshim me njëri-tjetrin në luadhin e Qafës.

Kaluan nja dy vjet derisa këlyshi u bë qen dhe u shfaq papritur midis rrugëve të fshatit. Siç kisha parë, motmot Luani e mbajti qenin zgjidhur, po kur u rrit e futi në zinxhir. Shtëpinë e tyre unë e kisha fare pranë dhe zilia e di-

kurshme nuk më ishte zvogëluar hiç. Ai qen, bir ujku, sic mendoja, nuk dinte të lehte kurrë. Të shumtën e herës e shikoja shtrirë poshtë një shege, me një tas alumini të shtypur, mbushur me ujë e thërrime pranë vetes, me kokën futur midis këmbëve, veç me njërin sy gjithmonë të hapur. Ajo pikë e kuqe, e shndritshme, gjithmonë sikur drejtohej nga unë që shikoja matanë gardhit. Zilia po më verbonte dita-ditës dhe unë prisja rastin ta gjeja diku të vetëm e ta fshihja në kopenë e vogël të tim eti, që beharit kulloste pikërisht këtu, kurse në dimër strukej në luadhet buzë Përroit të Turbullt, rrethuar gjithmonë nga kërcënimi i bishave. Tek shpresoja kështu, Sikos iu vu zinxhiri. Paturimi im nisi të çonte dallgë dhe një pasdite kapërceva gardhin e iu afrova. Besoja se qenin e kishin lidhur pikërisht atëherë kur ai mund të zgjidhte dy rrugë: ose do të bëhej ndonjë rrugaç e t'i lehte hënës, ose do të egërsohej si i ati, ujku. Zinxhiri, zakonisht, u shkante për shtat trimave. Rrëmbimi i tij duhej bërë pikërisht në prag të kësaj periudhe të ndërmyetme, kur këlyshi është akoma axhami, ndërsa trimëria lëkundet në krahët e mendjelehtësisë. Kisha në dorë një çanak të mbushur me gjak të piksur. Në fshat ishte therur një lopë dhe unë mblodha përtokë aq gjak, sa të gënjeja qentë e dynjasë. Në kopshtin fqinj kishte qetësi. Kapërceva një kapicë hidhrash gjysmë i përkulur dhe po matësja t'i dilja Sikos përballë kur, befas, një mace më preu rrugën, iu afrua qenit dhe qëndroi një sekondë pranë tij. Pika e shndritshme te syri i hapur i Sikos u zgjat më shumë, macja kreshpëroi kurrizin, u bë hark, përdrodhi bishtin, skërmiti dhëmbët dhe ashtu trupngritur eci në drejtim të shtëpisë. Qeni nuk luajti fare nga vendi. Atë çast unë zhvata nga pjata një gjuhë gjaku të piksur dhe ia hodha fare pranë. Sikoja drejtoi vetëm kokën. Mes hithrave, që nisën të më digjnin duart, ndjeva vështrimin e tij, disi të hakërryer, e disi të përgjumur, që u drejtua nga unë. Prita një çast. Ai uli ngadalë shikimin drejt copës së gjakut, lëpiu buzët, zgjati njërin këmbë përpara, hoqi nga toka një copë plis fare të zi dhe u mblodh përsëri kruspull. Guxova të hidhja edhe një copë tjetër.

Mund ta zgjidhja qenin vetëm po qe se ai do ta pranonte lëmshën time. Por nuk ndodhi aspak ajo që prisja. Copa e dytë, përkundrazi, e zemëroi aq shumë, sa ai u ngrit vërtik në këmbë, shkundi trupin dhe, në vend që të lehte, ktheu bishtin nga unë e u ul përsëri. Kërkëllima e çivive të ndryshkura të derës së oborrit të fqinjit më bëri të fërgëlloja nga frika e t'ia mbathja nga kisha ardhur.

Ndërkohë mësova se Luan Çipini e kishte lidhur Sikon edhe për një arësye tjetër: ai besonte se kafsha, duke pasur në damarët e tij gjak egërsire, mund të zhdukej një ditë prej ditësh e të kërkonte të atin, ujkun. I lidhur, ai mësohej me jetën e re, me njerëzit e shtëpisë, egërsohej ndaj të tjerëve dhe bëhej më trim.

Ndodhi kështu siç parashikonte i zoti. Motmot më vonë nga egërsia Sikoja ngjante si ujk, ndërsa nga sevdalleshë bushtër kishte trashëguar mirësinë e tij ndaj njerëzve që njihete. Kështu që, kur u shfaq së pari në fshat, një mëngjes, ndaj të gdhirë, unë e pashë të copëtonte në mes të rrugës një dhelpër të kuqe, të cilën e kishte mbërthyer kushedi se ku. Për trimërinë e vet, gjahun e kishte sjellë deri te porta e të zot dhe, po për egërsinë e vet, duhej ta copëtonte dinaken e të ngopej me gjakun e saj të ngrohtë pa ia falur askujt. U tmerrova nga kjo pamje dhe, instinktivisht rrëmbeva nga toka tre-katër gurë e nisa të qëlloja qenin-bishë. M'u hakërrye që atje tej dhe, sikur unë të isha një mizë e jo njeri, që mund ta lija në vend, vazhdoi të copëtonte viktimën e tij. Vonë doli nga shtëpia vet Luan Çipini dhe vetëm atëherë Sikoja lëpiu buzët, u ul në këmbët e pasme e me të parën mënjanoi kërmën, duke ia falur të zot. Të isha në vend të komshiut tim, do ta vrisja atë bishë. Luani, përkundrazi, i rrahu veshët, ngriti nga toka atë ç'kishte mbetur nga dhelpëra e dikurshme dhe u fut në kopsht. Pas njeriut hyri edhe qeni. Zinxhirët mbështollën përsëri qafën e tij dhe që atë ditë Sikoja nuk i pa më rruget e fshatit tonë.

Luan Çipini, qe djali i vetëm i të ndjerit xha Banush, asokohe çoban te bagëtia e Zihni beut dhe, kur u gjet këlyshi Siko, plaku kishte motmot që e pati lënë këtë dynja.

Zihni beu nuk pranoi ta zëvendësonte babanë me të birin, dhe Luani u detyrua të bënte shqopë e ta shiste qymyrin te kovaçët e qytetit. Pas 39-ës, e la këtë zanat dhe u mor në punë nga një shoqëri italiane, që asokohe zgjeronte një rrugë automobili. Aty punoja edhe unë. Disa herë, sidomos në fund të javës, kur shtinin në xhep ca lekë, unë i isha lutur përsëri Luanit të ma shiste Sikon dhe, ndonëse çmimin ia rritja çdo të shtunë, ai nuk ma dha që nuk ma dha qenin. Në shtëpi nuk kishte asnjë kokë bagëti, plaka i rronnte si mos më keq, ndërsa mua më vinte plasje kur mendoja se ai farë qeni ishte i detyruar të ruante shëgën e vetme të kopshtit të shkretuar të Çipinëve. Im atë më nxiste, sa herë që shkoja në shtëpi, të përpigësja për të gjetur ndonjë qen të mirë, sepse ato pak kokë bagëti që kishim për vete po i shkurtonin egërsirat.

Punonim në kthesat e Mazharit kur, një mëngjes, e shoh Luanin tek vinte nga fshati me Sikon për dore. Qeni vazhdonte të mbante zinxhirin për qafe e atë mëngjes, m'u duk jashtëzakonisht i fortë e i pashëm. Mendja më vajti te ndonjë pazar më i shtrenjtë aty në mes të punëtorëve të rrugës dhe i dola përpara Luanit sa më mbërriti pranë.

— Edhe një napolon më shumë; — i thashë sapo m'u afrua.

— Të kam thënë, — ma ktheu aty për aty. — Nuk e shes.

— Po përse e solle këtu?

— Kot. E pashë se në fshat që m'ërzitur pa mua.

Tunda kokën pa i besuar plotësisht.

Po atë drekë, tekniku italian që drejtonte punimet e rrugës, një farë Botili, apo diçka e përafërt, i që afruar kafshës së lëshuar dhe kishte dashur ta përkëdhelte. Sikojja, ndonëse i lidhur pas një prralli të trashë, i ishte vërsulur të huajit aq me tërbim, sa zinxhiri i lidhur dosido ishte liruuar e Botilja e pa veten përmbys nën një gojë të hapur që lëshonte afsh e egërsi. Britma e tij duhej t'i kishte mpirë shtatin Luanit, sepse e pashë që hodhi tej varen e gurëve, dhe, si u ngjit fluturimthi skarpatit të sapohapur të rrugës, arriti të ndalonte një llahtarë të vërtetë. Pas kësaj, italiani kishte nxjerrë koburen ta vriste qenin në vend,

me gjithë lutjet e të zot. Nuk kam për ta harruar kurrë atë ndodhi. Botilja me pistoletë në dorë, me fytyrë që i dridhej si në ethe dhe përballë tij Luan Çipini duke mbrojtur qenin. Mbas shpine fshihte duart me të cilat mbante zinxhirin e Sikos, ndërsa zmbropsej hap pas hapi para grykës së armës.

— Hape këlusha! — bërtiste Botilja. — Hape, se hoda trutë era dhe tya. Dobiç!

— Mos, zotni! — lutej djali po duke u zmbropsur. — Mos!

Ne, të gjithë punëtorët, lamë punën dhe i dolëm përpara zotit Botilje për të ndaluar këtë vrasje. Shumica qemë fshatarë dhe ua dinim vlerën qenve. Iu bëra edhe unë krah Luanit aty për aty. Mbështetëta supin tim pas të tijit dhe zmbropsesha në një hap me të. Herë pas here vështroja me bisht të syrit kafshën, që, çuditërisht, më dukej aq e qetë, sa asnjëherë tjetër. Eçjen së mbrapshti e bënte me vështirësi dhe herë pas here ndieja aq pranë mishit tim turirin e Sikos, sa mornicat më pushtonin shtatin. Sytë e Botiljes qenë çakërdisur e na shikonte si i çmendur. Dy njolla të kuqe i kishim mbirë në të bardhën dhe në ato caste m'u duk sikur Sikon e kisha përballë e jo pas shpine.

Kjo tërheqje vazhdoi ndonja njëqind metra përgjatë trasesë së sapohapur të xhadesë. Të gjithë punëtorët vazhdonin ta lutnin Botiljen, ndërsa tani Luan Çipini nuk e hapte më gojën. Befas qëndroi një çast në vend, la italianin t'i afrohej edhe një hap më pranë dhe me shpejtësi ngriti grushtin ia ngjeshi dorës së të huajit. Revolja fluturoi atje tej. Po atë çast ndërseu Sikon dhe Botilja u gjend i mbërthyer në vend. Me qenin aq pranë nuk mund të bënte asnjë hap më tej për të marrë armën. Zemërimi i tij erdhi e u kthye në një ngërdheshje të çuditshme që ia shtrembëroi tiparet dhe ia shpërfytyroi. Qeni qëndronte pranë të huajit dhe ia kishte ngulur sytë në fytyrë. Njollat e kuqe xixëllonin në sytë e tij të tmerrshëm dhe, besoja, po të mos që ai zinxhir dhe duart e fuqishme të të zot, Botilja do të kthehej në kërmë, siç që katandisur dikur dhelpra dinake.

— Mira, — tha befaz Botilja, — nuk vras.

Luan Çipini buzëqeshi.

— Zhdukuri këteja... me gjithë qena tënde... Ju të tjerat... në punë! — bërtiti duke na u drejtuar neve. — Ti, Çipina do pagoj këtë që bëra sot.

Kjo ishte e tepërt. Për punën do të kisha sakrifikuar edhe një qen si Sikoja. Ishim aq të këputur e të varfër, sa... Megjithatë Luan Çipini nuk u lut fare. Mblodhi plaçkat e tij në një trastë, hodhi xhaketën krahëve dhe iku. Qeni bariste pas tij duke prekur herë pas here me trup kofshët e të zot. M'u mblodh një lëmsh në fyt kur i pashë të largoheshin kështu nëpër xhadënë e sapohapur dhe për herë të parë e kuptova se ajo kafshë nuk mund të bëhej kurrë imja. I ndoqa me sy një copë herë të gjatë. Për çudi, Luan Çipini nuk m'u duk aspak si njeri i vetmuar.

Dy vjet më vonë unë isha kthyer përsëri në fshat. Punët tek italianët qenë me muaj dhe, sa mbaronin diku, rallë na merrnin me vete, përjashtoj ndonjë usta. Shumica prej nesh ishin vetëm punëtorë krahu dhe mblidhnin trasat të kërkonin punë gjatë. Pas shumë bredhjesh të atilla, u ktheva përsëri tek ato pak kokë që mbante im atë në buzë të Përroit të Turbullt.

Ishte fillimi i vitit 43. Plaku lëngoi ca ditë në kasollen tonë pranë nomesë dhe, ngaqë bëhej çdo orë e më keq, e hipa në mushkë dhe e nisa për në fshat. Dëbora kishte mbytur vendin. Kasollet tona ishin buzë një honi shkëmbor, përfund Gribës, ndanë udhës së kafshëve që lidh Beunin me Smokthinën. Qe një kohë kur kjo udhë punohej mjaft. Pëlqeheshin më shumë këto shtigje të fshehta sesa rruga e Kuçit, që aso kohe rrihej nga kamionë të shumtë ushtarakë. Thashë që dëbora kishte mbuluar vendin dhe vetëm shkëmbi mbi kasollen tonë dhe brigjet thikë e ngjyrë gri të Përroit të Turbullt nxinin ende. Po më ngordhte bagëtia nga të pangrënët. Netve silleshin rrotull lukunitë e ujëve. E ku ka sot, egërsira si atëherë! Ajo që ju rastisi juve mbrëmë, ndodhte atëherë gati çdo natë. Po nuk ishte kjo e keqja. Ti, Hate, e qortove rëndë këtë djalin këtu se fjeti mbrëmë dhe nuk doli të zinte një shteg. Domosdo,

mirë bëre, me hak. Përfytyro tani njeriun e shkretë aso kohe, të vetëm e pa krahë, siç isha unë atëherë... Mua, or mua. Njëzet-tridhjetë kokë ishin vërtet, po hyzmetin e donin sa për treqind. Edhe ato gjysmoheshin netve. Herë u gjeja ndonjë shenjë bagëtime të shqyera e herë nuk u gjeja as nam e as nishan. Përfytyroni një kasolle të ulët në formë potkoi me kashtë të kalbur përsipër e që ç'bin-te jashtë binte edhe brenda. Bagëtia shtrëngohej sa më një qoshe te tjera gjithë natën e natës për të mos u lagur e për ta ndier veten disi më ngrohtë. Nejse. Qëmtoja pyjet trupshkurtra të prrallave dhe çoç arrija të nxirrja sa për të mos më ngordhur urie bagëtia. Sëmundja e plakut m'u duk ogur i keq dhe, ndonëse kishte rastisur të mbaja bagëti vetëm edhe herë të tjera, praninë e tij, e ndieja atëherë aq afër, siç ndiejmë pas shpine frymën e ngrohtë të një të afërmi. Tani ndieja vetëm frymën e akullt të dimrit. Një qen plak që mbaja me vete, më shumë kruante me turi pleshtat e trupit të tij, sesa ruante përjashta. Domosdo që lehte. Netve nuk mbyllja dot sy. Jashtë ulërinte era e shkrepave, ndërsa suferina e dëborës fuste kokrrizat përmes kashtës së kasolles e të thantë fytyrën. Dëgjoheshin rëndom të lehurat e Belecit plak e ndonjë tringëllimë e vetmuar e ziles së të vetmit cjaq përçor që kreko-sej në kasollen e mjerë të bagëtisë. Zhurmat e fshatrave, bile edhe krismat e luftërave — se ishte kohë luftë — mbe-teshin larg botës sime të vogël, të ngushtë sa Përroi i Turbullt, të vetmuar si e gjithë jeta ime.

Në një nga këto net të zymta ndjeva befas ca lehje të tërbuara të Belecit dhe mendja më punoi menjëherë te ndonjë lukuni bishash. Hodha në shpinë sharkun dhe do-la në ballë të kasolles. Qe xëx dhe yjet ishin arratisur nga qielli. Të të vinte njeri gishtin përpara syve, të verbonte. Papritur, mes kësaj errësie të paanë, m'u shfaq nja dy met-ra pranë një figurë njeriu e përkulur. Instinktivisht u për-kula edhe unë e rrëmbeva nga pragu i kasolles të parin gur që më zuri dora. Njeriu që kisha përballë, i mësuar paq me errësinë, ma dalloj lëvizjen dhe thirri menjëherë:

— Mbjaj dorën! — Jemi miq.

U mpiva.

— Hëë, — rënkova aty për aty, por gurin nuk e lëshova.

— I biri i Bido Sheros je ti?

— Po, — thashë.

— Jam vetë i dytë, — ma ktheu i panjohuri. — Kemi një punë me ty, ndaj erdhëm.

— Punë! — mërmërita unë i ngjethur. Mendja më shkoi te plaku i sëmurë dhe ndjeva gishtat e duarve të më ftoheshin mbi gur.

— Ndiz zjarr se jemi lagur, — më urdhëroi zëri tjetër.

E njoha sa foli. Ishte i biri i Zihni beut, një djalë mo-shatar me mua, që kishte shkuar ca vjet në Vlorë për të mësuar, por që kthyer së andejmi më bosh se ç'kishte qenë më parë. Kisha kohë pa e takuar dhe kjo ardhje e papritur në mes të natës në kasollen time të varfër duhej të qe me zarrar. Kështu m'u duk. E s'u gënjeva. Megjithatë u futa në kasolle, mbloodha thëngji të dhe shpejt ua pashë fytyrat e skuqura nga thëllimi. Burri tjetër ishte një fytyrë krejt e panjohur. Qe gjatosh, syvogël, kockëdalë, e nën sullufet e flokëve i binin në sy ca veshë llapushë si të Belecit tim. U ul mbi kashtë, u mundua të rrinte këmbëkryq, por shpejt e pa se ato cingla iu mpinë dhe i futi nën të ndenjurat. As ashtu nuk gjeti rehat. U shtri përgjysmë, me duar të mbështetura në tokë dhe pas pak mbërtheu xhakëtën. Qe një xhakëtë e re ushtarake dhe vetëm spaletat i mungonin. Një e dy, më hidhte sytë tinës, ndërsa unë vazhdoja të merresha me zjarrin, sa për t'u gjendur në punë.

— Si e ke plakun? — më pyeti befaz.

— Sëmurë, — iu përgjigja.

— Dhe qenke vetëm!

— Po.

— I fortë, për nder! Po armë ke?

— Jo.

Ai qeshi. Pashë që futi dorën në brez dhe atje diçka preku.

— Do një kobure?

U gëlltita. Ku ta kisha atë fat!

— Domosdo, — iu përgjigja. — Ndoshta jemi nga të

paktat shtëpi në fshat pa pushkë. Ja që kështu qëlloi. Por ama, zemra më qan.

— Kohë luftë është, — ma ktheu i panjohuri. — Një pushkë mund të gjendet kudo.

— Kemi vështruar hallet tona, — thashë. — Pastaj ne mrojmë jashtë luftës. Këtu. Siç e sheh, këtu ka vetëm ujq...

— Ju dëmtojnë?

— Epo...

— Edhe qenin s'e paske gjë, — ma ktheu.

Më lëndoi plagën dhe u përtypa përsëri.

— Çobani pa qen të fortë është si jetimi, — shtoi i panjohuri. — Si nuk ju ka rënë rasti të gjeni ndonjë këlysh prej race të mirë, xhanëm? Pak ka?

— Si Sikoja, — shtoi befas edhe djali i Zihni beut.

Nuk e di në u thashë që kisha kohë pa ia dëgjuar zërin Sikos e aq më pak të zotit. Luan Çipini qe zhdukur nga fshati disa muaj më vonë si ndodhi ngjarja me italianin Botilje. Zilia e vjetër ishte platitur, por atë natë të errët, më egërsirat përreth, e ndjeva se Sikoja qe diku thellë në brendësi të xhanit tim dhe tani ai zuri vend para syve të mi po aq i pamëshirshëm, sa ditën kur e pashë të copëtonte dhelprën në prag të shtëpisë së të zot.

— Një Siko është, — ia ktheva aty për aty i nervozuar.

— Domosdo, — tha i panjohuri. — Ti e ke aq pranë dhe nuk ke mundur të gjesh një qen si ai.

— Ka kohë që nuk e kam parë, — thashë unë.

Të huajt vështruan njëri-tjetrin. Djali i Zihni beut u zgërdhi, sikur ta kishte zënë ajo punë.

— Siç duket nuk dilke nga ky kokorreth ku je mbyllur, o djali i Bidos, — m'u dretjua i panjohuri. — Ca më tej e ke edhe Luan Çipinin. Nën kreshtat e Pyllit të Lëpjetës. Me një goxha kope bagëtish e me një qen-ujk që bën batërdi.

— Me kopenë e babait tënd? — pyeta duke u kthyer nga djali i Zihni beut.

— Jo, more, ç'ne! — ma ktheu. — Të tijat.

Nënqesha.

— Ku i gjeti?

— Të vjedhura, — ma ktheu i panjohuri. — Ca nga të tuat, ca nga të tjetrit. Qeni-ujk, si egërsirë e vërtetë, grabit netve kopetë e vogla dhe çobanët e shkretë mendojnë se sulmon bisha.

Kjo ishte fare e pabesueshme. Gjëra të tilla edhe ndodhnin aso kohe, po Luanin nuk e njihja për të tillë. E pashe në sy atë burrë dhe u mundova të shquaja sinqeritetin e rrëfimit në tiparet e fytyrës së tij. Po atje nuk u drodh asnjë muskul. Sytë e vegjël, tepër të shtrënguar nga kapakët, aq sa qepallat e shkurtër, disi të përzhitur takoheshin me të poshtmit, vështronin zjarrin që atë kohë po merrte bukur. M'u duk sikur lëshoi një «ooh» të fshehtë dhe kjo sikur m'i ndrydhi më shumë mendimet. Përkundrazi, djali i Zihni beut kishte mbetur si guak. Vështroi tri-katër herë sa nga unë po aq edhe nga i panjohuri. Këtë lojë sysh e mora për kureshtje.

— Nga e di ti? — e pyeta të panjohurin. — Ato bagëti mund t'i ketë të tizat, ose të jetë ortak me dikë tjetër.

— Ndaj dhe erdha këtu, — ma ktheu menjëherë. — Kam dalë stan më stan t'u them çobanëve se në këto ditë të vështira lufte nuk duhet të lejojnë që një kopuk t'u vjedhë mall e gjë e të kapardiset këtyre honeve si mbret i malit.

Përgjigjja e tij e shpejtë më çoroditi përsëri. Thashë që isha rritur me Luan Çipinin dhe ia dija jetën si në pëllëmbë të dorës. Vetëm ato dy vitet e fundit, të turbullta, ai si edhe shumë fshatarë të tjerë, mund të kishte lëvizur. Edhe ndonjë hasmëri me komshiun tim të dikurshëm nuk kisha pasur. Përjashtoj zilinë time për qenin. Po fundja ajo ishte një zili nevoje, një zili që vinte nga hallet e përditshme e, ngaqë e dija se Sikoja nuk i vlente aso kohe të zot, sa më nevojitej mua. Por që Luan Çipini të qe bërë hajdut, këtë e kisha të vështirë ta besoja. Aq më pak kur këtë ma thoshte një i panjohur si ky, që po kalonte orën në kasollen time e s'po më thoshte as emrin, as nga ishte e ç'punë bënte. Sa për të birin e beut me fjalën e tij unë nuk shkoja as në...

Po mendoja këto, kur i panjohuri sulmoi përsëri:

— Ë shoh që nuk na beson, — buzëqeshi ai. — Kështu më ka ndodhur edhe me nja dy të tjerë. Po..., ngrehu e shko. Ja ku është. Merr edhe këtë djalë me vete. Ndonëse nuk e kam zanat bagëtinë, unë po rri e po të ruaj kope në. Natë është dhe punë nuk do të kem. Belecin lëre zgjidhur, sa për të lehur. Hë, si thua?

Vështrova përtokë. Kërshëria nisi të më turbullonte shpirtin. Natë ishte dhe mund t'i afrohesha vendit pa u diktuar nga Luani. Po që se kishte me të vërtetë stan e kope, me ditë mund të njihja edhe bagëtitë e mia. Nuk i thoshin shaka të më gjysmohej kopeja kështu, hajdutçe! Fundja, ç'humbisja? Ky njeri vendas nuk ishte dhe, po që se mendonte mbrapsht, s'dilte dot i gjallë natën nga honet e Përroit të Turbullt me bagëtinë time. Pastaj me vete do të kisha një peng të sigurt. Djali i Zihni beut vlente si një farë kapari.

— Ja vajta, — i thashë përsëri me mëdyshje. — Ç'do të shoh?

— Shih se si një varfanjak ka bërë një goxha kope pa një kacidhe në xhep. Mund të të vlejë, — shtoi me ironi.

Kjo më turbulloi pa masë. Zgjata dorën dhe kapa kërrabën. Ishte një dru i thantë me një hundë hekuri, që mund të mbante peshë të lidhur, një dashë të tërë nga më të rëndët. Nga lëmimi i drurit dora më rrëshqiti ca më poshtë e, ndofta kjo shkarje më shtyu të kapesha më fort pas saj e të ngrihesha në këmbë. Në çast që ngritur edhe djali i Zihni beut.

— Na, — tha i panjohuri duke hequr nga brezi një kobure fare të shkurtër. — Nuk i dihet. Natë është dhe mund të të duhet. Sa për djalin, edhe ai e ka një me vete. Domosdo që nuk ta jap të bësh marrëzira. Kupton aq, besoj.

— Para se të iki dua të di se kush je ti, — e pyeta, — Për të mirën a për të keqen time e ke.

— Një mik, — ma ktheu. — Ke dëgjuar për Xhepin¹⁾? Një nga shokët e tij jam. Komunist apo nationalist, nuk ka rëndësi në këto kohëra. Ç'të të them tjetër?

1) Pseudonim i tradhtarit të Partisë Sadik Premte.

Nuk kisha dëgjuar kurrë për ndonjë Xhep. Për komunistët po. Dija se të gjithë partizanët ishin komunistë. Do të doja ta pyesja më gjatë, por ai uli shpinën dhe trazoi zjarrin. Ngjeshja koburen në brez, mora kërrabën dhe do-la. Pas meje vinte djali i beut.

Nata qe e errët. Sytë mezi m'u mësuan përsëri me errësirën, ndonëse dëbora qe po aty, përtokë, e trashë deri te kërciri i këmbës, e, sa më lart ngjitesha, aq më shumë shtohesh. Kreshtat e Pyllit të Lëpjetës i njihja me pëllëmbë. Dija se ku dilte edhe një sylinë uji. Vendi i vetëm për stan gjendej pikërisht aty, në krah të burimit. Frynte erë e lehtë, thëllimi i njohur i maleve natën. Njëpër qiell ende një turbullirë e zezë që, aty mbyllte shtegun e yjeve, aty e hapte. Nuk e kisha vënë re kurrë më parë se sa të rumbullakët e të shndritshëm dukeshin ato pak yje që zbuloheshin kështu. Sidoqoftë, në qiell bëhej një luftë, si edhe në tokë. Zakonisht, kur ndodh kështu, dita gdhin e bukur. Djali i Zihni beut vinte pas meje, pa hapur gojë, si ndonjë lingua. E ndieja që po lodhej se dihaste rëndë. As unë nuk kisha dëshirë për muhabete. Të veja, të shihja e të kthehesha. Kaq. Hesapet i zgjidhte dita. Ajo që thashë në fillim: njerëzit ishin akoma shumë të vetmuar e pa krahë.

Ecëm kështu gjatë. Ngadalësova të ecurit dhe nisa të shikoja rreth e qark. Po i afrohesha vendit ku mendoja se duhej të qe stani. Diku edhe ndalova. M'u duk sikur dëgjova një hungërime bishe.

Qëndroi edhe djali i beut.

— Ke frikë? — më pyeti.

Nuk iu përgjigja.

— Është ca frikë, — shtoi ai duke u afruar më pranë meje. — Ama edhe ky Xhelali, natën dashka t'i bëjë të gjitha punët!

— Kush është Xhelali?

— Ai pra, ... miku!

— Ç'punë? — instinktivisht vura dorën në kobure.

— Ja këto, — ma ktheu.

— Pa shkoqitu, — ia preva ashpër. Më tepër doja ta trembja sepse, sa u nisa, mijëra dyshime më patën sulmuar përsëri.

— Ç'të të them, — u përtyt ai. — Xhelali mendon se këto janë bagëti të vjedhura. Shiten e blihen për tregti.

— E njuh Luanin ti?

— Si jo! — m'u përgjigj shpejt e shpejt. — Kemi pasur hyzmeqar babanë e tij. Ai që vdiq. Një i ngordhur që...

Eca ca më tej pa pasur asgjë në kokë. Nata kishte fituar një lloj drite të bardhë nga shtresa e dëborës. Thëllimi, aty të thante nofullat, e aty pushonte: sipas ecjes sonë. Njëpër proska e ndieje veten disi më ngrohtë. Befas, u dëgjua shkoqur e fare pranë nesh ulërime e bishës. Isha mësuar aq tepër me këto klithma të trishtueshme natën sa, duke qenë edhe i armatosur e me njeri pranë, nuk u frikësova fare, bile buzëqesha. I vetmi merak në atë çaste ishte halli se mos mi ku i Xhepit ia këpuste gjumit e ma linte bagëtinë vetëm në dorë të Belecit. U përdrodhëm buzë një rrapi të hollë, kapërcyem një vijë uji, kur, papritmas, kuja e bishës mbiu fare pranë nesh. Shqeva sytë nëpër errësirë dhe pashë një stan si të gjitha stanet e asaj kohe. Një kasolle me kulm, nomë e qarkuar me një gardh ferrishtesh dhe, po aty, tenda e bagëtive ca më e madhe se imja, buzë Përroit të Turbullit. Të gjitha këto i përpiva, sepse nata këto çaste kishte zbrazur mbi tokë një dritë të tërthortë, gati të pakapshme. Po atë kohë ndjeva dorën e djalit të beut të më mbërthente krahun dhe, i fshehur përgjysmë pas mje, murmuriti:

— Sikoja!

Vërtet, nja tre metra larg kasolles, midis nomesë e tendës vinte rrotull si një ujë i vërtet një qen i stërmadh, ngjyra e të cilit ishte e pamundur të diktohej natën. Tri ngjellima e zinxhirit, lëvizjet e tij të çmendura dhe kuja e trishtuar që jehonte natën aq dhimbshëm, nuk më lanë pikë dyshimi se ky qen-ujë ishte vetë Sikoja. U zbrapsa nga frika e të zot dhe zura buzën e një shkëmbi. Prisa nga çasti në çast të dilte nga kasollja e vet Luan Çipini. Ndonëse qenit iu zhdukëm nga sytë, ai, siç dukej, e ndiente praninë tonë nga të nuhaturit. Vështrimin e kaloja herë nga ai e herë nga dera e kasolles. Befas, vendi m'u duk i zbrazët e i shkretë. Nuk dëgjohej asnjë këmborë bagëtie,

asnjë blegërimë, ndërsa dera e kasolles, ngaqë nxinte thellë, dukej që ishte e hapët. Ndërkohë, tërbimi i qenit-ujk sa vinte e rritej. Zhvaste dëborën me putra, kafshonte zinxhirin, rrotullohej rreth tij derisa e ndiente veten fare pranë hurit ku e kishin lidhur, si kali në lëmë dhe kthehej mbrapsht për t'u liruar përsëri dhe ngrinte turinin e mprehtë drejt qiellit e ulërinte. Zemrën ma kishte pushtuar tani një ankth e një frikë e pakuptuar. Ky stan qe si të gjithë të tjerët. Veç ca më lart në mal sesa e lejonte ajo stinë e vitit. As stan veror nuk mund të ishte. Qe tepër poshtë. As i braktisur, jo. Prania e qenit e kundërshtonte këtë mendim. Humbëtira dhe nata që e rrethonin të futnin në trup drithërima. Edhe ai boshllëku, përveç kuisjes, të mpinte shtatin. Ai copë shesh ku përdridhej qeni nisi të nxinte. Dëbora po shkrinte nga tërbimi i këmbëve të tij. Diçka më sëmboi në zemër, kur dëgjova fare pranë meje:

— Paska ikur, siç duket. E vrasim këtë qen?

Pa e kuptuar as vetë sesi, i mbërtheva dorën e djathtë djalit të beut, sepse mendova atë çast që ai mund të shtishtinte mbi kafshën e pambrojtur. Menjëherë më shkoi mendja tek italiani Botilje, kur deshi të vriste Sikon dhe grushti që i dha Luan Çipini për t'i flakur koburen. E përdrodha edhe unë atë dorë me sa fuqi që kisha, ndërsa me tjetrën i hoqa nga gishtërinjtë armën.

— Kështu! — thashë prerë, duke pëshpëritur thellë.
— Mos u ndiej, kupton?

Zilia e vjetër më vërshoi në kokë dhe, aty për aty sajova një plan të hollësishëm për ta grabitur Sikon e vetmuar. E dija se ishte e pamundur t'i afrohesha ballë për ballë. Ndonëse i lidhur, ai të copëtonte. Ligështimi im erdhi e u rrit ngadalë-ngadalë dhe një komb m'u mblodh në fytyrë. Ktheva kokën nga djali i Zihni beut dhe i thashë:

— Nuk do ta vrasim. Do ta marrim. Ti do të bësh ashtu siç do të të them unë.

Hoqa shankun nga krahët dhe ia hodha atij.

— Do të zgjidhësh zinxhirin, — i thashë. — Po u kthye nga ti, mbrohu me bërrucë. Unë do të bëj diçka tjetër.

— Kam frikë, — tha djali. — Ai të shqyen.

— Nuk do ta lë unë. Veç me kujdes. Rrotullohu pas kasolles e dil në krahun tjetër. Unë do ta ndjell nga vetja.

Ndërkohë ndenjëm edhe ca duke pritur se mos na përgjonte njeri. Asnjë zhurmë, asnjë gjurmë, asnjë kërcitje dëbore, përveç kuisjes së qenit. Kapërceva majën e gurit ku isha fshehur, zgjata përpara kërrabën dhe nisa t'i afrohesha Sikos. Hapat i hidhja ngadalë, herë shtrembër e herë drejt, ecja e zmbrapsesha, derisa iu avita fare pranë, kaq sa maja metalike e kërrabës mund t'i prekte trupin. Mendimi im qe fare i thjeshtë: të mundja të futja majën e kërrabës te rrethi i zinxhirit lidhur në qafën e tij e ta tërhiqja drejt vetes. Ndërkohë djali i beut do të zgjidhte anën tjetër dhe do ta nderte edhe ai zinxhirin nga krahu i tij. Qeni nuk do të kishte mundësi të kthehej nga ndonjë anë.

Disa herë me radhë nuk arrita të bëja gjë. Tërbimi i Sikoş kishte arritur kulmin dhe lëvizjet e tij të shpejta e të befasishme e linin majën e kërrabës të përfundonte në dëborë. Nja dy herë ma mbërtheu me dhëmbë dhe gati më tërhoqi zvarrë. Sikur të kisha rënë në këtë grackë, do të më kishte copëtuar. Mezi ia hoqi nga goja. Nervozizmi im sa vinte e rritej. Së bashku me të po më kapiste edhe një frikë e keqe, kur mendoja, se, nga çasti në çast, Luan Çipini mund t'ia befte aty papritur. Në këtë gjendje të rëndë, vetëtimthi më qëlloi trurin mendimi për ta goditur Sikon në kokë me ndonjë gur e kështu të trullosur mund ta rrëmbeja. Por..., sikur ta lija të ngordhur? Hoqa dorë menjëherë nga kjo lojë dhe nisa përsëri t'i sillësja rrotull me kërrabë në dorë. Hija tjetër, herë shfaqej në mes të dëborës e herë fshihej pas kasolles. Ai do të zgjidhte qenin, kur unë ta mbaja të gozhduar disa sekonda me kërrabën time.

I nervozuar sa s'bëhej, në vend që të tentoja, si gjithmonë, të mbërtheje zinxhirin, ngrita kërrabën lart dhe ia drejtova qenit në kokë. Sikoja iu shmang me vështirësi kësaj goditjeje të papritur, ndërsa grepi i metalitë i rrahu qafën e trashë dhe ngeci në një hallkë zinxhiri. Kur u mata ta çoja përsëri lart kërrabën, befas ajo u harkua, kaq

sa e detyroi qenin të ngrinte këmbët e para përpjetë. E kuptova dhe u drodha.

— Shpejt! — i thirra djalit të beut. — Zgjidhe!

Nëpër duar mbaja tani një peshë që më kërciste kokat. Qeni angullinte e përpiqej të kafshonte kërrabën, por pa dobi. Atë kohë, hija rendi me shpejtësi drejt hurit, por atje u vonua ca për të mbaruar punën. Siç duket mezi i urdhëronte duart.

Pas pak gjithçka ishte kryer siç e parashikova. Nisëm t'i vidheshim prroskës së Lëpjetës, njëri para e tjetri pas, duke tërhequr qenin-bishë. Rruga e kthimit m'u duk më e gjatë se e misjes, ndonëse tani po zbrisnim. Njeriu i Xhepit na doli përpara, me cigare në buzë, i rrethuar nga nata dhe mendimet e tij.

Sa bëra zap qenin, nuk i fola me gojë. Belec i im u struk në një qoshe, kur ndjeu egërsinë e shokut të ri. Më erdhi keq për të dhe e zgjidha. Nata po zvarritej ngadalë, si një këlysh i trembur. I panjohuri më priste te dera e kasolles dhe aty më tha, duke futur duart në xhepa:

— Të thashë?

— Nuk pashë bagëti, — ia ktheva vrazhdë.

— Mos t'i nxu sytë qeni?

— Jo, — i thashë. — Ndryshe do të më vriste i zoti.

— Kushedi se nga bredh ai...

— Natën nuk udhëtohet me kopë, — nxitova t'i thosha unë. Djersa po më pickonte trupin dhe doja të futejsha në kasolle.

— Nga ai mund të presësh çdo gjë. Hajdut, apo jo?

E mënjanova ngadalë dhe hyra në kasolle. Nisa të ushqeja zjarrin, ndërkohë kapa një pëshpëritje jashtë kasolles. Ata po bisedonin me njëri-tjetrin. Xhepat më rëndonin nga koburet dhe u ndjeva më i sigurt. Pas pak hyri brenda djali i beut, u ul në gjunjë pranë zjarrit, më pa drejt në sy dhe tha:

— Nuk do të ma japësh atë?

— Cilën?

— Koburen, pra. Atë që më more.

U mendova një grimë. Te dera e kasolles rrinte në këmbë i panjohuri me duar në xhepa. E ndjeva se vështrimi

i tij m'u ngul në fytyrë dhe futā edhe unë duart në xhepa. Nxora njërën dhe ia zgjata armën djalit.

— Edhe tjetrën, — tha i panjohuri.

— Këtë jo, — ia ktheva aty për aty. Ma pushtuan shtatin drithërimat, se e kuptova që diçka ishte luajtur me mua. — Ti ma fale, apo jo?

— Mirë, — pranoi befasi ai — mbaje. Veç me kujdes mos vrasësh veten. Të ikim ne tani?

— Si të doni, — iu përgjigja. — Ka edhe ndonjë orë natë. Po shkua nga Gjormi, në Velçë do të jeni me ditë.

— E di, — tha i panjohuri. — Veç ti ruaj Sikon. Nesër Luan Çipinin e ke këtu. Më mirë jepi qenin, sesa gjithë kopenë që ke.

— Shohim e bëjmë, — iu përgjigja.

— Natën e mirë!

Kuptohet që nuk mbylla më sy. Sikoja kishte rënë në qetësi e qe ulur mbi dëborë. Sa u gdhi, mola nja dy dele, hodha qumështin në një kusi dhe ia vura përpara. Beleci u lëpi që atje tej. E vërteta është se ai nuk e kishte provuar kurrë këtë privilegj. Por as qeni-ujk nuk e preku me gjuhë. Bile nuk lëvizi fare nga vendi. Vazhdonte të qëndronte shtrirë, me atë mënyrë tinëzare, të cilën ia njihja që kur ishte akoma këlysh. Një sy mbante hapur e tjetrin mbyllur. Xixa e kuqe ishte po aty, veç pakëz e ndryshuar në ngjyrë.

Kaluan dy ditë. Në stanin tim buzë Përroit të Turbullt nuk u duk më asnjëri. Sikoja vazhdonte të mos vinte gjë në gojë. As ujë nuk e pashë të pinte. Vetëm një herë diktova të gëlltiste dëborë dhe habia ime arriti kulmin me këtë grevë urie. Më të shumtën e kohës rrinte shtrirë e, kur ngrihej një copë herë në këmbë, vija re sesi qimet e trupit i ngrinin si ca cingla të shkurtër akulli. Nisa t'i nxitja oreksin Belecit, me shpresë se zilia e qenit tjetër do të zgjohej. Por as kjo lojë nuk piu ujë. Sikoja nisi të hante nga dhjami i trupit të vet dhe pas tri ditësh të tjera ai nuk ngrihej më në këmbë. Gatujta qull, i shtija qumësht, i hidhja bukë misri, por gjithçka mbetej aty në dëborë, derisa Beleci nisi të zvarritej ngadalë e të përllante gjithçka. Kjo grykësi e qenit tim më nxiti ndaj tij një urrejtje

të tërbuar dhe nisa ta qëlloja me ç'të më binte në dorë. Ai fuste bishtin nën shalë, hungëronte me dhimbje e fshihej pralleve një copë herë të mirë. Kthehej përsëri aty ndaj të ngrysur, qëndronte një copë herë pranë Sikos së lidhur, mundahej të këmbente me të ndonjë fjalë por, si nuk merrte përgjigje, vinte e rrinte në prag të kasolles sime. Po atë ditë vendosa të sakrifikoja një dele. E thera, dhe, të përbrendshmet ia hodha Sikos. Vetë guxova t'i afrohesha aq pranë, sa nuk i isha afruar kurrë.

— Ha, Siko! — i lutesha si të kisha përpara një fëmijë që po më ikte nga duart. — Ha, të keqen vëllai! Do të pajtohem, mirë? E di sa të shijshme janë? — thosha për zorrët e deles.

Qeni, përkundrazi, i hapi një herë sytë, m'i nguli në fytyrë xixat, që tani e kishin humbur vezullimin, nxori një këmbë përpara dhe mbeti kështu me kokën në tokë. Shtyva me kërrabë mishin dhe ia afrova fare pranë gojës. Por as kjo nuk piu ujë. Qeni mbylli sytë befaz dhe mua m'u duk sikur dha shpirt.

— Siko! — thirra me sa kisha në kokë.

Qeni lëvizi pak, zgjati një çast gjuhën e hollë deri tek ushqimi, pastaj e tërhoqi me shpejtësi. Po atë kohë, Belec i ishte afruar vjedhurazi dhe u mundua të zhvaste me këmbë një copë zorrë. I gjithë trishtimi im erdhi e u kthye në tërbim dhe, me sa më hante krahu, e godita qenin tim me kërrabën që mbaja në dorë. Ulëriu nga dhimbja dhe kërcëu i trullësuar atje tej, derisa më humbi nga sytë.

U ktheva, hyra në kasolle, rashë përmbys dhe qava. Kjo kafshë ishte lidhur me njeriun si rrallë lidhen edhe vetë njerëzit midis tyre. Pritja me ankth, kur të shfaqej në stanin tim vetë Luan Cipini e të shihet një Siko kockë e lëkurë, një Siko që po jepte shpirt dhe nuk dorëzohej. Frynte murlani i maleve dhe e gjithë gryka e Përroit të Turbullt kuiste trishtueshëm. Qëndrimi në atë vend të shkretë e të vetmuar, tani më dukej torturë. Nuk e dija se si i kishin punët im atë, sepse përveç tij nuk kishte se kush të më ndërronte.

Atë natë, dëgjova shkoqur, e fare pranë ca krisma pushkësh. Ato vinin valë-valë, siç i sillte era. Vura veshin

të diktoja se nga bëhej kjo luftë, po në një vend si Përroi i Turbullt të gënjenin gjithmonë jehonat. Fjeta pa vënë gjë në gojë. Mishi i therur atë mbrëmje m'u duk i neve-ritshëm.

Të nesërmen, po kaloja bagëtinë në shtrungë, kur befas ndjeva Sikon të ngrihej në këmbë, të shkundte dëborën dhe pas pak të kuiste si asnjëherë në ato ditë. Më shkriu zemra kaq sa, dy-tri dele kapërcyen derën e shtrungës e më shpëtuan pa i mjelur. Qeni nisi të luante bish-tin, të rrotullohej përçak vendit ku qe lidhur, të ngrinte veshët përpjetë, bile një herë provoi të shkëputej ca më tej nga rrethi i ngushtë ku kishte lëvizur për afro një javë rresht. I përpirë kështu pas tij, nuk e ndjeva fare se si një hije njeriu më qëndroi fare pranë dhe, kur ngrita sytë të shikoja, pashë një partizan të më buzëqeshte ngrohtë e pas pak të më fliste:

— Tungjatjeta, Nazo Sherua! Nuk po më njuh?

Nëpër trup më kaluan mornica.

Nën strehën e bustinës më qeshnin sytë e Luan Çipin-it. Kishte lënë mustaqe dhe ndofta nga kjo m'u duk shumë më i rritur në moshë. Ula ngadalë sytë dhe vura re se, përveç kapelës e xhaketës, rrobat e tjera i kishte të shajakta. Në këmbë mbante ca opinga të holluara e të shqyera në majë. Mezi e ngrita trupin e u mata sy më sy me të.

— Si je? — pyeti edhe një herë ai duke më shtrirë dorën.

Ngurrova një çast, pastaj ia zgjata dorën, pa mundur të bëlbëzoja asgjë. Më kishte kapur në befasi e krejt të çarmatosur. As koburen nuk e kisha me vete. Ktheva kokën me mundim nga qeni që vazhdonte të kuiste, ndërsa ai, si shoqëroi vështrimin tim, vazhdoi:

— E dija se do ta merrje ti... Po pse qenka dobësuar?

Shkëputi dorën nga unë dhe iu afrua qenit. Ra në gju-një, i mori këmbët e para në duar, e përqafoi kështu dhe nisi t'i kruante kurrizin. U harrua aq shumë pas qenit, sa mendja ime e ligë nisi të punonte mbrapsht. Hyra me nxi-tim në kasolle, mora koburen e futa në xhep dhe dola për-sëri jashtë. Nga çasti në çast pritja që Luani të më kthehej e të më kërcënonte. Ndërkohë ai vazhdonte të çmallej me

qenin, t'i thoshte diçka me zë të ulët, ndërsa sytë e Sikos më ishin ngulur mua, përmbi supin e të zot.

Kjo çmallje vazhdoi ca minuta të mira. Rrija kokulur në prag të kasolles dhe prisja. E dija se nuk do të ndahe-sha lehtë me këtë njeri. E ndieja përskuqjen e trupit deri në thellësi të genies sime. Edhe lugu i kraharorit më përvëlonte. Ai i rrahu veshët Sikos, u shkëput lehtë prej tij dhe u drejtua për nga unë.

— Në ke gjë për të ngrënë, ma jep, o Nazo! Më ka marrë uria. Pse të është dobësuar qeni? — pyeti përsëri.

— Nuk e di, — belbëzova.

Ai u fut në kasolle, u ul mbi kashtë dhe mblodhi thëngjijtë. Pastaj u fryu e u fryu derisa ndezi zjarrin.

— E more lehtë? — më pyeti befás.

U përtypa.

— Të them të drejtën, kur ika m'u këput shpirti. E lashë lidhur, se e dija që do të më ndiqte pas. Ti e kupton. Nuk kisha se ku e mbaja. Lufta ka rregulla të tjera. Ika aq me nxitim, sa nuk kisha mundësi të ta sillja vetë. Ca të poshtër,... — pështyu befás ai. — Por ti ishe këtu afër dhe do ta dëgjoje siç e dëgjove.

— Po bagëtinë? — e pyeta.

— E çova gjetkë. Operacioni vjen deri këtu lart. Pastaj, më diktuan, Janë ca këlyshë nga të Xhovit. I njah? Le po, dashja të ngremin këto të çobanë kundër meje. Ti e kupton. Nuk ishte fjala më shumë për mua, sesa për ata të malit, partizanët.

Nuk po e kuptoja fare. Ç'lidhje kishte bagëtia e vjedhur dhe partizanët? Kjo m'u duk e pabesueshme.

— Po të miat? — rënkova befás.

— Cilat?

— Bagëtitë që më ke marrë mua.

— Të tuat? Bashkë kemi kohë pa u parë, apo jo?

— Ato që grabiste Sikoja, — ia ktheva pa i dhënë kohë të më fshihej. — Janë gjashtë kokë që nuk pō u gjej she-njën.

— Edhe thua se t'i kam marrë unë? More, ç'më thua kështu?! Ato njëqind e ca kokë që mbaja unë i di gjithë fshati. Ty, domosdo, të përjashtuan se e dinë që jeni ca ngu-

shtë. Me dëshirë ishte kjo punë, Shumica, pastaj, qenë familje partizanësh. Fundja, ata jepnin për djemtë e tyre.

— As unë nuk po të marr vesh, — thashë. — Për ç'familje më flet, more?

— Për ato që falën nga dy-tri kokë për djemtë e tyre, — ma ktheu pakëz i nxehur. — Tani, ç'dele kërkon ti?

— Ato që më ke vjedhur, — ia preva haptazi. — Ç'e bërë kopenë që mblodhe kështu?

— Unë ruaja kopenë e batalionit, Nazo Sherua dhe këtë e bëj për luftën e jo për vete. More vesh! Tani, siç e sheh, kam hedhur edhe unë një pushkë krahëve. Siç bëjnë të gjithë, xhanëm. Mos të ka fryrë edhe ty ndonjë shok i Xhepit?

— Ku e di ti? — pyeta.

— Se kanë gënjyer edhe ca të tjerë.

— Po edhe ata komunistë janë, — ia ktheva. — Pse i shan?

— Ata janë tradhtarë, — m'u përgjigj aty për aty. — Duan të ngrenë popullin kundër partizanëve. Ja, kështu... Hajde, Nazo Sherua, hajdë! Nuk e kanë zakon djemtë e nënave të grabisin veten e tyre. Se ti je yni, mor të humbtë vula!

— Ç'bëhet me delet e mia, xhanëm? Si shkurtohen kështu?

— Pë na bëhë, — ma kërkë, — Naza, ia kërkë këto!
Po ti di, diç ca që këtej. U mbylle këtu, more ayoar, e nuk di se ç'bëhet rreth e rrotull. Nejsë, punë për ty. Por veç, në u beson më shumë ca lapangjozëve që bredhin për të prishur luftën, sesa neve që na njeh me rrënjë e dhëmballë, atëherë ruaju, o Nazo Sherua! Iku edhe yt kushëri, Lika, nga fshati e doli partizan, e di?

— Si, Lika?!

Ai tundi kokën dhe i vuri një dru zjarrit.

Fliste aq i qetë, sa nuk të linte asnjë dyshim. Ajo kapelë me yll, ajo pushkë aty mënjanë, ajo butësi në sy, fjalët që thoshte rrjedhshëm, të gjitha këto, dalngadalë po ma afronin në shpirt përsëri këtë njeri.

— Në ke ndonjë pikë qumësht, ma jep, — kërkoi për-

sëri duke më parë drejt në sy. — Në s'paske, nuk ka gjë. Si u bë plaku?

— Nuk kam haber, — iu përgjigja duke u ngritur.

Kisha nga të gjitha. Edhe qumësht, edhe bukë, edhe një dele të therur. Kur preva mishin, më shkuan mornica në shtat. Hoqa një copë të madhe, të papjekur, pastaj preva edhe një copë tjetër më të vogël.

— Sa të bëj gati bukën, merre këtë mish e jepja Sikos. Ka gati një javë pa ngrënë dhe, se si nuk ka ngrëdhur akoma, as unë nuk e di. Që kur e mora së andejmi.

— Pse?! — u habit ai.

— E hoqa ligisht. Nuk më do fare. Ushqeje dhe merre. Sa të më ngordhë! Një dele thera për të. Nuk preku gjë. Tani po bëhesha gati t'i zgjidhja zinxhirin e ta lëshoja. Ç'i duam llafet! Nuk më kanë zënë sytë qen të tillë.

Luan Çipini buzëqeshi mendueshëm. Pastaj mori copën e mishit dhe e vuri mbi prush.

— Do ta marr për shokët, — ma ktheu. — Në ke, bëj pak qull se ia shtie vetë.

— Hidhi mishin, — këmbëngula unë. — Kam edhe për shokët. As e kam prekur me dorë. E kripa dhe e mbusha me dëborë. Kur të ikësh, merre të gjithë. Mbase takon edhe Likën e jepi edhe atij.

U ngrit e doli jashtë. Qeni-ujk, sa ia pa të zot mishin në dorë, iu afrua, e nuhati dhe për dy sekonda e kishte kapërdirë. Ai e zgjidhi nga zinxhiri dhe e futi në kasolle.

Luan Çipini qëndroi tek unë deri në mbrëmje. Këmbuem fjalë për luftën, për fshatin, për tradhtinë e Xhepit, për luftën e Gjormit. Unë, domosdo që flisja më pak. Gjutha nuk më punonte fare dhe turpi më pinte të tërin, kur kujtoja se si i kisha besuar një tradhtari dhe e kisha rrëmbyer zvarrë Sikon e gjorë. Ndaj të ngrysur, ai e lidhi përsëri qenin për të mos e ndjekur pas dhe, para se të nisej, më tha:

— Në të ardh të mbarë, hiqe bagëtinë që këtej se pri tet një operacion i madh. Ballistë e xhepistë, së toku me italianët, duan të na asgjësojnë por... s'ua mban të ngjiten më lart. Ne jemi të gjithë çobanë, ose djem çobanësh dhe i dimë këto brinja me sy mbyllur. Ti, si të duash bëj. Veç

ka ardhur një ditë, o vëlla, kur do të të përvëlojë turpi po ngrite dorë kundër nesh. Të vafte mbarë dhe e nxjerrësh bagëtinë shëndoshë nga dimri!

Kur iku, m'u mblodh një komb në grykë dhe lotova. Ai kaptoi një breg dhe m'u zhduk nga sytë.

Të nesërmen u detyrova ta lëshoja Sikon, ngaqë qeni nuk po hante përsëri. U vërtit ca kohë rreth kasolleve të mia, vrapoi për diku, m'u zhduk nga sytë për ndonjë orë, u shfaq një grimë fare pranë Belecit plak, diç i pëshpëriti në vesh, dhe iku.

Dy vjet më vonë e pashë qenin me të zotin, duke hyrë në rrugët e fshatit nga ana e Vermiut. Luan Çipini ishte burrëruar e zbukuruar, ndërsa kafsha qe bërë një qen i zbutur...».

QERPIKU I ZI

Sapo ishte pastruar kanali dhe nën vete ndieja një tokë të butë, gjithë lagështi, copëtuar në mijëra të çara që të lejonin të vështroje në thellësi një baltë ngjyrë blu në të zezë, dhe lëngëzime ujërash që pisku i vapës nuk i kishte shqetësuar akoma. Ato ditë një ekskavator kishte kaluar me rrotat e dhëmbëzuara gjatë gjithë fushës së shkretë, pati bërë përsesh ca zhuka e, metër pas metri, nxirrte nga kanali kova me lëng të zi dhe e vendoste në të dyja anët e ujërave.

Prisja aty prej një gjysmë ore të më vinin shokët. Dita po thyhej dhe, as ata e as lundërtari i porositur për të na çuar në ishull nuk po dukeshin gjëkund. Aty pranë meje gjendeshin një shportë e mbushur me rrush e fiq, trasta ku që futur një rosë e pjekur dhe dy shishe verë nga më e mira që prodhonte fshati. Ky ishte racioni im i piknikut që do të bëhej në ishull. Natyrisht që kishte një marrëveshje të biseduar ditë më parë për çka do të merrte secili me vete. Edhe rosa ishte blerë nga të gjithë. Por e mbajta unë, sepse nëna ime shquhej si grua e zonja për të gatuar. Padurimi im sa vinte e shtohej sepse, siç thashë, dielli kishte anuar nga deti dhe turmat e njerëzve që nxitonin të mbërrinin ishullin nëpërmjet tokës, tashmë qenë zhdukur pas dunave të larta të rërës. Vetëm kafsharë të largët, të përkulur deri përmbi kokë të kuajve e gomarëve ishin më

të ngadalshëm dhe çapiteshin njëri pas tjetrit nëpër rrafshinën e gjerë buzë kënetës. E dija se kafshët e tyre do të mbeteshin më këtë anë të steresë, me rojtarë ca djem poterehxhinj që lëvrinin gjithë natën nëpër vreshtat e Zari-shtës.

Pas pak erdhi Ndoni dhe la përtokë trastën e tij. Ishte një djalë rreth të njëzetave, truplartë, fytyrëtharë, i zeshkët, me gjurmë puçrrash të moshës ende të pathara plotësisht e me sy të thellë e të errët. Qemë shokë të ngushtë qysh në fëmijëri e më pas koha na lidhi më shumë. Rastisi që ai erdhi në Fakultetin e Mjekësisë dy vjet pas meje dhe në Tiranë ne ishim me njëri-tjetrin si dy vëllezër. Ai më vështroi pjerrtas, mbështeti ushqimet e tij pas të miave dhe tha me zë të ulët:

— U bëmë shumë vonë. Po, edhe ai...

E kishte fjalën për varkarin. Ky qe një djalë njëzet e shtatë vjeç, peshkatar i lindur, lidhur pas të atit si lundra me velën. E quanin Gaqi dhe mua për vete dikur më kishte dhënë një dru të shëndoshë sepse, një ditë, kur më thirri të hidhnim tratën në një nga kazanët e kriporës¹⁾, ku lëvrinin mijëra peshq, nuk dita të mbaja anën e rrejtës dhe peshku na shpëtoi nga duart.

Megjithatë, sa ia shfaqëm dëshirën për të lundruar me të në ishull, kishte tundur kokën, ishte menduar ca dhe qe përgjigjur:

— Kemi qenë gjithë jetën shokë, djema dhe unë nuk harroj kollaj.

Kjo bisedë ishte bërë tri ditë më parë. Përgatitjet për piknikun në ishull kishin arritur kulmin. Ne ishim katër shokë që, përveç Ndonit, sapo kishim mbaruar fakultetet e prisnim të fillonim punën. Kështu që këto ishin të fundit pushime të përbashkëta dhe kishim vendosur t'i kalonim bukur. Përveç Ndonit që përmenda, me ne do të vinte edhe Landi, që priste të emërohej arkitekt e që i binte kitarës bukur e Saimir Çokua, agronom, poet, shahist e notar i mirënjohur.

1) Basen uji për rritjen e kripsshmërisë së ujërave nëpërmjet avullimit.

Ndoni u ul pranë meje dhe hodhi një gur në kanal. M'u duk disi i menduar dhe, të them të drejtën, në fillim atë ngurtësi fytyre e justifikova me vonesën e shokëve e të varkarit. Ai futi fytyrën në mes të këmbëve të hapura, dhe nisi të gërmonte ca petëza të holla balte të sapotharë. Bëri kështu një piring të mirë, shkundi duart dhe, si u kthye nga unë, më pyeti:

— Nuk erdhi Elda me ty?

Elda ishte ime motër, nxënëse në klasën e fundit të pedagogjikes dhe Ndoni e dinte që ajo nuk kishte dashur të më ndahej në këtë piknik. Një herë qemë grindur në sy të tij për këtë punë, kur unë i kisha kundërshtuar për ta marrë në ishull së bashku me shokët. Edhe atë drekë ajo m'u lut sa plasi, aq sa mamasë i erdhi keq. Por unë nuk u tunda nga imja. Kuptohet... Shkoja në ishull, si çdo vit, bashkë me shokët e mi dhe Elda do ta ndiente veten si të huaj midis tyre.

— M'u lut përsëri, — i thashë Ndonit.

— Ta kishe marrë, — vërejti ai. — Fundja le të mos rrinte me ne. Në ishull do të ketë edhe shumë vajza të tjera nga fshati dhe ajo mund të gjente atje shoqet e saj.

— Le të shkonte me to! — kundërshtova përsëri unë. — Të gjente shoqe dhe të nisej.

Ndoni shtrembëroi buzët e holla dhe futi përsëri kokën në mes të këmbëve. Piringu i petëzave prej balte u ngrit një pëllëmbë përmbi tokë.

— Edhe mua m'u lut Ana përsëri, — tha befas, pa ngritur kokën. — Sikur të ishim marrë vesh më parë. Landi dakord ishte.

— Fundja le të vinte, — thashë unë prerë, pa pasur gjë në kokë. Një lloj turbullimi ngriti krye dhe do të më vazhonte më shumë sikur atë çast të mos ndieja ca tinguj kitarë. Ktheva kokën. Drejt nesh po vinin shokët me Gaqin në mes. Varkari kishte hedhur në sup një palluq¹⁾ dhe ecte duke tundur dorën e lirë sa para mbrapa, si të ishte një ushtar romak në marshim me heshtën gati. Landi e kishte lënë të varur kitarën përpara, ndërsa në kurriz mbante një

1) Shkop i gjatë që përdoret për të shtyrë lundrat.

çantë ushtarake. Dalloheshin qartë rripat e hollë që qenë futur në të thelluarat e sjetullave dhe kurrizi i tij pakëz i përkulur. Saimiri ecte me duar në xhepa. Në sup i varej një trastë doku e mbushur plot, që nuk linte dyshim për ca gjëra të mira e të rralla që i lezetoinin gjithmonë piknikët tanë.

— Si u ngrysët, djema? — tha Gaqi sapo ndali këmbët para meje.

— Mirë, — thashë unë, — sikur u vonuat ca ama...

— E pata fajin unë, — tha Gaqi. — I lashë të më prisnin. Nejse, varkën e kam te kryqëzimi. Po të doni prisni këtu, po të doni ejani me mua të shkojmë bashkë deri atje.

— Vemi, — thashë unë, — sado që kemi plaçka.

Kryqëzimi nuk ishte gjë tjetër veçse një gërmë Y viganë, e shndritshme dhe e hollë, që dilte nga kënetat dhe i futej tokës nga dy anë: kanali i kripores dhe kanali i agjencisë së peshkimit. Aty që lidhur edhe lundra e Gaqit. Ky zgjati palluqin, që i ngjante aq shumë Y-së së kanaleve e me fundin e tij kapi anën e hollë të lundrës dhe e tërhoqi për nga bregu. Si një kafshë e bindur, e lyer me katran, e shndritshme në kurriz, ajo iu afrua bregut dhe pas pak ne ishim vendosur në barkun e saj të larë e të pastruar për bukuri. Frynte erë e lehtë dhe Gaqi premtoi se velën do ta ngrinte kur të dilnim në ujëra të hapura. Era frynte nga verilindja, një tramundano-levant, siç shpreheshin peshkatarët, dhe valëzonte lehtë sipërfaqen e shndritshme të kanalit. Pas pak ne ishim të rrethuar nga uji.

Ishte e para herë që e përshkoja kënetën me lundër. Gjithmonë pata menduar se atë e njihja mirë, si çdo banor i fshatit, ngaqë aty kisha lindur, aty isha lagur së pari, aty isha ngopur me kaltërsi. Fshati pa kënetën do të dukej krejt i shpërfytyruar, gjysmak, i zhvendosur nga ai vend, shkurt, gjëja më amorfe që mund të përfytyronte mendja e çdo njeriu. Kontrastet që sillnin stinët i jepnin atij vendbanimi konfiguracion të ri, panoramë të re, madje, edhe

jetesë së re. Zotëronte ngjyra e kaltër me të gjitha nuan-
cat e saj.

Por unë e kisha fjalën te kënetat. Në jetën e fshatit ajo ishte bërë pjesëtare e gëzimeve dhe e hidhërimeve. Këto të dytat kishin qenë më të shumta dikur, dhe në ndonjë rast, kur pas hidhërimit kënetat sillte një gëzim të papritur por bubullues, që përmbyste konturet tradicionale të jetës, i shtrembëronte ato, siç ndodh me pasqyrimin e objekteve në ujë, ky qe aq i shkurtër, sa zgjat furtuna që shkakton lëvizjen e ujit.

Edhe ishulli për ku po niseshim atë ditë ishte në mes të kënetës. Si çdo gjë që kishte lidhje me të, kjo copë tokë e rrethuar nga uji, pati qenë gjithmonë e lidhur me fshatin dhe së andejmi ndikonte apo ndikohej prej tij. Për në ishull të çonin dy rrugë: kënetat e gjerë me një lundër monoksil, dorëzuar plotësisht në duart e varkarit, rrugë që i binte rrotull gadishullit gjatosh të Zarishtës, që të çonte në ishull për dy orë dhe udha e steresë. Këtë të fundit e pata bërë shumë shpesh dhe, duke qenë në lundër, nisa të kujtoja atë errësirë topitëse që rrethonte gjithë fëmijërinë time, kaq sa, tani, i lumtur e i gëzuar, mes shokëve të mirë, syte e mëndjes shihnin gjithë ato rrugë rraskapitëse, të për-vitshme, tërhequr duarsh nga një qenie e dashur, e zezë, e gjallë, e hollë, hundëshqiponjë, e egër dhe e butë njëkohësisht. nga gjyshja ime...

Ishulli kishte qenë ai që është edhe sot. — kështu më siguri ka për të qenë edhe pas dhjetë vjetësh — veç, një-rëzit nuk ishin po ata. Deri në gjashtëdhjetën ky vend konsiderohej si manastiri i shën Marisë dhe çoroditja njerëzore kishte arritur deri aty sa, gjyshja ime, për shembull, ishte gati të sakrifikohej gjithëcka për ta mbërritur këtë copë tokë një orë e më parë e të kishte mundësi të zinte një vend sa më pranë altarit të së shenjtës së madhe. Në të vërtetë ky altar qe një ngrehinë dërrasash, mbushur me gdhendje mjeshtrërore në dru, zogi e gjethe rrushi që rrethonin kornizat e xhamta, pas të cilave fshiheshin fytyrat e shenjtoreve. Në fëmijëri këtë sakrificë vërtet që e përballoja vetëm një herë në vit, por e mbaia mend për gjithë jetën. Deri në Zarishtë rruga kalohej disi, sepse ajo i shkonte kë-

netës në brinjë, papo kishte edhe pellgje uji ku të freskoje këmbët e rraskapitura por, kur mbërrije fshatin fqinj, vinte një malore e fortë që të këpuste gjymtyrët. Shto edhe të pangrënët. Agjërimi fillonte që më një gusht dhe për pesëmbëdhjetë ditë rresht nuk mund të futje në gojë as mish as peshk. Përjashtoheshin vetëm fëmijët, që javën e parë mund të hanin diçka. Pra, si kaloje qafën e kodrës së Zarishtës, këmbët të shkisnin vetë drejt bregut perëndimor të kënetës, sepse pamja e ishullit të zgjonte ndjenjën e hapësirës e të lirisë. Rreziku e vështirësia e fundit qenë bartja me lundër. Në këtë anë të ujërave që ngritur një molo e vogël, ndonja pesëmbëdhjetë metra e gjatë, e ngushtë sa të hapje krahët, ndërtuar me dërrasa të holla e degë të thara qiparisash. Në ditë të tilla, udhëtarët i çonin në ishull vetëm katër lundra dhe dendësia e njerëzve në molo bëhej e rrezikshme. Jo se atje mund të mbytej njeri, sepse thellësia nuk e kalonte metrin në gusht, por plakati qenë veshur me petka të reja dhe në bohçet, përveç të tjerave, kishin edhe liturgjitë për priftin. Kështu që, derisa të vinte radha të zije vend në lundër, dyndja e grave, e fëmijëve, pleqve mbi molo shndërrohej në një krahurë njerëzish të paarsyeshëm dhe ulërimat, nga frika se mos binin në ujë, sharjet, fyerjet, mallkimet mbushnin hapësirën mbrëmësore të atij bregu kënetor.

Të ngjeshura dengëza me njerëz, lundrat mezi çanin drejt ishullit, gati të fundosura, vetëm dy gisht mbi ujë. Lëkundjet e herëpashershme që vinin nga prishja e ekuilibrit të asaj mase njerëzore që lëvizte, ndrydhej, shtypej, bërtiste, sillte klithma të reja, një fëmije siç isha unë atëherë, i mbushte sytë me lot. Vërtet që një udhëtim i tillë nuk zgjaste më shumë se dhjetë minuta, por ai që një finish fort i hidhur në prag të ishullit dhe të merrte shpirtin. Gjithë duke sharë e mallkuar, gjyshja nuk ma lëshonte dorën nga dora e saj derisa lundra prekte sterenë matanë. Turma drejtohej pastaj drejt derës kryesore të manastirit dhe në prag të saj kishte përsëri një stepje të përgjithshme. Dera ishte e lartë, qemerore, me një kryq në kulm të harkut. Përveç kryqit që përmenda, në të majtë të murit, gdhendur në gur, gjendej një kryq tjetër, në boshllëqet e krahë-

ve të të cilit qenë shënuar katër gërma φ — greke, kuptimin e të cilave do ta merrja vesh shumë vjet më vonë, kurse atëherë i konsideroja si pjesë të pandara të kryqit, ose zbu-kurime të tij. Këto katër, φ sado të lyheshin me gëlqere muret e manastirit, gjithmonë do të gjendej dikush t'i nxi-rrte në shesh; bile, aq sa kujdeseshin për to as për kry-qin nuk çanin kokën. Kjo hollësi e parëndësishme nuk më kishte shpëtuar. Dhe vërtet, shumë vjet më pas e kuptova këtë përkujdesje. Të katër — itë shkruanin. Fille, fere, fajé, fije¹.) Shkurt, kisha nuk të falte asgjë.

Pastaj vinte një oborr i gjerë, rrethuar me pesë godi-na dykatëshe, me një rrugicë të ngushtë që i shkonte mes për mes, midis qiparisash të lartë. Në ballë të kësaj udhe gjendej kisha. Ishte një ngrehinë e shekullit XVII, ndër-tuar me një stil bizantin krejt të veçantë e që spikaste qar-të sepse, pas shpine gjendej blana e zezë e pyllit të qipa-risave. Oborri gumëzhinte nga njerëzit, dhe unë, i tërhequr duarsh nga ajo qenie e butë, e zezë, e dashur, e gjallë, e hol-lë dhe e egër, çapitesha drejt bizantit me zemër të thyer, sepse dhjetëra shokë të mi kishin nisur lodrat në lëndinën e oborrit të madh. Në kishë bëhej katrahura e fundit. Ishte rrezik të rrëzoheshin shandanët e mbushur me rërë, ku ngu-leshin qirinjtë, sepse plakat vërsuleshin, kush e kush më parë, të zinin buzën e ajodhimës. Rogozët qenë shtruar me kohë mbi pllocat e ngjyrosura të dyshemesë dhe ky ishte dysheku i fundit ku platiteshin pasionet. Nata vinte nga-dalë, sapo shuheshin dritat në frëngjitë e kupolës vigane në tavanin e kishës dhe, nën shkëlqimin meit të ndonjë qiriri të ndezur, grahma njerëzore përpëlitej në ankthin e ëndrra-ve. Herë-herë këtë qetësi të trishtuar e prishte të qarët e ndonjë foshnjeje të sëmure që e kishin sjellë aty, sa më pra-në altarit, për t'u shëruar.

Dora-dorës, me kalimin e viteve, ai shtrëngim zemre që më pushtonte në fillim, po lirohej ngadalë. Kjo ndoshta kishte të bënte me moshën time, ndoshta me pleqërinë e gjyshes. Por, sidoqoftë, binte në sy që buza e ajodhimës lirohej nga ngushtësia, derisa erdhi një ditë kur aty shtri-

1) Mik, bjer, ha dhe ik.

hej të kalonte natën vetëm ndonjë plakë tepër e moçme, ndërsa gjyshja ime e kishte lënë këtë botë aty nga fundi i viteve 50-të. Braktisja që pësonte kisha, përkundrazi, nuk e boshatiste aspak ishullin. Ky qe një vend me bukuri përrallore, dhe shumë vite më parë i pati rezervuar të drejtën vetes të kujtohej nga njerëzit në jetë të jetëve veç, jo më si manastir.

Ishulli në mes të ujit qe krijuar nga natyra pas një transgresioni të detit miliona vjet më parë. Ujërat ishin tërhequr, pastaj kishin sulmuar përsëri, duke lënë mbi sipërfaqe gadishullin gjatosh të Zarishtës dhe një brez rëre që ndante ujërat e ndenjura nga deti. E shkëputur kësisoj nga fshati, larg qytetit, tulatur midis ujërave, kjo copë tokë mbeti për shumë vjet një vend që vizitohej nga besimtarët vetëm një herë në vit, ndërsa peshkatarët, në kohë të shtrëngatave tulateshin aty si në një strehëz të sigurt...

Lundra jonë vazhdonte të çante ujërat e kënetës me bashin e ngushtë. Gaqi kishte ngritur velën, kështu që era e gufonte cohën e trashë, ngjyrosur me kalimin e viteve me grinë e ujërave të kënetës dhe lehtësonte kështu krahët e peshkatarit. Gaqi fundoste paulluqin herë pas here në ujë, e ngulte fort në llucën e trashë, mbështeste mbi të gjithë fuqinë e muskujve pastaj, me një lëvizje të vrullshme e nxirrte shkopin jashtë. Nëpër trungun e hollë e të lëmuar rrokulliseshin rrëkeza uji, ndërsa fundi dykëmbësh i paulluqit pikonte baltë të zezë. Nja dy herë i ishim lutur lundërtarit të na linte ta shtynim në lundrën, por ai nuk kishte pranuar.

— Kur të lodhem, ju them vetë, djema, — buzëqeshte ai. — Më ka rastisur ta çaj kënetën nga pylli në veri deri në fshat, në jug dhe ia kam dalë mbanë. Rastisi një herë që tim atë e zuri një dhimbje e fortë stomaku dhe...

E shikova i mahnitur. Fytyrëgjatë, me lëkurë të reshkur nga dielli e shqotat, krahëzbuluar, me muskuj të fortë, tek ai mund të mbështeteshe, sado vështirë që ta ndieje veten. Në fëmijëri, ndryshe nga shumë moshatarë të tjerë,

shkonte mes për mes kënetës me të atin që në moshën tetëvjeçare. Në dymbëdhjetë vjeç i ati e kishte lënë një natë në pyllin e pishave për të prerë dru dhe vetë peshkoi derisa u gdhi. Në katërbëdhjetë vjeç ishte futur në ujërat e kënetës për të peshkuar.

Saimir Çokua u kishte ngulur sytë ujërave të gjelbra dhe, i mbështetur me bërryla në pllora, me fytyrën midis duarve, kushedi se ku i fluturonte mendja. Besoja se ai e ndiente më shumë nga të gjithë bukurinë e atij udhëtimit e, ndoshta, ca ditë më pas ne do të lexonim ndonjë vjershë të tij. Këneta shtrihej e rrafshët, e gjerë, dhe në mes të saj të pushtonte ndjenja e hapësirës. Kjo ishte një kënaqësi që të përpinte. Brigjet largoheshin e largoheshin. Puhiza valëzante sipërfaqen e saj, megjithëse vende-vende uji dukej i palëvizshëm. Gaqi na tregoi se kjo vinte nga cektësia dhe zhvillimi i dendur i barishteve, që krijojnë deri në sipërfaqe shtretër lulësh e gjethesh. Këto «bankina» — siç u thoshin peshkatarët — qenë vende sa të rrezikshme aq edhe shpëtimtare. Në kohë të shtrëngatave ato dalloheshin nga një ngjyrë blu që vetëtinte mes grisë kënetore dhe peshkatarit mund të mbështetej aty kur lundra i fuste ujë. Kurse në verë, bankinat vështirësonin ecjen e lundrave, sepse barku i tyre ngecte në baltë. Dhe nuk ishin të vogla. Shpesh detyroheshë t'i vije krahët lundrës për qindra metra, i zhytur deri në brez në një baltë ngjitëse e nëpër lesh-terikë. Kështu rrugët e lundrimit zgjateshin shumë, sepse këtyre cektinave duhej t'u bije rreth e qark.

Kisha qëndruar pranë Gaqit dhe prisja që rruga të shkonte me bisedat e tij. Por, siç ndodh ngandonjëherë, kur pret nuk ndizet asnjë bisedë dhe fajtoje për këtë quajta veten e shokët e mi që dinim vetëm të soditnim. Landi u ra dy-tri herë telave të kitarës së tij, pastaj vuri pëllëmbën mbi ta e gjithçka u shua. Ndoni vështronte horizontet. Unë vija re çdo lëvizje të peshkatarit dhe prisja.

Ngjarja që tregoi ai mbiu krejt rastësisht. U hap fjala për një dru të ngulur në mes të kënetës e që të gjithë e dinim se dikur kishte qenë një kryq. Këtu ishte mbytur shumë vjet më parë një peshkatar i dëgjuar dhe Gaqi, si na kishte dëgjuar një copë herë të diskutonim, tha ngadalë:

— Eh, mor djem! Dikur, të varfrit njeri i ngrinin një kryq mbi kokë që kalbej sakaq, e heshtja binte mbi të. Kurse tani, një njeriu të mirë i ndërtojnë një lapidar. Peshkatar ishte edhe Ligor Bunavia. E keni parë, besoj, se ç'bukuri i kanë ngritur në ishull. Domosdo, i takonte.

Ai heshti një çast të gjatë. Palluqin e la të lirë të bënte dredha në mes të ujit, ndërsa lundra vazhdonte të ecte lehtë, e shtyrë nga fryma e erës që gufonte velën. Në sytë e tij shkrepiti diçka e fuqishme, që vazhdoi t'i mbetej në bebëzat e kaltra për shumë kohë. Dukej sikur një rreze nga të diellit, që binin mbi ujë, që kthyer befaz e i që ngjitur në sy.

— Shtyje ti, Landi, — tha pas pak duke lëshuar në anë të lundrës shkopin e gjatë.

E kuptova se kjo dorëheqje nuk vinte nga lodhja. Jo, ai dukej fare i freskët, e në fytyrë nuk mund t'i dalloje asnjë pikë djerse. Landi la kitarën në duart e Saimirit dhe kapërceu me hov mesin e lundrës për të arritur shkopin. Gaçi u ul mbi pllora, nxori paketën me cigare dhe, si vuri në buzë një për vete, na e zgjati të gjithëve. Por asnjëri nga ne nuk e tymoste dhe ai buzëqeshi lehtas, futi paketën në xhep të këmishës dhe tha:

— Ligor Bunavia që shok me tim atë. Ca i moshuar vërtet, por i pati lidhur gjithmonë kënetat. Kjo punë nuk e lë miqësinë të myket e babai — edhe tani po t'ia kujtosh Ligor Bunavinë — përpëlitet një çast në vetvete e nis e zbrazet. Beni e di, — tha për mua. — Në i kemi në lagje fëmijët e xha Ligorit dhe është e vështirë të ftohesh me ata njerëz. Kështu që, sa herë jemi ndodhur ngushtë në kënetë me tim atë, ai të nxiste të bëje të pamundurën, kur të kujtonte xha Ligorin. Ju e dini se si ishin ato kohëra. Pas tridhjetë vjetësh në ujëra, vinte një ditë kur peshkatarit plakej a fitonte ndonjë sëmundje dhe nuk i jepte njeri pesë lekë pension. Kështu ndodhte me të gjithë. Ligor Bunavia nuk arriti të plakej. Pulmonet iu shkatërruan nga lagështia e tepërt dhe nga të pangrënët. Erdhi një kohë që lëngoi aq shumë, sa thanë se vdiq. Bile i bënë edhe arkivolin. Im atë nuk ia pati harruar të mirat e dikurshme sepse, në kulm të varfërisë, e pati pranuar në shoqëri të tij duke ndarë bukën

ë gojës. Ndaj e ndihmoi sa mundi. Po ky njeri, që nuk kishte rrojtur kurrë me lëmshë, sa u bë disi më mirë preferoi të zinte një punë që të ishte sa më afër ujërave. Kështu u gjet për të detyra e kujdestarit të ishullit. Merrte një rrogë nga kisha, sa për të mos vdekur urie. Në kohë të shtrëngatave, — tregon tim atë, — ndizte zjarre rreth e qark ishullit, të cilat jo vetëm orientonin peshkatarët të gjenin udhën e steresë, por, ngaqë vinin të lagur, u thante edhe petkat. Shkurt, dalngadalë ishulli u bë shtëpia e dytë për ata që ishin në kënetë. Bisedat atje vazhdonin gjithë natën dhe hallet e popullit në luftë, aty rriheshin më lehtë se kudo gjetkë. Shoqëria italiane «Peskalba», që administronte aso kohe kënetën, u pinte gjakun peshkatarëve. «Hiq peshqit e vegjël, nuk bëjnë gjuhëzat, nuk janë të buta ngjallat, koston më shumë levreku», — e ku ta di unë, thoshin gjithënjë pronarët, e u kthehej gjahu peshkatarëve si këoshi një thelë.

Nami i këtij njeriu të mirë i kapërceu kufijtë e fshatit tonë. Për të flitnin në qytet, në Myzeqe e deri në Karavasta. Në ditët e festës së shën Marisë, ai më shumë se kushdo tjetër kujdesej për fëmijët. Darkën e së shenjtës, ca fasule të ziera vetëm me ujë në kazanë të mëdhenj, të cilët ju të gjithë duhet t'i keni provuar në fëmijëri, — ua ndante të vegjëlve të fshatit. Me ca tasa të vegjël, futur nën zhgunin e tij të vjetër, bridhte në të gjitha këndet e pyllit, gjente grumbujt e fëmijëve që dremitnin të uritur poshtë qiparisave dhe, si i zgjonte, i nxiste të hanin. Ishte shpirt njeriu.

Qarkori në rreth, në kohë të luftës, gjeti një mbështetje të sigurt te ky njeri dhe ishullin e bëri një tokë të partizanëve. Kështu, duke shfrytëzuar një demagogji të fashizmit, formoi në këndin tjetër të pyllit çetën e parë të zonës, pikërisht ditën e festës fetare. Njëzet peshkatarë, midis të cilëve edhe im atë, lëviznin atë ditë nga fusha e ishullit deri në vendin ku krijohej çeta për të transmetuar lajmet. Atë vit, — dyzetedyshi ishte, — në ishull kishin ardhur ndonja njëqind italianë, ushtarë e civilë, dhe ata menduan të shfrytëzonin rastin për t'i treguar popullit se Italia e madhe do ta kthente këtë copë tokë në një bazë ushtarake me rëndësi për të gjithë Adriatikun. Tellallë të fashiz-

mit thoshin se ky vend do të shpohej kryq e tërthor me tunele, por si manastir do të mbetej. Edhe populli do të lejohet të vinte këtu vetëm një herë në vit, e vetëm rreth e qark kishës. U organizua një miting ku u thanë të gjitha këto. Andej matanë bëhej betimi për luftë kundër okupatorit. Ligor Bunavia po merrte detyra me rëndësi. Si kujdestar i ishullit, ai do të gjente rastin të zbulonte planet e armikut.

Im atë nuk e di se ç'u tha më tej në mbledhjen për formimin e çetës por, të nesërmen, më pesëmbëdhjetë gusht, kur populli ishte tërhequr nga ishulli dhe aty pinin e dëfrenin vetëm të njëqind italianët, shpërtheu një sulm i befasishëm i çetës së sapokrijuar, që la përdhe ndonja dhjetë prej tyre. Pjesa tjetër u tërhoq duke luftuar në drejtim të kishës. Nuk dihet gjithashtu pse partizanët nuk i dogjën të gjallë italianët që u futën në kishë. Po disa orë më vonë lundrat e peshkatarëve i morën partizanët me vete drejt detit.

Punimet ushtarake në ishull nuk vazhduan. Disa muaj më pas nisi të hapej një tunel që u shemb pas njëzet metrash nën tokë dhe këtë punë nuk e zuri më njeri me dorë.

Ikën italianët, erdhën gjermanët, ndërsa Ligor Bunavia vazhdonte të punonte në ishull. Shumë peshkatarë qenë bërë partizanë dhe herë pas here vinin e mblidheshin në këtë vend, ku armiku trembej të hynte. Korrierët lëviznin së këndejmi herë me lundra, herë me not, herë haptazi, si vizitorë e herë të maskuar. Reaksioni tërhohej. Ca si Vasil Manastirliu, — ish administrator i kënetës në kohë të Zogut, — nisën të gërmonin në punët e luftës. Kështu, një natë të errët me furtunë ai udhëhoqi ndonja pesëdhjetë gjermanë drejt ishullit nëpër rrugën e Zarishtës. Qe bërë traditë, — kështu ishte edhe më parë, — që nga të katër lundrat e manastirit dy lidheshin në njërin breg e dy në bregun tjetër për të lehtësuar lëvizjen e njerëzve që donin të hynin e të dilnin në ishull. Mirëpo atë natë gjermanët nuk gjetën në molon e vogël asnjërin prej tyre. Ndërkohë, matanë po bëhej një mbledhje me rëndësi e Qarkorit dhe Ligor Bunavia i kishte lidhur të katër lundrat në bregun e ishullit. Për Vasil Manastirliun me shokë kjo ishte e papritur, por ama u forcoi

edhe dyshimin. Gjermanët u fshehën, ndërsa ai nisi të thërriste me sa zë kishte Ligor Bunavinë. Mendonte se vetëm emri i tij do ta trembte kujdestarin e ishullit dhe ai nuk do të vononte të sillte lundrat. Po Ligor Bunavia e kishte nuhatur me kohë se pas kujt fshihej Vasil Manastirliu. U bëri zë shokëve të Qarkorit, i hipi në lundra dhe i kapërceu në anën e detit. Ata i qenë lutur të shkonte pas tyre, po ky nuk kishte pranuar. Lufta i kishte ngarkuar detyra. Kështu kaloi thujse gjysma e natës. Më pas erdhi të shihte bregun e Zarishtës. Sa preku sterenë, mbi të u sulën bishat. U mundua të justifikohet se e kishte zënë gjumi, ndërsa furtuna i çonte zërat gjetkë, por nuk i besoi njeri. Sa mbërritën ishullin, gjermanët e pushkatuan.

Gaqi ndezi përsëri një cigare. Vazhdonte të frynte po ajo tramundano-levant që gufonte velën. Ne rrinim të nemitur. Landi që ndërruar në palluq me Ndonin, ndërsa kur u mata ta merrja unë, peshkatori brofi në këmbë dhe ma hoqi nga duart. Pështyu pëllëmbët, i fërkoj një copë herë dhe nisi të shtynte lundrën. Ujërat çaheshin tani me aq shpejtësi, sa të merreshin mendtë po t'i vështroje.

Dielli që thyer pranë perëndimit, kur ne kapërcyem hundën gjatoshe të gadishullit të Zarishtës dhe pamë ishullin. Kjo e papritur të ngulitet në mendje me aq shpejtësi dhe kthjelltësi, si edhe kur e shikon nga sterea. Por nga mesi i ujërave kjo copë tokë duket përrallore. Dielli, që po perëndonte, përmbyste në ujë konturet e dhëmbëzuara nga majat e mprehta të qiparisave, që mbulonin gjithë konfiguracionin e ishullit dhe të jepnin përshtypjen sikur shikoje një sy të stërmadh. Godinat e bardha të qarkuara nga pylli formonin pjesët e brendshme të syrit, ndërsa boshllëku midis tyre, bebëzën. Heshtat e qiparisave, aq simetrike e të ngushta, e qarkonin këtë sy vigan si një kurorë qerpikësh të zinj, sterrë. Vizitorë të ndryshëm e kanë vërejtur këtë bukuri në orë të ndryshme të ditës, dhe, herë e kanë krahasuar me një iriq, herë me një sy, herë me një kafshë vi-

gane të zhytur përgjysmë në ujë. Të gjitha këto krahasime i shkojnë për shtat. Deri në kulm të ditës ai i ngjan vërtet qerpikut por, kur dielli i afrohet detit, syri të hapet papri-tur para syve.

Nëpër gjirin e ngushtë lëviznin ca lundërza të zeza që ecnin ngadalë drejt ishullit. Freskia e mbrëmjes ia rrudhos-te, faqen lagunës, ndërsa zërat e largët e mbushnin me je-të. Askush nuk vinte më këtu për të kujtuar shën Marinë. Çeta partizane e formuar aty dhe Ligor Bunavia mbushnin humnerën e dikurshme shpirtërore që pati qenë krijuar në gjoks të njerëzve. Përvjetoret përkonin me pushimet e nxë-nësve e të studentëve dhe të rinjtë kalonin këtu një nga di-tët më të bukura. Udhëtimet nisnin që një mbrëmje më parë; ca më këmbë e ca me lundra. Dhe jo vetëm nga fsha-ti ynë. Gjithë bregdeti mbledhej aty. Aq shumë njerëz nuk kishte parë kurrë ajo copë tokë. Tregtia e qytetit niste e ndërtonte në ishull kthinat e panairit, orkestrat vinin së bashku me këngëtarët, ndërsa vajzat e djemtë ushtarë »sul-monin» ndaj të gdhirë qendrën e ishullit, duke imituar kë-shtu përpjekjen e parë të çetës.

Gjithë kjo gjallëri e bukuri të përpinte e të bënte për vete. Po i afroheshim ishullit me sy të ngulur atje dhe besoja se secili nga ne ndërtonte ëndrrat e tij. Landi me siguri projektonte ca godina të bukura që do ta hijeshonin ishul-lin; Miri po thurte vargjet e tij të begata, ndërsa unë e Ndoni, si mjekë, natyrisht besonim se ky vend duhej të bëhej një qendër kurative shumë e mirë për ata që vuanin nga tiroidet. Jodi i ujërave të kënaqte shpirtin. Ajri ishte i pastër. Horizontet të tejdukshme. Pylli, një shushurimë e pafund freskie....

Lundra preku buzën e tokës. Menjëherë pranë nesh u afrua një grumbull fëmijësh të lagur, sepse sapo kishin dalë nga uji. Nxorëm plaçkat në tokë dhe qëndruam një copë herë aty, duke menduar se ku duhej ta kalonim natën.

— Epo, — tha Gaqi, duke hipur përsëri në lundër, — mua do të më falni! Im atë më pret në dajlan dhe më du-het të shkoj. E kalofshi gëzuar! Mund të shihemi natën.

— Prit, — ia preva unë. — Merr ca nga këto.

Mbusha duart me rrush e fiq dhe ia zgjata. Nuk deshi

t'i pranonte por ne këmbëngulëm të gjithë dhe ai së fundi u bind. I la mënjanë ato që i dhamë, hipi tre-katër fëmijë në lundër, u largua ca metra nga bregu derisa ata u zhytën në ujë, na e bëri me dorë dhe iku. Rreth nesh gumëzhnin njerëz.

Pa pasur asgjë në kokë, u çapitëm drejt qendrës. Befas, te dera e oborrit të madh më zunë sytë Eldën, time motër, që buzëqeshte e druajtur dhe nuk tundej nga vendi të na dilte përpara. E dija se pse ngurronte. Ndoshta mendonte se unë do t'i flisja ashpër. Në të vërtetë m'u lirua zemra sa e pashë. Rrugës, kushedi sa herë e pata kujtuar.

— Paske ardhur! — tha Ndoni gjithë hare e i preku dorën. Pastaj vështroi nga unë sikur të donte të më thoshte: «Po i fole, u zemërova edhe unë!»

Buzëqesha dhe i kapa gërshetat. Ata ishin të verdhë, me ndonjë tufëz kafe të çelët dhe i shkonin për bukuri fytyrës së saj bardhoshe.

— Hë? — e pyeta. — Erdhe, domethënë, hë...

— Sa ike ti, — ma ktheu, — erdhi Ana në shtëpi dhe mamaja tha se mund të shkonim. Kemi gjetur vend edhe për ju.

— Ku është Ana? — pyeti Ndoni.

— Brenda, — iu përgjigj ajo duke treguar me dorë thellësinë e oborrit.

— «Trraamm», — tingëlluan atë çast telat e kitarës së Landit.

— Edhe? — vazhdoi të pyeste Landi.

— Tek oda e bregut, — tha Elda. — Ana ka biseduar me shoqen Katerinë për të fjetur atje. I tha edhe për ju.

— Qenka vërtet e shkathët, — vërejti Saimiri. — Si thua ti, Beni?

Nuk iu përgjigja. Në të gjitha këto kishte diçka që nuk shkonte. Ana ishte studente, në një fakultet me mua e Ndonin dhe shoqe e ngushtë e sime motre, ndonëse më e madhe në moshë se ajo. Midis nesh, në fillim, kishte lindur ai afinitet që bashkon dy njerëz me prirje të theksuara ndaj së bukurës por, me kalimin e viteve, Ana thoshte se unë kisha mbetur fshatar nga shpirti e disi i pagdhundur,

si edhe në fëmijërinë tonë. Ishim rritur bashkë. Shtëpitë tona nuk i ndante veçse kopshti i ngushtë i Bunavisë. E vërteta është se në Tiranë (edhe shkollën e mesme ajo e mbaroi atje, kurse unë veja në fakultet nga gjimnazi) ajo ndryshoi krejtësisht. I pëlqenin mbrëmjet e vallëzimit, dramat, çmendej pas muzikës së lehtë, ndiqte modën, por edhe mësonte mirë. Para ca ditësh ne ishim grindur pikërisht për ca nga këto bindje të saj. Ndaj, kur unë, gjysmë me shaka kundërshtova të vinte në ishull me grupin tonë, ajo më quajti «katundar». Asgjë të keqe nuk do të kishte në të gjithë qëndrimin e saj, sikur unë të mos nisja, dalngadalë, të zbuloja, një lloj mishmashi në këto kërkesa ndaj jetës, kaq sa, besoja, ajo nuk duhej të kishte asnjë qëllim të caktuar. Çdo ditë që kalonte Ana më dukej një imituese, e këtë sikur e mbulonte me një farë sentimentalizmi që nuk i shkonte fare. Sido-mos gjatë pushimeve të verës më binin më shumë në sy të gjitha lëvizjet e saj. Në Tiranë gati e harroja këtë. Edhe në ishull mund të vinte me ne, por atë ditë që ra fjala për piknikun ajo ia shkrehu:

— E ç'më llogotitni për rrush e fiq, sikur jemi tridhjetë vjet pas. Tregtia ka sa të duash. Mbushim xhepat me parà dhe... hë, të lirë, nisemi!

— Sa milionë ka jot ëmë? — thumboi Ndoni. I ati i Anës kishte vdekur disa vjet më parë.

— Aq sa ka, — ia ktheu ajo. — Rosa! — shtoi pastaj me përcimim. — Jo, po shkoni e zini ca peshq më parë, i skuqni e i merrni në ishull!

— Ç'dashke ti, xhanëm? — ndërhyra unë i revoltuar. — Kush të pyeti ty se ç'do të marrim ne?

— S'do të vemi bashkë?! — u habit ajo.

— Jo, — ia preva unë, ndonëse nuk dija as mendimin e shokëve.

— Psee? — e zgjati ajo.

— Kemi frikë se nuk e kënaqim dot lartësinë tuaj! — rrudha buzët unë, duke e vështruar drejt në sy.

— Ç'mund të presësh nga një katundar si ti! — ia shkrehu Ana dhe më ktheu kurrizin.

Ne nuk folëm dhe ikëm. Vetëm Landi sëç murmuriti i pakënaqur.

Këto m'u kujtuan vetëtimthi kur pashë time motër, Landi u ra edhe një herë telave, tha «e siguruam» — siç duket për vendin e fjetjes — dhe u nis i pari. Nuk kishte kuptim të kundërshtoja. Fundja, neve na duhej një vend sa për të lënë plaçkat, se natën e kishim parashikuar ta kalonim jashtë, pa gjumë. Nëpër oborr silleshin qindra njerëz. Ca marangozë po i jepnin dorën e fundit një tribune mbuluar me beze të kuqe, ku të nesërmen do të mbahej mitingu. Edhe godina e kishës ishte po aty. E heshtur, e zymtë, e mënjanuar nga të gjithë. Në trungun e një ulliri të vjetër, të shtrembër, me një xhufkë gjethesh në majë, mbirë te sofati i kishës, ishte ngulur një tabelë ku shkruhej: **MONUMENT KULTURE — RUHET NGA SHTETI.**

Oda e bregut gjendej në një godinë, që shumë vjet më parë përdorej si selia e peshkopit të Beratit dhe dikur, në fëmijëri, pata guxuar të hidhja një sy brenda saj. Aty, përveç të tjerave, me sa më kujtohet, që një dhomë e madhe, me kolltuqe të rënda, shtruar me sixhade të trasha, ndërsa në dritaret e hapura era lëkundte ca perde të bardha e të holla. Në krahun jugor të saj ishte aso kohe dhoma e priftit, që vinte të meshonte në manastir një herë në vit. Mbjam mend gjithashtu se prifti kishte një djalë budalla që ia thoshin emrin Kostë, të cilin ditën e shën Marisë e lidhnin me zinxhirë poshtë në katua, sepse bënte zullume të mëdha. Një herë se kush e kishte zgjidhur papritur dhe ai ishte sulur në kishë si i tërbuar, kishte fikur qirinjtë, kishte rrëzuar shandanët e rëndë e që larguar nëpër pyll duke shkaktuar panik të vërtetë midis plakave besimtare. Nami i marrëzive të tij kishte kaluar kufijtë e ishullit dhe, sa herë bënim ndonjë budallallëk në fëmijëri, na shanin: «Mos u bëj si Kosta i Manastirit!» Poshtë shkallëve të gurta gjendej ende një vend i thellë me tavan qemeror, ku mbahej dikur voza e madhe me ujë, ku rrinte kujdestari i ishullit, një plak gjysmë i verbër, që u ndante ujin njerëzve, me radhë, duke u mbushur ca gota të aluminta, sikur të ishte verë.

Tani këto godina, gjithsej pesë, lyheshin çdo vit me gëlqere para përvjetorit të krijimit të çetës së ishullit dhe

dukeshin shumë të freskëta. Në dhomat e tyre strehoheshin të moshuarit, ish-partizanët, miqtë e ardhur nga larg dhe njerëzit e tregtisë me mallin e panairit. Mirëpo në ishull vinin mijëra njerëz dhe shumica, duke qenë të rinj, atë natë e kalonin pranë zjarreve. Shoqja Katerinë ishte kryetarja e kooperativës sonë, diplomuar për agronomi disa vjet më parë, ishte anëtare e byrosë së Partisë në rreth dhe Ana kishte gjetur strehë pikërisht tek ajo. Midis tyre kishin një lidhje fisnore, — kushërira nga nënat, a diçka e për-afërt, — por Ana ishte nga ata tipa që të ngjiten e s'të shqiten lehtë.

Landi tha: «ideale», ndërsa Elda na udhëhoqi drejt odës së bregut. Një çast ne qëndruam në prag të saj. Kryetarja po fjalosej me Anën dhe, kur na pa ne, ndërpreu bisedën, u ngrit në këmbë e na doli përpara:

— Mirë se erdhët! — na ftoi ajo duke buzëqeshur. — Ejani, futuni brenda.

— Sa për të lënë plaçkat, — thashë unë shpejt e shpejt, për të shpëtuar nga një si druajtje që më pushtoi. Dhoma nuk kishte asgjë nga salltanetet e dikurshme. — Ne do të gdhihemi jashtë, — shtova unë.

— Jo, pse? — kundërshtoi menjëherë Katerina. — Kjo është dhomë e madhe dhe do të bëjmë si të bëjmë. Një natë është. Ujuni tani. A u lodhët?

— Erdhëm me lundër, — tha Landi. — Na solli Gaqi Maloja. Kaluam shumë bukur.

— Ashtu thuaj! — buzëqeshi kryetarja. — Gaqi është djalë i mirë. Po, ç'u bë?

— Iku në dajlan, — iu përgjigj Landi. — Mund të vijë natën.

Ana ishte ulur mbi një karrige dhe kishte mbështetur krahun në supin e kryetares, si për të na treguar kështu afërsinë me të. Katerina vazhdonte të buzëqeshte lehtë. Ajo ishte një grua rreth të tridhjetave, truplartë me ca flokë të gjatë të kapur me dy karfica mbi vesh. Vajzë e vete e Ligor Bunavisë, mbetur jetime qysh në katër vjeç e, megjithatë, pati qenë një studente e shkëlqyer në fakultet. Në fshat e donin të gjithë.

Sa morëm frymë dhe u bëmë gati të iknim, u ngrit edhe Ana.

— Do të vish edhe ti, Elda? — pyeti time motër.

— Jo, — ia ktheu ajo. — Ku të shkoj? Jam mirë këtu.

— Të dal unë me djemtë? — buzëqeshi ajo.

— Si të duash, — tha Elda.

— Shko, — i tha edhe shoqja Katerinë.

Landi tërhoqi me zhurmë kitarën nga plaçkat tona dhe doli i pari.

— Dashkeni të kënaqeni, — tha Katerina. Siç duket atë kohë vuri re instrumentin në duart e Landit. — Pak më vonë, vërtet që do të kisha dëshirë të vija edhe unë me ju.

— Eja, — i thashë unë.

— Pres ca të ftuar, — ma ktheu ajo. — Më vonë...

Ikëm. Duke zbritur shkallët, mes shokëve, vërtet që e ndjeva veten disi të privilegjuar që patëm siguruar një vend, kur qindra të tjerë nuk e kishin këtë mundësi. Por aty për aty u mundova ta shtypja këtë lloj egoizmi. Fundja, kushdo që do të kishte kërkuar strehë tek oda e bregut, mund të gjente. Kryetarja jonë ishte shpirt njeriu. Kur zbritëm në sheshin e madh, Ana u mbështet lehtë pas krahut tim dhe, duke mbajtur këmbët, më tha:

— Je zemëruar me mua, hë? Shumë keq. Kurse unë kisha aq plane për sot. Pse e prish këtë atmosferë?

Vërtet që ato çaste nuk doja të prishja gjë dhe aq më pak atmosferën. Ndaj i buzëqesha dhe i thashë:

— Pa t'i mësojmë ato planet e tua?

— Po..., ja, — nisi ajo, — derisa të ngryset të vizitojmë ishullin. A e mban mend varrin e asaj bukuroshes nga Korfuzi që gjendet matanë? Kur isha e vogël, më ngjallte një farë misterioziteti dhe nuk e pata soditur kurrë ashtu siç duhet. Vemi atje, pra. Pastaj shohim shpellën e Petro Arapit. Futesh dot brenda, ti? — pyeti gati si fëmijë. Dhe, me që unë nuk iu përgjigja, vazhdoi: — Së andejmi shkojmë te lapidari ku u mbajt mbledhja e parë e çetës. Shkurt, bredhim ishullin nga veriu në jug e nga lindja në perëndim.

— Përçark? — pyeti atë çast Saimir Çokua.

— Si?

— Në breg të ujërave, apo mes për mes pyllit? — sqaroi ai.

— Ç'flet, more? — ia ktheu Ana. — Kush është i marrë le t'i futet pyllit.

Saimiri qeshi.

— Ah, moj Anë, — rënkoi befas. — Mbetë që mbetë romantike ti! Po, as më thuaj, sa para ke marrë me vete? Do të na e shtrosh një banket sot?

— Shiko, mos u tall se...

— Aman, mos u zemëro. Do të bëjmë edhe shaka, djalli e mori! Oj, kjo! Pse, kalohet ndryshe kjo natë?

Ana u qetësua menjëherë.

— Po flas me Benin, — tha ajo. — Ti vështro udhën.

— Hë? — ia ushqeva bisedën unë. — Pastaj?

— Më dukesh se tallesh edhe ti, — ma ktheu ajo duke më parë drejt në sy. Pastaj mbuloi fytyrën me duar. Këtë gjest ia mbaja mend qysh në fëmijëri dhe besoja se tani Ana, ose do të qante, ose do të zemërohej. Më erdhi keq. Ia hoqa duart ngadalë nga fytyra dhe e qortova lehtë:

— Mos vendos ti para të gjithëve. Të sugjerosh, po.

— Mirë, mirë, — tha ajo dhe hoqi dorën nga krahu im.

— Jam një budallaçkë, ja seç jam.

— Dëgjoni, — tha atë çast Ndoni. — Guguftuja!

Nga pylli vazhdonin të vinin ankimet e herëpasherëshme të këtij zogu qaraman. «Sa vite më kanë mbetur të rroj.» pyesnin dikur vajzat sentimentale. Vështrova Anën. As që deshi t'ia dinte. Flokët e trashë ngjyrë gështenjë — një gështenjë e papjekur plotësisht, sikur sapo e kanë nxjerrë nga lëvozhga — mbulonin ballin e saj të lartë, As sytë nuk i ktheu nga pylli. Të thellë e gri, të mëdhenj e paksa me bisht, ata dukeshin si fund liqeni. U nemit një çast. Ndoshta mendonte se po i shembeshin të gjitha planet. Befas, vura re që Landi diç i pëshpëriti në vesh. Ana u shmang me vështirësi nga ai, tha një «jo» të rreptë, kurse ai tundi kokën dhe doli të ecte para saj. Ana qëndroi një çast kokulur. Asaj që i trembeshin, prishjes së atmosferës, nuk po i ruheshin dot.

Vemi te shpella e Petro Arapit, — thashë menjëherë unë. — Ana ka një mendim të mirë.

— Edhe te varri, — u gjallërua befas ajo.

Dielli u fsheh pas qiparisave dhe gjirin e Zarishtës e pushtoi freskia. Bukuri të tilla janë të rralla dhe njeriun e pushton një ngazëllim i befasishëm. Fshati të bëhej një qenie e gjallë, e prekshme dhe ia vlente që jetën ta shkrije për ta bërë më të bukur. Të rroje këtu gjithë jetën, të djer-sitje, e mbrëmjeve të tilla e ndieje që të shtoheshin vitet. Ecja disi i dalldisur midis shokëve të mi, pa e kuptuar se si i hidhja hapat.

Gryka e shpellës ishte një e çarë në formë vetulle dhe hapej në shpatin lindor të ishullit. Dikur, gryka e saj ishte aq e ngushtë, sa aty nuk mund të futej çdo njeri. Kështu që legjenda e Petro Arapit dukej disi e pabesueshme. Sipas saj, këtu strehohej një pirat i egër që gjuante lundrat e peshkatarëve me pushkë dhe u grabiste peshkun. Gryka e guvës ndodhej midis një shkurrishteje aq të dendur, sa askush nuk merrte vesh se nga vinin të shtënat. Tregonin se shumë vjet më pas, një grup peshkatarësh, të detyruar nga shtrëngata, zunë sterenë e ndezën një zjarr pikërisht te gryka e guvës së Petro Arapit. Kashta e shtruar në tokë kishte marrë flakë dhe pirati që djegur brenda pa nxjerrë zë.

Shkurraja që atëherë ishte rralluar shumë dhe ecejaket e njerëzve e kishin shkelur vendin aq tepër, sa tani gryka e shpellës dallohej së largu. Kur mbërritëm ne aty, një grup fëmijësh po i zbrisnin shpatit dhe, duke u kacavjerrë nëpër ca pisha të shtrembra, ranë buzë kënetës.

— E, — tha Landi, — do të ngjiteni?

— Pse, ti nuk vjen? — pyeti Ndoni.

— Dikush duhet të rrijë me Anën, apo jo?

— Po sikur të kem dëshirë të hyj edhe unë në shpellë?
— mblodhi buzët ajo.

— Si të duash. — Landi u përtyp.

Pas pak ne ishim në grykë të shpellës. Dheu i butë që thërrmuar nga trupat e njerëzve që rrëshqitnin brenda dhe hyrja që hapur disi më shumë. I pari hyri Ndoni. Pas tij unë. Saimir Çokua nxori këmishën nga frika se mos e bënte pis. Ana mbeti jashtë.

— Hë, — i tha asaj Ndoni, — ç'pret?

— Kam frikë, — buzëqeshi ajo.

— Mos ndotesh?

— Jo, po...

— Nëmá dorën mua, — i thashë unë, duke zgjatur timen drejt dritës. Ajo u përkul, deshi të hynte kështu, por shpejt e pa se hapësira ishte e ngushtë. Ra barkas, u ndot me baltë, por u zvarrit drejt errësirës duke zgjatur krahet përpara. Tek e shihja kështu, më erdhi rëndë që pata menduar keq për të. Së paku, duke parë syt e saj të thellë, hapur jashtë mase, për të përballuar errësirën, m'u duk sa fëmijnore aq edhe e guximshme. I kapa duart dhe e ndihmova të gjendej brenda. Qe një hapësirë nëntokësore e ngushtë, ku nuk mund të ecje lirisht në këmbë, ndërsa kthinat e shkurtra, në të dy krahet e tunelit kryesor, dukeshin si ca fole gjigantësh, të shtruara me kashtë të verdhë, të freskët. Dukej sheshit se dikush para nesh kishte kaluar ca orë të mira aty. Dhe të besojë se Petro Arapi e kishte hapur me duart e tij këtë farë stehimi, duke e nxjerrë dheun jashtë me një tepsi e pastaj e shpërndante në pyll, për të mos hapur hyrje më të gjerë!

— Çfarë egërsire! — tha befás Ana.

— Po edhe i fortë, ama, — ia këtheu Ndoni.

— Luftë për ekzistencë, — tha Saimiri.

— Pse nuk peshkonte edhe ai si të gjithë të tjerët?

Kësaj pyetjeje nuk iu përgjigj njeri.

Në disa minuta gjithë misterioziteti që rrethonte shpejllën humbi. Kur dolëm jashtë, pamë Landin ulur mbi një gur në breg të ujërave e na kishte kthyer kurrizin. Sa i mbërritëm pranë, ai u ngrit në këmbë, goditi një topt hështerikësh me majën e këpucës, qëndroi ca më pas se ne, kapi Anën për krahu dhe i tha ngadalë:

— E ligë!

E dëgjova vetëm unë. Ktheva me vërtik kokën dhe e pashë në sy. Ai lëshoi krahun e vajzës mbeti dy metra pas, ndërsa Ana shpejtoi këmbët. Një turbullirë e befásishme më pushtoi kokën. Si e patí hallin Landi? Saimiri bisedonte me Ndonin dhe ata nuk kishin parë e dëgjuar gjë.

— Te varri! — tha befás Ana.

— Nuk kemi ardhur të merremi me të vdekurit, — ia preu Landi. Do të ulemi gjëkund, apo...

— Mor po se ç'ke ti? — e kapa për krahu unë. — Kemi ardhur për qejf dhe pse të mos e bredhim ishullin?

— Me femra nuk bëhet kjo punë, mor Beni vëllai, — tundi kokën ai. — Ç'na u qep edhe kjo!

U bë fare i pakuptueshëm.

— Vemi, vemi, — thanë edhe Saimiri me Ndonin.

Kështu nuk mund të vazhdohej. Në të parin shteg që gjeta mes për mes pyllit, u ktheva. Thashë të uleshim e ta bisedonim këtë punë. Nuk ishte shëtitje kjo kështu.

— Ja, rrimë pak këtu, — dëfteva unë një lirishtë të vogël që hapej mes qiparisave. Murrizë, sfaka, gjinjeshtë, ferra rrethonin vendin. Në të djathtë hapej një guvë e cekët, ndonjë metër nën dhé. Aty toka kishte ngjyrën e gjakut të piksur. E dija se këtu merrnin baltë që e përdornin pastaj si melhem për të lyer kofshët e skuqura të foshnjëve. Bari i lirishtës ishte tharë nga vapa e gushtit. Një lepur i bardhë hovi përpjetë, por kjo e papritur nuk shkaktoi asnjë entuziazëm.

— Hë, si thoni, ia marrim një herë këngës, — iu drejtova Landit, që mbante kitarën në duar.

Ai, në vend që të përgjigjej, ia zgjati instrumentin Mirrit dhe u ul përsëri.

— Mor po, ç'keni kështu, xhanëm? — tha edhe Ndoni. — Ti, Anë, mos je grindur gjë me Landin?

— S'kam pse grindem, — iu përgjigj ajo. — Landi e vret lart, siç duket dhe nuk ka qejf të shoqërohet me mua.

— I bini shkurt, — ndërhyra unë. — Djalli e mori, këtu nuk kemi ardhur të grindemi. Ç'ke ti, Landi, me Anën?

— Nuk më pëlqen të shoqërohem me të, — tha haptazi ai. — Kjo është e gjitha. Të isha në vend të saj, do të rrija me Eldën e shoqen Kaferinë. Si nuk e kupton se një shoqëri djemsh mund të ketë edhe biseda të tilla, të cilat nuk duhet t'i dëgjojë një femër!

— Po qe ashtu, — belbëzoi Ana dhe u ngrit në këmbë.

— Ulu aty! — e urdhërova unë. Arsyetimi i Landit nuk më pëlqeu. Nëse edhe unë nuk kisha pasur në fillim aq

dëshirë për ta marrë Anën me vete, kjo vinte ngaqë mendoja se ajo do të kërkonte të mbërtheheshim në një vend. Po ndodhte e kundërta. Ana kishte dëshirë të shëtiste, të njihte ishullin, të qeshte me ne. Ç'sekrete mund të mbanim ne nga Ana? Edhe nëse Landi kishte gjë për të na thënë, le të na e tregonte të nesërmen.

— Jo, po... — tha përsëri Ana duke rrudhur buzët. — Veç, mos harro, se nuk e bën ti ligjin këtu. Dhe mos u sill kështu, se nuk të ka hije.

— Seç ka midis jush, — tha edhe Ndoni. — Na e thua jti Landi, ose ti, Anë!

— Unë nuk kam se ç'them, — u përgjigj Landi.

E vështrova në fytyrë. Ai ishte një djalë trupshkurtër, rrrondokop, me ca duar të trasha e, ndonëse të pavrara në punë, origjinës nuk i kishte shpëtuar. Fakultetin e kishte mbaruar shkëlqyeshëm dhe ndofta kjo e bënte disi mendjemadh midis nesh. Në Tiranë Anën ma kishte mburrur disa herë si vajzë me shije të veçantë. Vinte ta takonte çdo të shtunë në konvikti, por unë asnjëherë nuk i kisha keqkuptuar marrëdhëniet e tyre....

— Landi! — thirra gjithë zemërim. — S'të lë të sillesh kështu!

— Possii... — zvarriti ai fjalën me kapadaillëk.

— Po iki unë, atëherë, — hovi përsëri në këmbë Ana.

— Më falni që ju prisha muhabetet.

I dallova lot në sy dhe, në kohën kur i preka dorën ta ndaloja, më vështroi aq butë, sa nuk më mbeti gjë tjetër veçse ta lejoja të ikte. Ndoni e shoqëroi një copë rrugë dhe u kthye vetëm. Pas kësaj i gjithë pikniku ynë dukej sikur kishte marrë fund. Saimiri u përpoq t'ia merrte këngës disa herë, po nuk e shoqëroi njeri. Kështu që u nisëm përsëri drejt qendrës së ishullit për të marrë ushqimet tonë të darkës dhe të mblidheshim gjëkund për të ngrënë.

Ishulli gumëzhinte. Këngë, të qeshura, melodia e një gërnete, biseda me zë të lartë e pëshpëritje, lundrat e vonuara që zbarkonin ekskursionistët e fundit, pllajq-plluqet e valëzave që ledhatonin brigjet — i ngjanin një simfonie të pandërprerë. Hëna e plotë kapërceu kurrizin e gadishullit

të Zarishtës dhe shndriti ujërat. Pylli u vesh në argjend. E gjelbra dhe e verdha sillnin një kombinim prarimi. Ndoni me Saimirin u shpërndanë për të mbledhur shkarpa për zjarrin e natës, ndërsa unë e Landi nisëm të përgatitnim darkën.

— Si e pate punën me Anën? — e pyeta edhe një herë.

— Ohu, ma ktheu. — Asgjë. Ashtu kot u grinda.

— Sikur nuk më besohet.

Ndjeva të na afroheshin hapa. Kur ktheva kokën, pashe Anën, Eldën dhe Katerinën të vinin drejt nesh.

— Hë, djema, si u ngrysët? — përshëndeti kryetarja duke mbajtur këmbët. — Ku i keni shokët?

— Tani, vijnë, — thashë unë. — I dërguam për dru. Uluni!

— Epo, mirë atëherë, — buzëqeshi ajo dhe u ul.

U ulën edhe vajzat. Elda më tundi kokën në mënyrë të pakuptueshme. Ana rrinte kokulur. Ku kishte vajtur gjithë ajo gjallëri?

— Thashë se kisha dëshirë të kaloja ndonjë orë me ju, — nisi përsëri kryetarja. — Njeriu nuk e harron kurrë kohën e studentit dhe ja, sa u çlirova disi nga detyrat, u thashë vajzave të vinim e t'ju gjenim. Ç't'i bësh... Njeriu ngandongëherë duhet të jetë i ri nga shpirti.

— Këtu është shumë bukur, — thashë unë për ta gjallërruar disi atë bisedë. — Sikur të rregulloheshin ca më mirë ambientet e ishullit, sidomos ndërtesat, këtu mund të bëhej një pikë turistike e shkëlqyer.

— Ashtu është, — pranoi menjëherë Katerina. — Edhe unë kam menduar kushedi sa herë. Bile, të them të drejtën, që fëmijë më duket sikur e kam pasur një dëshirë të tillë. Por, duhet forcuar kooperativa ca më shumë, duhet punuar e menduar ca më shumë për fshatin e, domosdo, u vjen raddha edhe vendeve piktoreske. Si thua ti, Landi? — pyeti pastaj.

— Po... — murmuriti ai pa gjallëri.

Elda kafshoi buzët. Erdhi Saimiri me Ndonin, të ngarkuar paq me shkarpa dhe ne të gjithë u vumë të ndiznim zjarrin. Katerina thyente me gju drurët e trashë dhe buzë-

qeshte kur shihte Ndonin të shtrirë barkas, duke fryrë bulcitë për të gjallëruar zjarrin. Nata kishte rënë e plotë. Fytyra e Anës mbetej në hije. Biseda, megjithatë, nuk ecte. Katerinës i kishte mbetur në ballë një rrudhë e imtë.

— T'ju them dy fjalë, — tha befaz ajo. — Pastaj qeshim e këndojmë. Nuk dua t'ju mbaj leksion. Ju jeni të gjithë me shkollë të lartë e këto gjëra i dini si edhe unë... Ana u kthye me lot në sy ndonjë orë më parë nga ju.

Ngrita kokën me vërtik. Landi lëvizi nga vendi.

— M'i zbrazti të gjitha, — tha ajo po me atë rrudhë në ballë. — Ti, Landi, ke shumë faj.

— Të lutem, — tha ai dhe deshi të ngrihej.

— Ulu, ulu aty, — e qetësoi ajo. — S'ka kuptim ta marrim rrëmbyer. Unë i di të gjitha. Bile, para se të m'i thoshte Ana. Ti deshe që unë të ndërhyja në rreth që, mundësisht, të të emëronin diku në qytetin tonë, nga frika se mos shkoje gjekundi larg. Kjo është e gjitha, apo jo? Ta dinë edhe shokët. Ana, ndonëse dikur ta kishte premtuar këtë bisedë me mua, tani e pati të vështirë të ma thoshte. Këtë ta tha ty, kurse ti e fyeve. Kaq, apo jo? — pyeti përsëri ajo.

Vështruam njëri-tjetrin. Gjithçka mund të mendoja por këtë kurrë. Më erdhi aq turp sa, duke qenë edhe për vete në prag të emërimit, më dukej sikur kisha bërë diçka të fëlliqur. Jeta ngrihej kudo, mjafton që njeriu të ketë një qëllim të pastër. Besoja se kështu mendonin edhe shokët e mi. Nëse shoqja Katerinë nuk bënte shaka...

— Unë jam agronome, — shtoi ajo duke hedhur një shkarpë në zjarr. Të them të drejtën, derisa u futa në gjimnaz, as që mendoja se jeta do të bëhej aq e mirë dhe Partia do të kishte një gjë aq të ngrohtë. Nejse, këto ishin vitet pesëdhjetë, kur neve na mungonte edhe buka. Tani, shihni se ç'bëhet. Vetëm këtu jemi ulur shtatë vetë me arsim të lartë, edhe ti, Elda, së shpejti... — përkëdheli ajo flokët e sime motre. Sikur të tërë të pretendonim të zinin vendet në zyra, kush do t'i bënte bukën, hidrocentralet, makar edhe këto zbulurime që kërkon ky vend piktoresk? Jeta do të rrotullohej së prapi. Ç'ta zgjat?

— Ju e dini se unë kam dy pleq të sëmurë që presin të mbaroj unë shkollën, — tha Landi.

— E di, — iu përgjigj Katerina. — Dhe jo vetëm unë, por i gjithë fshati, edhe Partia në rreth, të gjithë e dinë. Si pandeh ti? Iku koha kur Vasil Manastirliu, megjithëse na dinte jetimë ne, fëmijët e Ligor Bunavisë, prapëseprapë e ndoqi Talon, tim vëlla nga kënetat si të ishte një qen. Si pandeh ti?

U drithërova. I pashë rrudhën t'i thellohej në ballë e sytë t'i mbusheshin me zjarr. Apo ishte refleksi i flakëve në bebëzat e saj? Vetullat iu bashkuan dhe tundi lehtë kokën.

— Ç'ta zgjatim, — tha përsëri. — Vetëm ta mendoje, do të bëje gabim të madh. Le pastaj që shtyve edhe Anën. Megjithatë, ja ku po ta them, se nuk është më sekret, emërimet shpallen pasnesër dhe ti je emëruar në qytet, në zyrën e projektimit. Por ju, djem, duhet t'i kushtoni vëmendje qëndrimit të shokut tuaj.

Landi nuk lëvizi nga vendi dhe uli kokën.

— Epo, — bëri me dorë Katerina, — merr kitarën dhe bjeri tani. Natyrisht jo për emërimin, qeshi ajo, — po për jetën tonë kaq të bukur.

Në vesh m'u afruan të gjitha zhurmat e ishullit. E ndjeva mbrëmjen me të gjithë bukurinë e saj, me gjithë dashurinë e njerëzve, me hënën e plotë që spërkaste ujërat e pyllin. Po i largoheshim me hapa të shpejtë e të rëndë asaj së kaluare që na kishte ndrydhur shpirtin veç, pa e harruar kurrë. Kisha një ëndërr në sy ato çaste: të ishte midis nesh Ligor Bunavia...

Heshtja vazhdoi vërtet ca si gjatë, por u duk qartë që prej nesh po çlirohej ajo ndjenjë e rëndë që na pati pushtuar aty më parë. Duart e Landit u zgjatën ngadalë drejt kitarës, ndërsa Saimir Çokua pastroi zërin. Pata një dridhje të lehtë kur ai nisi të këndonte:

*Në mugëtirë, sa pa dalë ylli,
një luftë e rreptë nisi ndanë ujit,
dridhet, buçet, flakëron i gjithë pylli...*

Katerina kishte një zë aq të bukur, që nuk ia pata dëgjuar kurrë. Konturet e errëta të pyllit lëkundeshin lehtas nga freskia e natës. Më dukej sikur kishim kapërcyer një prag të vështirë e tani ndiheshim të lirë; një prag që, ndofta buronte nga fëmijëria ime e hershme, kur gjyshja më sillte këtu për të ma mpirë trurin me errësirën e ajodhimës; ndofta buronte akoma më larg, atëherë kur Ligor Bunavia gjakosej me gjermanët; ndoshta më lashtë akoma, që kur te ky ishull ishte ngulur diçka nga bizanti. Sidoqoftë, këngët e gëzuara ndoqën njëra-tjetrën, derisa gdhiu.